دەبێتە ئارامگای هەمیشەیی ئەو مرۆڤە مەزنە.

ژیانی ئەدەبی و ڕۆژنامەنووسی پیرەمێرد

خولیای شیعر و ئەدەب هەر لە منالّییەوە لەگەلّ پیرەمێردا ژیاوە، بەهرەیەکی خاوێن و مەزن ئاوێتەی گیانی بووە و داهێنانی فرەی پێ بەخشیوە. وەک لە پێشەکی ئەم کتێبەدا پیرەمێرد خۆی باسی ئەو خولیا و دنیای شیعر و سەرەتای دەستپێکردنەی خۆی دەکات، لەسەرەتایەکی زۆر زووی تەمەنییەوە ویستوویەتی شیعر بلّێ، باسی ئەو کەشکۆلّەمان بۆ دەکات کە چۆن نووسیویەتیەوە. هەروەها ئەو هەولّە سەرەتاییبیانەی خۆی لە بواری شیعردا. خۆی دەنووسێت «لە بیرمە معلم ناجی مەرحووم لە قیسمی ئەدەبیاتی (ترجمانی حقیقت)دا سەرپەرشتی ئەکرد، لێرەوە پەنجا سالّ لەمەوپێش ١٨٨٣ی میلادی مەنزوومەیەکم نووسیبوو دەرجی غەزەتەی کردبوو، لەژێریشیا نووسیبووی (زکای ناتراشیدە) فکرێکی شێوەی نادروست - هەر کا دەوام بکەی ئاخری هەر دەبیتە شاعیرێکی باش»[9]. هەروەها مامۆستا محەمەد ڕەسولّ هاوار لە دیوانی پیرەمێردی نەمردا لە لاپەڕەی(٩٣-٩٤)دا نووسیویە:

«هەر لە منالّیەوە نیشانەی ئەم بەهرەیەی تیا دیاری دابوو. هەر لە منالّیەوە حەزی لە شیعر خوێندنەوە و شیعر لەبەرکردن بووە. ئەوە بوو لەگەلّ مامۆستاکەیدا لەسەر شیعرێکی خواجە حافز تێک ئەچێ، لە شارەزایەکم بیستوە کە وەختێ وەسمان پاشای جاف لە سالّی ١٣٠٠ی هیجریدا خانویەکی سێ نهۆمی دروستکردوە، دیوارەکانی ژووری دیوەخانەکەی هەموو ئاوێنەبەنگ بووە و بەئاوێنەی گەورە گەورە ڕازێنراوەتەوە، ئەو سەردەمە ئاوێنەبەنگ لە کوردستاندا ئەوەندە نەبینراوە، بەتایبەتی تیرەی جاف کە کۆچەری بوون و هەمیشە لەژێر ڕەشمالّا ژیاون ئەو خانوەی وەسمان پاشایان زۆر لەلا شتێکی سەیر بووە، پیرەمێرد بۆ دروستکردنی ئەو خانوە و بۆ دانانی مێژووی دروستکردنەکەی ئەم دێڕەی بەفارسی نووسیوە:

«شد بەتوفیقی خدایی لاینام
در هزار و سیصدی هجری تەمام»

بێگومان ئەبێ ئەو سەردەمە پیرەمێرد لە یەکێک لە مزگەوتەکانی هەلّەبجەدا فەقێ بووبێت و بەپێی ئەو دێڕە تەمەنی پیرەمێرد لەو کاتەدا (١١، ١٢) سالّان بووبێت کە ئەمەش نموونەیەکی تری زیرەکییەتی»[10]

هەروەها مامۆستا عەلائەددین سەجادی هەر لەم بارەیەوە بیروڕای خۆی دەربڕیوە و نووسیویە: (لە تەمەنی دە سالّیدا کە دەرزی (شیرین و خەسرەوی نیزامی) لەلای مەلا سەعیدی

(٩) ژیان- ژمارە ٣٧٥-٣١ی ئابی ١٩٣٣.

(١٠)پیرەمێردی نەمر- م. هاوار ل ٩٤.

زەلزەلەیی ئەخوێند و ئەبینێ سەرەتای بەم شیعرە ئەکاتەوە کە ئەلّێ:

خوداوەند دەر توفیق بو گشای
نظامی را رە تەحقیق بنمای

ناوی تۆفیق لە کانگای دلّییەوە دەنگ ئەداتەوە، لە قەراغ کتێبەکەیەوە ئەمیش ئەم شیعرە ئەنووسێ:

نظامی چون بەتوفیق ابتدا کەرد
تەعاون بین کە توفیقەش چها کەرد ؟![11]

لەپێش ڕۆیشتنی پیرەمێرد بۆ تورکیا واتا پێش سالّی ١٨٩٨ کە تەمەنی ٣١ سالّ بووە هیچ بەرهەمێکیمان نەبینیوە یاخود باس نەکراوە هەتا لێرەدا بۆ جیهانی شیعری ئەو سەردەمەی بگەڕێنینەوە و لەبارەیەوە بنووسین. ئنجا ئەو کە لە تەمەنی یانزە و دوانزە سالّیدا خولیای شیعری کەوتبێتە سەرەوە و هەتا تەمەنی ٣١ سالّ کە ڕۆیشتووە، دیارە کەم یاخود زۆر بەرهەمی هەبووە تەنانەت ئەو شیعرەی کە معلم ناجی لە ڕۆژنامەی (ترجمانی حقیقت)دا بۆی بلّاو کردۆتەوە لەبەردەستا نییە هەتا شتێکی لەبارەوە بلّێین!.

ئێمە ئەو سەردەمەی پێش ڕۆیشتنی ناو دەنێین هەنگاوی یەکەم، لەو هەنگاوەدا بەرهەمی هەبوە و وەک باوی ئەو سەردەمە کە خۆی باسی دەکات شیعری، نالی و مەولەوی و مەحوی و حاجی قادر و... هتد. لە کەشکۆلّەکەی خۆیدا نووسیوەتەوە. زەوق و بەهرەی لەو شیعرانە وەرگرتووە و بۆتە شەیدا و عاشقی بووکی شیعر.

هەنگاوی دووەم بەلای ئێمەوە لە ١٨٩٨ەوە دەست پێ دەکات کە چووە بۆ تورکیا هەتا گەڕانەوەی لە سالّی ١٩٢٤دا. لەو ماوەیەدا لە ولّاتێکی دواکەوتوو و پەرێشانەوە کەوتە ناو ولّاتێکی پێشکەوتوو و شارێکی گەورەی وەکو ئەستەمولّ کە شوێنی زانست و ئەدەب و کانگای هونەر و ڕۆژنامە و شانۆ و هەموو جۆرە چالاکییەکی فیکری بوو. بۆیە دەبینین کە منەوەرانی ئەو سەردەمە، نەک لە کوردستاندا بەلّکە لە هەموو ڕۆژهەلّاتدا، بەتایبەتی لەوانە بوون کە خوێندن و پێگەیشتنیان لە ئەستەمولّ بووە. ئەستەمولّ بەهۆی دەسەلّاتی گەورە و بەرفراوانی دەولّەتی عوسمانییەوە لەلایەک و ستراتیژیەتی شوێنەکەی کە ڕۆژهەلّاتی دواکەوتوو و ڕۆژئاوا (ئەوروپا)ی پێشکەوتووی دەگەیاند بەیەکتری، لەلایەکی ترەوە بایەخێکی گرنگی پەیدا کردبوو. ئەوی بەدوای زانست و ئەدەب و فێربوون و پلەوپایەدا بگەڕایە ڕووی دەکردە ئەو شارە. پیرەمێرد لەبارەی پێگەیشتنی خۆیەوە لە ئەستەمولّ لە زۆر موناسەبەدا بەئاشکرا نووسیویە، لەوەسیەتنامەکەیدا دەفەرمووێت «بەنیوە خوێندەواری لە سلێمانی دەرچووم و خوێندنێکی بەرزم

(١١) مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەددین سجادی ل ٤٦٢.

هێنایەوە». [12] یاخود نووسیویە «ئێمە زۆرترمان لەوێوە لە ئەستەمولّەوە پێگەیشتووین» [13]، هەروەها باسی ئەوە دەکات کە هەرچی زانیاری و ڕۆشنبیری خۆی هەیە هەمووی لەوێ لە ئەستەمولّ کۆکردۆتەوە و لە ناو مێشکیا هەڵی گرتوون و لەبری کتێب و کتێبخانە هەموو جار بۆ مێشک و بیرەوەری و توانای شت لەبەرکردنی خۆی دەگەڕێتەوە و بەهرەی لێ وەردەگرێت و دایدەڕێژێتەوە، پیرەمێرد ئەو توانای لە مێشکا هەڵگرتن و لەبەرکردن و بیرتیژیەی خۆی بەتورەکەیەکی ئارد شوبهاندوە کە هەرچەند هەڵیتەکێنێ تۆزی لێ بەرز دەبێتەوە، دەنووسێت «هەرچی تۆ بلێی کتێب و مەئخەزە لەلام نییە و بەدەستمەوە نییە، سەرمایەیەکەم (حافظ)ەیە، هەرچی ئەنووسم لە توورەکە کۆنە جاوەکەی ناو کەللەمی دەردێنم کە هەشتا ساڵە من هەڵیئەتەکێنم، وەک جەواڵی ئارد تۆزی لێ ئەبێتەوە» [14].

بەڕاستی ئەو مەبەستەی پیرەمێرد بۆی ڕۆیشتبوو وە ماوەی بیست و پێنج ساڵ وڵاتی خۆی و خێزانەکەی لەپێناودا بەجێ هێشتبوو بەوپەڕی سەرکەوتنەوە گەیاندیە ئاکام و جێگای شیاوی خۆی. کاتێک تەماشای چالاکییە ئەدەبی و سیاسییەکانی دەکەین کە لە تورکیا نواندوویەتی لە پێناوی نەتەوە و نیشتمانەکەیدا بۆمان دەردەکەوێت کە لە ڕۆژی یەکەمی گەیشتنیەوە بەتورکیا بەرنامەی خۆی بۆ داناوە و ساتێک نەوەستاوە و ڕۆژێکی لەو ماوە زۆرە بەفیرۆ نەداوە. ئنجا پێش ئەوەی بەوردی ئەم لایەنەی ژیان و تێکۆشانی ئەدەبی ئەم بلیمەتە ڕوون بکەمەوە، پێویستە باسێکی بڕوا پێکراوی خاوەن بەڵگەی ئەو سەفەرە بنووسین، کە پیرەمێرد یەکێک بووە لەناو ئەو کاروانەدا کە لە سلێمانییەوە چۆتە ئەستەمولّ.

هەموو ئەو سەرچاوانەی کە باسی ئەم سەفەرەی پیرەمێرد دەکەن کە ساڵی **١٨٩٨** بووە ئەوەندە دەڵێن کە پیرەمێرد لەگەڵ شێخ سەعیددا دەچێت بۆ تورکیا. بەڵام ئێمە گەلێ زانیاری نوێمان لەم بارەیەوە دەستکەوت، بەتایبەتی لەم دواییەدا کە یاداشتەکانی شاعیری نەمر زێوەر [15] بڵاوبوەوە و لە چەند لاپەڕەیەکدا باسی ئەو کاروانە دەکات کە خۆی یەکێک بووە لەوان.

لە کاتی خۆیدا دوو کاروانی شێخانی سلێمانی حەفیدزادەکان لەسەر داوای سوڵتان عەبدولحەمید و فەرمانی حاجی کاک ئەحمەدی شێخ بەرەو ئەستەمولّ ڕێکەوتووە. سەبارەت بەمە با بزانین زێوەر لە یاداشتەکانیدا چی نووسیوە: «سوڵتان عەبدولحەمید سەبەب بەئیخلاسێ کە دەرحەق سادات و مەشایخی هەبوو، دەرحەق بەحەزرەتی کاک ئەحمەد زیاتر بوو، کاک

(١٢) بڕوانە لاپەڕە (٤٧)ی ئەم دیوانە.

(١٣) بڕوانە ژین - ژمارە **٨٩٣** ساڵی **١٩٤٧**.

(١٤) ژین- ژمارە **٨٩٦** ساڵی **١٩٤٧**

(١٥) گەنجینەی مەردان - زێوەر. ساڵی **١٩٨٥**.

ئەحمەدیش لەبەر ئیختیاری توانای سواری و سەفەری نەمابوو، ئەو ئارەزووەی هەر لەدڵا بوو، سوڵتان ئیرادەی کرد کە حەفید و وەلی عەهدی کاک ئەحمەد، شێخ سەعید بچێتە ئەستەنبووڵ بۆ حوزوری شاهانە، ئەویش لەسەر ئەو ئەمرە تەشریفی چوو وە نائیلی ئینعام و ئیلتیفاتی پادشاهی بوو.

لەپاش چەند ساڵێکی تر دووبارە ئەمری کرد کە شێخ سەعید بچێتەوە بۆ خدمەت زاتی شاهانە. مەرحووم شێخ تەدارەکی سەفەری ڕێکخست لە خزمان و ئەشراف و عولەما و خدمەتکار نزیکی چل کەسی ئینتخاب کرد کە لەو سەفەرە لە خدمەتیا بن. لە ئەقاریب شێخ مستەفا و شێخ عومەری برای و شێخ مەحموودی کوڕی. باقی لە ئەشراف و موعتەبەران و عولەما بوون. بەواسیتەی جەنابی شێخ مەحموود کە مەرحەمەت و ئیلتیفاتی لەگەڵ من هەبوو منیشی داخڵی هەیئەتی سەفەرییە بووم. ئیرادەی شاهانە سادر بوو کە هەموو مەساریفی ڕێگای شێخ و تەبەعەی هەتا ئەستەنبوڵ لەسەر حوکوومەت بێ» [16]، هەروەها زێوەر لە باسی پیرەمێرددا هەر لەو یاداشتانەدا باسی سەفەری پیرەمێرد دەکات بۆ حەج لەگەڵ شێخ مستەفای نەقیب و شێخ سەعیددا، دەنووسێت «لەخدمەتیا (لەخدمەت شێخ مستەفا)دا چوو بۆ ئەستەنبووڵ و لە ئەستەنبوولّەوە ئیشتراکی سەفەری حیجازیشی کرد، نائیلی تەوافی بیت الله بوو. کە نەقیب لە مەککەی موکەرەمەوە وەفاتی کرد لە خدمەت شێخ سەعیددا دێتەوە ئەستەنبووڵ» [17] هەروەها لەبارەی پیرەمێردەوە دەنووسێت: «ڕەفیقی سەفەر و حەزەرم، دۆستی دانا و موعتەبەرم، پیرەمێرد» [18].

پیرەمێرد لە ساڵەکانی یەکەمی گەیشتنیدا بەتورکیا و هەر لەو کاتەوە کە ئەندامی مەجلیسی عالی ئەستەمولّ و قوتابی کۆلیجی حقوق بووە دەستی کردوە بەنووسین و وەرگێڕانی شیعر و وتار و زیندووکردنەوەی ئەدەبیاتی کوردی و ناساندنی بەو جیهانە نوێیە. لێرەدا ناوی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە دەنووسین کە پیرەمێرد یاخاوەن و سەرنووسەری بووە یاخود دەستەی نووسەرانی بووە یا نووسەرێکی چالاک بووە و بەبەشداری قەڵەمەکەی لاپەڕەکانیانی ڕازاندۆتەوە.

١- گۆڤاری (ڕەسملی کتاب)، خاوەنی ئیمتیاز حاجی تۆفیق بەگ ئەستەمووڵ.

ئێمە لەبارەی ئەم گۆڤارە: ساڵی دەرچوون و داخستنی، ژمارەکانی، بەچەند زمان دەرچووە، باباتەکانی چی بوون و نووسەرەکان کێ بوون، هیچ زانیاریەکمان دەست نەکەوت.

٢- ڕۆژنامەی کورد یاخود (کورد تەعاون و ترقی غزەتەسی).

ڕۆژنامەیەک بووە، بەکوردی و تورکی لە ئەستەمووڵ یەکەم ژمارەی لە **٩**ی تشرینی دووەمی ساڵی **١٩٠٨**دا دەرچووە. هەتا حوزەیرانی ساڵی **١٩٠٩** بەردەوام بووە. خاوەنی ئیمتیازی حاجی

(١٦،١٧،١٨) گەنجینەی مەردان-زێوەر لاپەڕەکانی ٥٦، ٥٧، ١٤٧، ١٤٨.

تۆفیق بەگ بووە و سەرنووسەری (ئەحمەد جەمیل پاشا) بووە. دەنگی کۆمەڵەی کورد - کورد تعاون و ترقی جمعیتی- بووە کە شێخ عەبدولقادری شەمزینی سەرۆکی بووە.

٣- لەگەڵ (فائق صبری بەگ) ڕۆژنامەی (مصور محیط)یان دەرکردووە.

٤- لە زۆربەی ژمارەکانی گۆڤاری (ژین)ی ئەستەمووڵدا شیعر و نووسین و وەرگێڕانی هەیە. ئەم گۆڤارە لەساڵی **١٩١٨-١٩١٩** لە ئەستەمووڵ بەکوردی و بەتورکی دەرچووە ئێمە هەتا ئێستا پانزە ژمارەمان لێ بینیوە کە بەڕێز، ئەدیبی دڵسۆزی کوردستانی تورکیا (محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان) لە سوید چاپی کردۆتەوە و تەواوی ژمارەکانی وەرگێڕاوەتە سەر پیتی لاتینی.

٥- لە ڕۆژنامەی (شەمس)دا زۆرجار دەینووسی، لە تورکیاوە شیعر و نووسینی بۆ ئەنارد بۆ تاران. خاوەنی ئەم ڕۆژنامەیە (سەید حسێنی ئێرانی) بوو. پیرەمێرد لەم بارەیەوە نووسیویە «گەلێ خزمەتی غەزەتەی شەمس-م ئەکرد کە سەید حسێنی ئێرانی خاوەندی بوو»(١٩).

٦- لە گۆڤاری (فەرهەنگ) و ڕۆژنامەی (شەفەقی سورخ)دا نووسین و شیعری هەبوە دەنووسێت «ئەو سەردەمە کە ڕۆژنامەی (شەفەقی سورخ) و مجلەی (فرهنگ) لەتاران دەردەچوو هەمیشە من لە ئەستەمووڵەوە مەقالە و شیعرم بۆ ئەناردن»(٢٠)

پیرەمێرد بەرهەمەکانی بەهۆی (ئاغا تاهیری هەمەدانی)یەوە دەنارد بۆ تاران.

٧- زۆر جار سەروتاری بۆ ڕۆژنامەی (إقدام) و (حریت) ئەنووسی.

٨- کاتێ لە ئەستەمووڵ لە ساڵەکانی **١٩٠٤-١٩١٢**دا گۆڤاری (اجتهاد)(٢١) لەلایەن عەبدوڵڵا جەودەتەوە دەردەچوو، بەرهەمی خۆی و نەژادی کوڕی بڵاو دەکردەوە، پیرەمێرد لەم بارەیەوە دەڵێت: «عەبدوڵڵا جەودەت لە پاش مەشروتیەت کە لە ئەوروپاوە هاتەوە، لە ئەستەمووڵ بوو، زۆرتر لە هەموو کەس من لە خزمەتیا بووم خۆم و نەژادی کوڕم (بەنظم و نثر) لە مجەلەکەیدا خزمەتمان هەیە».

٩- لە ڕۆژنامەی (ترجمانی حقیقت)ی معلم ناجیدا کە لە تورکیا دەرچووە شیعری هەیە.

١٠- بەهۆی (داود حەیدەری کوڕی ئیبراهیم حەیدەری)یەوە کە لە دەرچووانی خوێندنی بەرزی فەرەنسە بوو، شیعری نالی و نووسینی کوردیان بەفەرەنسی ناردوە بۆ ڕۆژنامەی (تان) کە لە پاریس دەرچووە.

ئێستا لە هەموو ئەو شیعر و نووسین و وەرگێڕانە جۆر بەجۆرانەی پیرەمێرد لەو گۆڤار و ڕۆژنامانەدا جگە لەبەرهەمەکانی پانزە ژمارەی گۆڤاری ژین نەبێت ئیتر هیچمان بەدەستەوە نییە

(١٩-٢٠) ژین ژمارە ٨٥٥ ساڵی ١٩٤٧.

(٢١) لەبارەی ژیان و بەرهەمی عەبدوڵڵا جەودەتەوە تەماشای گۆڤاری کاروان بکە ژمارە ٣٧ ساڵی ١٩٨٥ لاپەڕەکانی ٤ هەتا ١٢.

و بەداخەوە دۆزینەوە و وەرگێڕانی تورکی و فارسییەکانیشی ڕۆژ بەڕۆژ زەحمەت تر و دوورتر دەکەونەوە. من لەو باوەڕەدام کە بەرهەمی شاعیر و ئەدیب و ڕۆژنامەنووسێکی وەها لە ماوەی بیست و پێنج ساڵدا، لەناو جیهانێکی شارستانی ئەستەمووڵدا بۆ خۆی کەرەسەی کتێبێکی سەربەخۆ یاخود چەند دیوانی شیعرە. واتا ئێمە لەو هەموو گەوهەرە بەنرخانە و لە چەندین لاپەڕەی مێژووی ژیان و بەرهەمی یەکێک لە شاعیر و ئەدیبە گەورەکانمان بێ بەشین و هیچی لێ نازانین. ڕۆژێک ئەو بەرهەمانە بدۆزرێنەوە و ئەوانەی کوردی نین بکرێنە کوردی ئەوا لەلایەنێکی فراوانی شارراوەی ژیان و بەرهەمی پیرەمێرد ئاگادار دەبین و ڕووناکی دەکەوێتە سەر لایەنێکی تاریکی مێژووی ئەدەبیاتی نەتەوەکەمان.

وەک وتمان گۆڤاری ژین **١٩١٨-١٩١٩** بیست و پێنج ژمارەی لە ئەستەمووڵ لێ دەرچووە و ئێمە (پانزە) ژمارەیمان بەهۆی کەلەپورناس و دڵسۆزی ڕۆشنبیری کوردی مامۆستا (عەبدولڕەقیب یوسف)ەوە دەستکەوت.

پیرەمێرد لە زۆربەی ژمارەکانیدا بەم ناوانەوە بەرهەمی هەیە:

- سلیمانیەلی توفیق، س.ت، سلیمانیەلی مەحموود نەژاد، سلیمانیەلی م. نەژاد تۆفیق، م. م، سلیمانیەلی وداد، اسماعیل وداد. ئەمەش نووسینەکانیەتی:

١- کردلر ویقودە دکل- ژین ژمارە(١)، **٧**ی تشرینی دووەمی **١٩١٨-١٣٣٤**ی ڕۆمی ل **٥** ئەستەمووڵ.

٢- ادبیات کردیەدن بعض نمونەلر - ژین ژمارە (٢)، **١٤**ی تشرینی دووەمی **١٩١٨-١٣٣٤**ی ڕۆمی ل **٩**.

٣- ژین مجموعەسی واسطەسیلە کردی بتلیسی قرداشمە. واتا بەهۆی گۆڤاری ژینەوە بۆ برام کوردی بتلیسی - ژمارە(٤)، **٢٨**ی تشرینی دووەمی **١٩١٨**ی زاینی-**١٣٣٤**ی ڕۆمی ل **١**.

٤- شیعری (کاروانی غەم) ژمارە (٥)، **١٢**ی کانوونی دووەمی **١٣٣٤**ی ڕۆمی، **١٩١٨**ی زاینی، ل **٧**.

٥- چامەکەی نالی (قوربانی تۆزی ڕێگەتم) بەناونیشانی (مکتوب منظوم) هەر دێڕێک لەو شیعرە بەناوبانگەی بەرانبەری کردوە بەتورکی. ژین ژمارە (٦)، **٢٥**ی کانوونی یەکەمی **١٣٣٤**، **١٩١٨** ل **١٢**.

٦- بەشی دووەمی ئەو کاغەزەی کە لە ژمارە(٤)دا بەشی یەکەمی بڵاوبووبوەوە. وە بۆ کوردی بتلیسی ناردبوو. بەناونیشانی «هەندێ جار بەهۆی پارچە بەردێکەوە مێژووی میللەتێک لە ئەفسانەکان زیاتر دیاری ئەکرێت». ژین ژمارە(٧)، **٢**ی کانوونی دووەمی **١٣٣٤**ی ڕۆمی **١٩١٨**ی زایینی.

٧- ادبیات کردیەدن بعض نمونەلر – هەمان ژمارەی پێشوو.
٨- کورد و تورک برلکی، ژمارە (٨)، ٩ی کانوونی دووەمی ١٣٣٥، ١٩١٨ی زایینی ل ١.
٩- لە هەمان ژمارەدا شیعرێکی پیرەمێردی تیایە بەناوی (بر کورد جوجقنک احتساساتی) ل١١.
١٠- کوردجە لسانمز – ژین ژمارە (٩)، ١٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٣٣٥ی ڕۆمی ١٩١٩ی زایینی.
١١- نووسینی لە کوردە بەناوبانگەکانمان (حضرت مولانا خالد – قدس سره الطیبة) گۆڤاری (ژین)ی ئەستەمووڵ، ژمارە (١٠)، ٢ی شوباتی ١٣٣٥ی ڕۆمی ١٩١٩ی زایینی.
١٢- ژین غزتەسنە – گۆڤاری (ژین) ئەستەمووڵ ژمارە (١١)، ١٥ی شوباتی ١٣٣٥-١٩١٩ی زایینی.
١٣- کردلردە وهبی زکا- (ژین) ژمارە (١٢)، ٢٥ی شوباتی ١٣٣٥ی ڕۆمی ١٩١٩ی زایینی. ل٤. ئەم نووسینەی پیرەمێرد بریتییە لە پێشەکیەک و شیعرێک. لەو پێشەکیەدا باسی شاعیرە نەخوێندەوارەکانی کورد دەکات کە شیعرەکانیان تەنها لە بەهرەوەیە وە شیعرەکەی (ئەحمەد بەگی کۆماسی) دەنووسێتەوە و بەرانبەری دەیکات بەتورکی. بەڵام وەک لەم کتێبەدا ڕوونمان کردووە کە پیرەمێرد ئەو شیعرەی بەهی (حەمە ئاغای دەربەندفەقەرە) زانیوە و لەگەڵ شیعری (گلکۆی تازەی یار)دا لێی گۆڕراوە.
١٤- بیر مکتوب، گۆڤاری (ژین)ی ئەستەمول – ژمارە (١٥)، ٣٠ی مارتی ١٣٣٥ی ڕۆمی ١٩١٩ی زایینی. ل ١.

وەک وتمان ئێمە هەتا ژمارە (١٥)ی ئەم گۆڤارەمان دەستکەوتووە وە (١٠) ژمارەی ماوە، دیارە لەو دە ژمارەیەدا گەلێ نووسین و شیعری پیرەمێردی تیایە. هەروەها شیعری بەناوبانگی (سروودی نەورۆز) لەیەکێ لەو دە ژمارەیەدایە. بەڵام نازانین کام سروودی نەورۆزە.کە ئەڵێین مارشی نەورۆز، ڕەنگە سروودی (ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە) بێت!.

حاجی تۆفیق بەگ. هەتا ساڵی ١٩٢٣ لە تورکیا دەمێنێتەوە و دوا پلەی کاری میری (متصرفی ئەماسیە) بووە. بەهۆی شۆڕشی کورد لە تورکیا و تێکچوونی باری ژیانی کوردەکانەوە، وە بەهۆی ئەوەی کە پیرەمێرد خۆشی ئەندامی کۆمەڵەی کورد بوو، وە یەکێک بوو لە کوردە ڕۆشنبیر و ئەدیب و سیاسییەکانی ئەو کاتە، نەیتوانی بمێنێتەوە و ژنەکەی و هەردوو کوڕەکەی (نەژاد و وداد) لە تورکیا بەجێ دەهێڵێ و بەڕێگەی (حەلەب)دا ساڵی ١٩٢٤ دێتەوە بۆ (بەغدا) و لەوێوە بۆ سلێمانی.

لەو کاتەدا ڕۆژنامەی (ژیانەوە) لە سلێمانی دەردەچوو، وە هەواڵی گەیشتنەوەی پیرەمێرد بڵاو

دەکاتەوە «جەنابی تۆفیق بەگی مەحموود ئاغا کە بیست و سێ ساڵە لەوەتەن دوورکەوتۆتەوە شەوی ٣٠ی کانوونی دووەمی ١٩٢٥ تەشریفی هاتەوە مەملەکەتەکەمان بەقدوومی ئەم زاتە زۆر مەسروور و خۆشحاڵە، بەناوی هەموو خۆڵاتییەکەوە بەخێرهاتنی دەکەین»[22].

حاجی تۆفیق لە گەیشتنیەوە بۆ سلێمانی توخنی هیچ کار و فەرمانێکی دەوڵەت نەکەوت و هەموو ژیانی خۆی تەرخان کرد بۆ خزمەتی ئەدەبی کوردی. ساڵی ١٩٢٦ کە ڕۆژنامەی (ژیان) لەلایەن شارەوانی سلێمانییەوە دەرچوو، پیرەمێرد سەرپەرشتی کرد و بەرهەمی خۆی تیادا بڵاوکردەوە.

بەرهەمەکانی بەناوی (حاجی تۆفیق بەگ)ەوە بڵاو دەبوەوە. هەتا بۆ یەکەمجار لەگەڵ بڵاوکردنەوەی شیعری (بەیانی بوو لە خەوهەستام کە ڕوانیم بەفرە باریوە)دا لە ژمارە(٣١٢)ی ڕۆژنامەی (ژیان)ی ساڵی ١٩٣٢ ناوی خۆی لە (حاجی تۆفیق بەگ)ەوە کرد بەپیرەمێرد. هەتا لە ساڵی ١٩٢٣دا کە (حوسێن نازم) کۆچی دوایی دەکات، پیرەمێرد دەبێت بەخاوەن و بەرپرسیاری. خۆی لەم بارەیەوە دەنووسێت «زۆر دڵشکستم بەکۆچ کردنی هاودەردێکی وەک حسێن ناظم بەگ، گەرچە منیش ڕێبوارم و نزیک بەبوارم بەڵام هێشتا هیوادارم (ژیان)مان نزیک بوو بەنەمان چونکە ئیتر (بلدیە) هیچی پێ خەرج نەدەکرا، ناچار لە گۆشەنشینی هاتمە دەرێ و دەستم دایە داوێنی (ژیان). چاک چاکی لە دەست نادەم، ئێستا بەسەرپەرشتی (ژیان) و چاپخانەکەم وەک خۆم بێ بەها و بەهیوای بێتە بەها، گرتوتە ئەستۆ، ئەزانم باوەڕم پێ دەکەن کە تێدەکۆشم پەنا بەیەزدانی پاک، دەیبەینە سەر. ئەمەندە هەیە هەموو کاڵایە بەخریدار دێتە برەو، من بەخریدارەکان دەنازم و پشتیوانیش لە خوا دەخوازم»[23] ئنجا ئەگەر بەوردی تەماشای بابەتەکانی ڕۆژنامەی ژیان بکەین، بەتایبەتی لەو ژمارەیەوە و هەتا دوا ژمارەی (ژیان) کە ژمارە (٥٥٣) بوو وە لە (١٠)ی مارتی ١٩٣٨دا دەرچوو زۆربەیان بەرهەمی قەڵەمە جوانەکەی پیرەمێرد خۆیەتی، بەتایبەتی سەروتارەکان و پەندی پێشینیانەکان و شیعرە وەرگێڕاوەکانی مەولەوی و...هتد. بەڕاستی مرۆڤێک لەو تەمەنەدا و لەناو کۆمەڵێکی دواکەوتوودا و سەرەڕای کەم دەرامەتی و برۆبیانووی دەوڵەت بتوانێت بەتەنیا حەوت بەشی ڕۆژنامەیەک هەموو هەفتەیەک بێ دواکەوتن ئامادە بکات و بڵاوی بکاتەوە شایانی هەموو ڕێز و نەمری و بەرزییەکە و هەتا هەتایە لە ویژدانی نەتەوەکەیدا سەدایەکی بڵند و ئاوازێکی نەمر و بەسەرهاتێکی نەتەوەیی پیرۆزە.

لەساڵی ١٩٣٨دا، مەجید یەعقوبی، کە تورکێکی ڕەگەزپەرست و دژ بەکورد بوو بیانووی

(٢٢) ژیانەوە- ژمارە(١٤)، ٢ی شوباتی ١٩٢٥.
(٢٣) ژیان – ژمارە (٣٢٢) ساڵی ١٩٣٢.

بەپیرەمێرد گرت و ڕۆژنامەکەی داخست، بەڵام پیرەمێرد کۆڵی نەدا و چاپخانەیەکی بەدەست هێنا و ئیمتیازی بۆ وەرگرت و لە ٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٣٩دا، لەسەر هەمان ژمارە و زنجیرەی (ژیان) ژمــارە (٥٥٤)ی ڕۆژنامــەی (ژین)ی بڵاوکــردەوە و هەتا ژمــارە ١٠١٥ی لە ١٥ی حوزەیرانی ١٩٥٠دا بڵاوکردەوە، واتا هەتا چوار ڕۆژ پێش کۆچ کردنی، دوا ژمارەی ڕۆژنامەکەی پێشکەش بەجیهانی ڕۆژنامەگەری نەوەکەی کرد. بۆ شارەزابوونی تەواو لە کاروانی پڕ شانازی ڕۆژنامەی (ژیان) و (ژین) و هەوڵی پیرۆزی بێ کۆڵدانی پیرەمێرد، ئەم نووسینەی شێخ سەلامی شــاعــیــر بڵاودەکــەینەوە کــە لە ئاهەنگی بیــست ســاڵەی (ژین)دا لە ســاڵی ١٩٤٦دا، خوێندوویەتیەوە و پیرەمێرد خۆی ئەو یادەی ساز کردووە و لە ئاهەنگەکەدا بووە و دواییش خۆی ئەو نووسینەی شێخ سەلامی لە ژمارە (٨١٩)ی، (ژین)ی ٧ ی شوباتی ساڵی ١٩٤٦دا بڵاو کردۆتەوە و تەواوی چیرۆکی ژیانی ئەو ڕۆژنامە نەمرەیە:

«ژیان لە سێلمانی لەسەر حساب و چاپخانەی (بەلەدیە) دەرئەکرا. لە ٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦ی میلادیدا ژمارەی یەکەمی دەرچوو. ئەم ڕۆژنامەیە ڕۆژنامەیەکی کوردی و هەفتەیی بوو. سەربەست بوو بەنووسینی هەموو شتێک پیرەمێردیش جاروبار بەنووسین بەشی خۆی تێ ئەخست. لە ٦ی مایسی ١٩٣٢دا مودیری چاپخانەی ژیان حوسێن نازم ئەفەندی مرد و پیرەمێرد کرا بەمودیری چاپخانە و معاشێک کە بۆ مودیر دانرابوو پیرەمێرد قبووڵی نەکرد. لە ژمارە (٣٢١)ەوە دەستی دایە تا ژمارە (٤٠٦) ئنجا لە ١٤ی ئابی ١٩٣٤دا چاپخانەکەی لە (بەلەدیە) گرت بەئیجارە و ئیمتیازی ئەم ڕۆژنامەیەی بۆ خۆی دەرکرد و بەهەموو هێزی دەستی دایە. لە ٣ی ئابی ١٩٣٥دا لاپەڕەکانی لە چوارەوە کرد بەشەش و دەستی کرد بەبڵاو کردنەوەی نووسینی لاتینی. لە ٣ی ئابی١٩٣٧دا ژمارە گەیشتە ٥٣٨، ئیجازەی چاپخانەکە دوایی هات و بۆیان تازە نەکردەوە. خۆ هەوای خزمەتی ئەدەبیش لە سەری پیرەمێرددا کەڵکەڵەی ئەکرد. ناچار دەستی دایە پێشەوە، چاپخانەیەکی گەورەتر بەپیتی تازەوە لە ٢٠ی ئەیلولی ١٩٣٧دا کڕی و ژمارە ٥٣٩ی دەرکرد و بەقەدەر ماکنەکەش ڕۆژنامەکەی زل کرد.

لە ١٠ی مارتی ١٩٣٨دا لە پاش دەرکردنی ژمارە ٥٥٣، بەهۆی ئەوەوە کە جارجار بەلاتینی ئەینووسی و بەکردنەوەی ئاگری نەورۆز، خێرخوا (دوشمن) لێی نەگەڕان و وتیان پیرەمێرد ئەیەوێ کورد بکا بەگاور و مەجووسی و ڕۆژنامەکەی داخرا.

بەوەش کۆڵی نەدا و لە پاش چەند مانگێک ئیمتیازی ڕۆژنامەی (ژین)ی وەرگرت. لە ٢٦ی کانوونی دووهەمی ١٩٣٩ یەکەم ژمارەی دەرکرد. بەڵام لەبەر ئەوە ژیان و ژین خوشک و برا بوون نەیویست زنجیرەی ژمارەی ژین جیا بکاتەوە و هەر لەسەر زنجیرەی ژیان ژمارە (٥٥٤)ی (ژین)ی دەرکرد. دوشمنی زاڵمی خوێنمژی زکماک. مەجید یەعقوبی، نەک تەنها ڕۆژنامەی

(ژیان)ی داخست، لام وایە پیرەمێردیشی بەڕەنگێ تەنگەتاوکرد شاری سلێمانی کە مەڵبەند و نیشتمانی بوو وە ئەستەمووڵی بۆ بەجێ هێشتبوو، بەجێ هێشت و ڕووی کردە بەغدا. ئایا لەبەر خاتری پیرەمێرد و یاخود لەبەر خوێشایەتی عائلە و یا بەشەرپەروەری، (تەها پاشای هاشمی) کە وەزیر بوو، ئەمری دەرچوونی ژیان بە(ژین)ی بۆ پیرەمێرد دەرکرد. پیرەمێرد دیسان بەدەستی وەیسکە و سوزنی پۆڵاین هاتەوە سەرباری بەرەبۆر و بەبێ ترس و پرس لە جاران چاکتر دەستی پێکرد.

مودەتێکی کەم حوسێن نازم ئەفەندی مودیری ئەم ڕۆژنامەیە بوو لە دوای ئەو دیسان عەلی ئەفەندی عرفان و لە پاشا پیرەمێرد بەبێ معاش لەساڵی ١٩٣٠-١٩٣١ لەژێر ڕیاسەتی (میستر یانغ) کە وەکیلی مندوب سامی عیراق بوو لەگەڵ جەعفەر پاشای عەسکەری رئیس الوزرا و جمیل مدفعی، وەزیری داخلیە و جەمال بەگی بابان وەزیری عدلیە بۆ ئیستفتای ژینی کورد هاتنە سلێمانی. لام وایە زۆرتان لەبیرتانە کە ئەم ڕۆژنامە بێ دەنگە بەڕەنگێ ڕاپەڕی ئەتوانم بڵێم هیچ ڕۆژنامەیەک لە هیچ کات و هەڵێکا بەو ڕەنگە پڕ بەدەم هاواری جانسۆزی بەرز نەکردۆتەوە. ئەو کاتە ٥، ٦ ژمارەی دەرچوو، باوەڕتان بێ هەریەکێ لەو ژمارە جوانانە پێویستە میللەتی کورد لە گەنجینەی ئامالی میللیدا لە ژوور هەموو مجەوهەراتی سیاسی میللیەوە هەڵیواسێ. (ژیان)ی شیرین وەکو وترا هەتا ساڵی ١٩٣٧ لەلایەن پیرەمێردەوە لەژێر گەلێ نارەحەتیدا ژیانرا. هەر لەم ساڵەدا مەجید یەعقوبی متصرفی سلێمانی ڕۆژنامەکە و جەمعیەتی زانستی کە ئەویش ساڵی ١٩٢٥ لە سلێمانی دروست کرابوو هەردووکی داخست.

(ژیان) و (ژین) ئەم دوو ڕۆژنامەیە زۆر بەزەحمەت و نارەحەتی ژیاون کە هەر ڕۆژێ بەناوێ و هەر ساتێ بەداوێ گیــرۆدە و خنکاون. بەڵێ، ژیانی ئەم دوو ڕۆژنامەیە ژیانی تاڵی قەومی لێقەوماوی کورد وەکو سینەما پیشان ئەدا.

هەرچەن دڵمان بەوە خۆش ئەکرد، کە تۆزێ تەمی نەزانی لەسەرمان ڕەویوەتەوە و هیواداربووین باری سەرشانی ژین بەهۆی زانین و تێگەیشتنمانەوە سووک بووە، بەڵام نەمانزانی کە هێشتا ڕۆژی زانین و تێگەیشتن و پێگەیشتنی کورد زۆری ماوە هەڵبێت و باری قورس و گرانی ژین هەر لەگرانیە و لەم پایزەدا ئەوەندەی نەمابوو (ژین) بەرگەلاڕێزان بکەوێ. نزیکەی مانگێ بوو کاغەزی ساڵانەی بڕابووەوە. پیرەمێرد پێی نەکرا پارەی ئەو دوانزە بەند کاغەزەی ساڵانە بنێرێ، کە دوای داواکردن ڕازی بوو بوون بەنرخی حکومەت بیفرۆشن. بەڵام دیسان پیرەمێردی جوان وەکو جاران دانەما و لە چواری کانوونی یەکەم ١٩٤٥دا خانووەکەی کە جێگەی خۆی و چاپخانەکەی (ژین) بوو خستیە بارمتەی ڕەهنی ئەیتام بەشەست دینار. بۆ بەیانی، کتوپڕ دوانزە دیناری بەحەواڵە نارد بۆ مودیری گەلاوێژ.

بەرهەمەکانی پیرەمێرد

جگە لە کاری ڕۆژنامەگەری، پیرەمێرد ئەم بەرهەمانەی هەیە:

١- دیوانی مەولەوی (ئەسڵ و ڕۆح)، ساڵی ١٩٣٥، لە چاپخانەکەی خۆی بەدووبەرگ لە چاپی داون. دەقی هەورامی شیعرەکەی ناوناوە (ئەسڵ) و بەرامبەری وەری گێڕاوەتە سەر شێوەی سلێمانی و ناوی ناوە (ڕۆح)، واتا ڕۆحی مەولەوی، پیرەمێرد لەم کارەدا زۆر سەرکەوتوو بووە و وەک خۆی لە پێشەکی ئەو بەرگەدا نووسیویە، ئەم زاتانە لە هەندێ وشە و واتای هەورامیەکەدا بۆ وەرگێڕانی یارمەتیان داوە.

ا- مەلا عەبدوڵڵای مەریوانی

ب- مەلا عەزیزی موفتی سلێمانی

ج- (گۆران)ی شاعیر

٢- مەم و زین: کە چیرۆکێکی تراژیدی دڵدارییە، پیرەمێرد چیرۆکەکەی لە شێوەی شانۆنامەدا ئامادەکردوە و لە هەردوو لایەنی قەوارە و ناوەڕۆکەوە لە مەم و زینی (ئەحمەدی خانی) جیاوازە. ساڵی ١٩٣٥ لە چاپخانەی خۆی لە چاپی داوە. لەبەرگەکەیدا نووسیویە «دڵدارییەکی پاک و خاوێنی گیانی بەگیانی، سەودایەکی پڕ لە عەشقی پیرۆزی یەزدانی، لە کوردستانا ڕووی داوە».

لەکاتی خۆیدا ئەم چیرۆکەی پیرەمێرد کراوە بەشانۆگەری لە سلێمانیدا.

٣- چیرۆکی دوانزە سوارەی مەریوان - ساڵی ١٩٣٥ نووسیویە.

٤- چیرۆکی مەحموود ئاغای شیوەکەڵ - ساڵی ١٩٤٢ نووسیویە و لەکاتی خۆیدا لە سلێمانی خراوەتە سەر شانۆ.

٥- گاڵتە و گەپ - ساڵی ١٩٤٧، بریتییە لە هەندێک ڕووداوی خۆشی ناو کۆمەڵی کوردەواری، هەم بۆ پێکەنین و هەم بۆ پەندە.

٦- ڕۆمانی کەمانچەژەن، ساڵی ١٩٤٢ لە تورکییەوە کردوویە بەکوردی، ئەم چیرۆکە لە بنەڕەتدا بەرهەمی نووسەری دانیمارکی (ئەندرسن)ە، بەڵام لەکاتی خۆیدا و هەتا ئەم ساڵانەی دوایش نەزانرابوو کە نووسەرەکەی کێیە، هەتا لە ساڵی ١٩٧٩دا کاکەی فەللاح لە چاپی دایەوە و بەهۆی دکتۆر (عەلی کەریم عەلی)یەوە زانرابوو چیرۆکی (ئەندرسن)ە. هەروەها پیرەمێرد لەکاتی خۆیدا، لە پێشەکی وەرگێڕانەکەیدا ناوی (تۆفیق بەگی میرئالآ) یاخود تۆفیق بەگی کەرکووکی نووسیوە، کە چیرۆکەکەی کردبوو بەتورکی.

٧- دیوانی مەولانا خالیدی نەقشبەندی - کە بەزنجیرە لە ڕۆژنامەکەیدا بڵاوی دەکردەوە و ماوەی نەبوو لە کتێبێکدا چاپی بکات.

٨- شیعرەکانی وەلی دێوانە و بێسارانی، ئەوی کە دەستی کەوتبێ، لە هەورامییەوە کردوویە بەشێوەی سلێمانی. جگە لە شیعری گەلێ لە شاعیرانی هەورامان و زەنگەنە. وەک (شەفیع و مەلا ولدخان و مەجذوب و فخر العلما و مەلای جەباری و عەبدوڵڵا بەگی زەنگەنە و... هتد).

٩- کۆمەڵێک پەخشانی هونەری جوانی نووسیوە و لەلایەن ئێمەوە کۆکراوەتەوە و لێکۆڵینەوەی لەسەر نووسراوە.

١٠- زنجیرە وتارێک دەربارەی مێژووی کورد، مێژووی میرنشینی بابان و خێڵ و تیرەکانی جاف و گەلێ ڕووداوی مێژووی گرنگ کە بابەتی کتێبێکی گەورەیە.

١١- هەزاران بەیت شیعری هەیە کە پەندی پێشینیانە و خۆی بەشێوەیەکی ئەدیبانە و شاعیرانە ڕێکی خستوونەتەوە. بەزنجیرە لە ڕۆژنامەکەیدا بڵاوی کردوونەوە و دواییش کاکەی فەللاح هەمووی کۆکردۆتەوە و لە چاپی داوە.

١٢- چەندەها بەند و بەیتی فۆلکلۆری و چیرۆکی فۆلکلۆری و چیرۆکی مناڵان و مەتەڵ. کە ئەمیش دەبێتە کتێبێک.

پیرەمێرد و چیرۆک

پیرەمێرد سەرەڕای ئەو هەموو سەرقاڵی و ڕاپەڕاندنی کاری ڕۆژنامەنووسی و شیعر و وەرگێڕان و نووسینی هەمە چەشن لە بواری کورتە چیرۆکی کوردیدا چەند چیرۆکێکی هونەری و جوانی هەیە، کە بابەتەکانیان کۆمەڵایەتییە و لە کەلەپووری کۆنی کوردەوارییەوە دروستی کردوون. هەموو ئەم چیرۆکانەی لە (گۆڤاری گەلاوێژ)دا بڵاو کردۆتەوە. گەلێ لە نووسەران و ڕەخنەگرانی شارەزای ئەدەبی کورتە چیرۆکی کوردی لە کتێب و لێکۆڵینەوەکانیاندا باسی ئەم کورتە چیرۆکانەی پیرەمێردیان کردووە، وەک: حوسێن عارف، سەباح غالب، ئەکرەم قەرەداغی، عومەر مارف بەرزنجی، ڕەئووف حەسەن و چەند نووسەرێکی تریش، لێرەدا ماوەی ئەوەمان نییە کە بچینە ناو جیهانی چیرۆکەکانەوە و یەکە یەکەشیان بکەینەوە و لە بارەیانەوە بنووسین، ئەمە هەڵدەگرین بۆ لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ و ئێستا تەنها ناوی چیرۆکەکان و شوێن و کاتی بڵاو بوونەوەیان دەنووسین کە بریتییە لە پێنج کورتە چیرۆک.

١- ئەنجامی پیاوێکی بەنگ کێش. گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە(٩، ١٢) ساڵی ١٩٤١.

٢- زۆرەملی مل شکانی لە دوایە. گەلاوێژ ژمارە (٤,٣) ساڵی ١٩٤٢.

٣- دەماری کورد چیت لە بارایە - خانزادەی قەڕاڵیچەی سۆران. گەلاوێژ، ژ (٧، ٨) ئابی ١٩٤٢.

٤- فەلسەفەی کچە کوردێک، ژمارە (٥، ٦) گەلاوێژ ساڵی ١٩٤٢.

٥- غرامیی، کای کۆن، دووجار بڵاوی کردۆتەوە، یەکەم جار لە ڕۆژنامەی (ژیان) ژمارە (٤٨٣) ساڵی ١٩٣٦. دووەم جار لە گۆڤاری گەلاوێژدا بەئیمزای (کولّ و کۆ).

پیرەمێرد و زمان:

ئەگەر بەوردی تەماشای شیعر و نووسینەکانی پیرەمێرد بکەین، دەبینین زمان، وەک هەویرێک وابوە لەلای، هەرچییەکی ویستووە توانیویەتی لێی دروست بکات. زۆرجار نووسیویە کە زمانی کوردی هەموو شتی لێ دەردێت و هەموو مانایەکی پێ پێکدێت، ئەگەرچی هەندێ وشە و واتای بێگانە لەبەرهەمەکانیدا دەبینرێت، بەڵام کاتێک بەکاری دەهێنان و لە شوێنی خۆیاندا دای دەنان کەم کەس هەستی دەکرد ئەو وشانە کوردی نین. لەو سەردەمەی پیرەمێرددا وشەی خۆماڵی و باو دوور لە داتاشین و دروست کردنی بەزۆر، بەشێوەیەکی فراوان بەکاردەهێنران. جگە لەوەی کە سەردەمی منداڵی و لاوێتی ئەو پێش ڕۆیشتنی بۆ تورکیا، لەناو جەرگەی کۆمەڵی کوردەواریدا بووە ئەو کاتە، نەکارەبا هەبووە و نەڕادیۆ و تەلەفزیۆن و نەگۆڤار و ڕۆژنامە هەتا خۆی پێوە خەریک بکات، لە شەوانی سارد و دوور و درێژی زستاندا لە گوێ ئاگردان چەندەها چیرۆکی خۆماڵی و ئەفسانە و پەند و مەتەڵی بیستووە، گوێی بەشیعری نالی و مەولەوی و مەحوی و چەندەها شاعیری تر کراوەتەوە. ئەمانە بوونەتە هەوێنی زمانێکی پاراو، کوردی ڕەوان، سادە و بێ گرێ و گۆڵ و لەهەمان کاتدا قووڵ و پڕ مەبەست، خۆی واتەنی (سەهلی مومتەنیع) بابەتی پیرەمێرد و زمان، بۆ خۆی، بابەتێکی سەربەخۆیە و دەتوانرێت بکرێتە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی و بەشێوەیەکی زانستی و پشت بەبەڵگە و بەرنامەیەکی دیاریکراو نیشان بدرێت.

زمانزانی و شارەزایی پیرەمێرد لە زمانی کوردیدا ئەوەندەی لە شیعرەکانیدا دیارە، لەوە زیاتر لە نووسینەکانیدا، بەتایبەتی لە پەخشانە هونەرییەکانیدا، دەردەکەوێت. قەڵەمی پەخشان نووسینی بێ وێنەیە، من لای خۆم ئەو پەخشانە هونەریانەیم کۆکردۆتەوە و ئەگەر ڕۆژگار ماوە بدات و ڕۆشنایی ببینێ ئەو کاتە دەردەکەوێت کە پیرەمێرد لەم مەیدانەدا چەند گەورەیە.

پیرەمێرد وەک خۆی لە یاداشتەکانیدا باسی دەکات و بە بەرهەم و کاری ئەدەبیش ساخ بووەوە، بەچاکی، زمانی تورکی و فارسی و عەرەبی زانیوە، بەتایبەتی کە خوێندنی ئەو کاتەی پیرەمێرد لە کوردستاندا زیاتر فارسی بووە و تێکەڵ بوونی تورکیش لە کوردستاندا بەهۆی دەوڵەتی عوسمانی و کار و فرمانی ڕەسمییەوە و مانەوەی پیرەمێرد بیست و پێنج ساڵ لە تورکیا و، ئەو نووسین و شیعرانەی بەتورکی بڵاوی کردوونەوە. گەواهی ئەوەن کە سامانی ڕۆشنبیری و زمانزانی پیرەمێرد چەند بەرز بووە. ئەمە جگە لە زمانی عەرەبی کە زۆر بەباشی زانیوە و زمانە زکماکەکەی خۆشی کە کوردییە چۆن وەستایەتی تێدا نواندووە.

لەم تاقیکردنەوەیەی پیرەمێردەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە زمان و شارەزایی زمان و زانینی

چەند زمانێک چۆن دەبێتە هۆی پێگەیشتن و پێشکەوتنی هەر ئەدیب و شاعیرێک.

نیشانە تایبەتییەکانی شیعری پیرەمێرد

بابەت و ناوەڕۆکی شیعرەکان:

هەر لە سەرەتاوە شیعر لای پیرەمێرد دەنگی دەروون بووە، ویستوویە ئەوی لە ناخیدا پەنهانە ئاشکرای بکات. بەشێوەیەکی گشتی مۆرکی ڕۆمانتیکی بەسەر شیعرەکانیدا زاڵە، لە شێوەی تایبەتیشدا ئازاری مرۆڤ و خاک، گیانی نەتەوەیی و شۆڕشگێڕی لەگەڵێ لە شیعرەکانیدا دیارە.

شیعرەکانی پیرەمێرد لەیەک کاتدا لە چەند قوتابخانە، یاخود ڕێبازێکی شیعری جیاواز پێکهاتووە، کلاسیکی و ڕۆمانتیکی و ڕیالیزم، لەوکاتەدا کە لاسایی شاعیرێکی کلاسیکی کردۆتەوە، لەهەمان کاتدا سروشت و جوانی شیعریان پێ وتووە و ئەمانەی تێکەڵ بەباری کۆمەڵایەتی و گیانی نەتەوەیی کردووە. پیرەمێرد چەند قۆناغێکی ئەدەبی نییە، کە ڕێبازی کلاسیکی واز لێ هێنابێت و چووبێتە قۆناغی ڕۆمانتیکەوە و بەرەو ڕیالیزم چووبێت و ئیتر نەگەڕابێتەوە سەر قۆناغی یەکەم یاخود قۆناغی کلاسیکی. ئەو شاعیرێک بووە و لە هەمان کاتدا ڕۆژنامەنووسێک بووە کە دەبوا هەرچۆنێک بێت ڕۆژنامەکەی لەکاتی خۆیدا دەرچێت، وتار و شیعر و وەرگێڕان و بابەتەکانی تری ڕۆژنامەکە ئامادە بکات، هەموو (تەرکیز) و کاری ئەدەبی و بیرکردنەوەی بۆ شیعر نەبووە. بۆ نموونە لە ساڵی١٩٣٢دا شیعرێکی ڕۆمانتیکی دەنووسێت و لە ١٩٥٠دا وەک لە ژمارەکانی دوایی (ژین)دا دیارە شیعرێکی لاسایی شاعیرە کلاسیکییەکانی نووسیوە. بەپێچەوانەوە، لە ساڵی ١٩٤٨دا سروودێکی بەرزی بڵاو کردۆتەوە و تەواو بۆتە شاعیرێکی ڕیالیزمی و شۆڕشگێڕ، بەڵام لە نیوەی سییەکاندا لاسایی مەولەوی کردۆتەوە و بۆتە دەروێش و دێوانەی خەڵوەتگاهێک و پەنا دەباتە بەر مەزاری پیاوچاکێک و لێی دەپاڕێتەوە کە نەتەوەکەی ڕزگار بکات و بکەونە سەر ڕێی یەکگرتن و پێشکەوتن.

لە ڕووی بابەتی شیعرەکانیشەوە، دەڵێین، لەیەک کاتدا بۆ چەند بابەتێک شیعری وتووە و بڵاوی کردوونەوە وەک: نیشتمانی، ئایینی، دڵداری، شیوەن، مەتەڵ بەشیعر، کۆمەڵایەتی، چیرۆک بەشیعر، شیعری موناسەبات...هتد.

بەڵام سیفاتی گشتی هەموو شیعرەکان و ئوسلوبی داڕشتن و وشە و واتاکان یەکێکە و ئوسلوبی شیعری پیرەمێردی پێ دەناسرێتەوە.

پیرەمێرد و شێوەی شیعر:

وەک زۆر بەکورتی باسی پیرەمێرد و بابەت و ناوەڕۆکی شیعرەکانیمان کرد، هەروەها بەکورتی بەشێوەی دەستنیشان کردنێکی خێرا - کە ناتوانین بڵێین لێکۆڵینەوەیەکی قووڵە - سیفاتەکانی

ئوسلووب و شێوەی شیعرنووسینی پیرەمێرد دیاری دەکەین:

شێوە لای پیرەمێرد مەرجێکی بنەڕەتی و گەورەی شیعر نەبووە، ئەو ویستوویە بابەتێک، باسێک، بێنێتە ناوەوە، ئنجا ئەو بابەت و باسە هەر جارەی بەشێوەیەک قاڵبی داڕشتنی خۆی دۆزیوەتەوە.

ئێمە دەتوانین بڵێین، زۆربەی شێوەی شیعر داڕشتنی پیرەمێرد، بەتایبەتی لە دوای هاتنەوەی بۆ (سلێمانی) لە تورکیاوە بە گشتی شێوەی داڕشتنی کێشی خۆماڵییە. کە (١٠) دە بڕگەیە و زۆربەی زۆری شیعری فۆلکلۆری کوردی بەو کێشە وتراوە و دەماودەم ماوەتەوە و هەتا لە دواییدا کە نووسین و خوێندنەوە لە کوردستاندا برەوی سەند ئەو فۆلکلۆرە دەماودەمییە نووسرایەوە. هەروەها زۆربەی داڕشتنی شیعری شێوەی گۆران (هەورامی و زەنگەنە) هەر بەکێشی دە بڕگەیی بووە. ئنجا تێکەڵ بوونی گیانی (ڕۆحی)ی پیرەمێرد لەگەڵ مەولەویدا، بەتایبەتی و شاعیرەکانی ئەو شێوەیەدا بەگشتی کارێکی وەهای تێ کرد کە زۆربەی شیعرەکانی بەو ئوسلووبە بێت.

پیرەمێرد دیارە کە هۆشیارییەکی زۆری نواندووە لە گرتنی ئەو ڕێچکەی شێوەی داڕشتنەدا چونکە هەر لە کۆنەوە گوێچکە و زەوقی ئەدەبی و چەشەی گوێگرتنی نەتەوەی کورد لەگەڵ ئەو جۆرە شیعرانەدا ڕاهاتبوو، ئەمیش لەبارێکی سەختی ئەو ڕۆژگارەدا دەیویست هەرچی دەڵێت بەهۆی ڕۆژنامەکەیەوە و بەو کێشە لەبارە ڕاستەوڕاست بگاتە کۆمەڵانی خەڵک و لەگەڵ زەوق و ئارەزوویاندا بگونجێ و تێی بگەن. پیرەمێرد ناوبەناو لە شیعردا لە کێشی فۆلکلۆری کوردی دوور کەوتۆتەوە و لەسەر (بەحر)ەکانی کێشی عەرەبی لاسایی شاعیرە کلاسیە کوردەکانی کردۆتەوە، لەو شیعرانەشدا کە وەری گێڕاون بۆ کوردی دیارە خۆی بەدەقی کێشی شیعرەکانەوە بەستۆتەوە و بەهەمان کێشی خۆی وەری گێڕاون.

کارە مەزنەکانی پیرەمێرد لە پێشخستنی ئەدەب و فۆلکلۆری کوردیدا

کاتێک لە ساڵی ١٩٢٥دا پیرەمێرد گەیشتەوە سلێمانی، وەهای چاوەڕوان دەکرد، کە ئەو وڵاتەی لە ١٨٩٨دا بەجێی هێشتبوو پاش ئەو هەموو ساڵ و ڕۆژگار و دەورانە، گۆڕرابێت و لە بارودۆخێکی جیاواز و پێشکەوتوودا خۆی بنوێنێت، بەڵام بەداخەوە گۆڕان و بەرەو پێشچوونێکی ئەوتۆی تیادا بەدی نەکرد، لەگەڵ ئەمەشدا کە ئەو لەپلەوپایەی (متصرفی شاری ئەماسیە)ی تورکیاوە هاتبووەوە، لە هەموو ڕوویەکی پلە و بڕوانامە و خوێندن و شاعیری و ڕۆژنامەنووسییەوە کەم وێنە بوو، بەهیچ جۆرێک بەلای تەماع و کورسی وەزارەت و نوێنەرایەتی گەل و پلەی وەزیفی بەرزی میریدا نەچوو، بەرەو خانوە کۆنەکەی مەحموودی هەمزاغای مەسرەفی باووباپیرانی ڕۆیشت و هەر لە ساڵی ١٩٢٦ەوە کە ڕۆژنامەی (ژیان) دامەزرا هەتا بوو بەژین و (١٠١٥) ژمارەی لێ دەرکرد، کۆڵی نەدا و لە خەباتێکی بێ وچاندا بێ بەزین و ورە بەردان

لەناو کۆمەڵێکی دواکەوتووی ئەو سەردەمەدا گەورەترین خزمەتی پێشکەش بەئەدەبیاتی نەتەوەکەی کرد.

ئەو خزمەتی ڕۆژنامەی – وەک خۆی زۆر جار نووسیویە – لە هەموو شت بەپێشتر و پێویستتر زانی، ئەم قەناعەت و بڕوایەی هەروا لە خۆیەوە نەهێنابوو، بەڵکو ئەمە ئەنجامی تاقیکردنەوەیەکی سەخت و درێژخایانی بیست و پێنج ساڵ ژیانی بوو لە ئەستەمولدا، کە ئەستەمول لەو سەردەمەدا قیبلەی ڕۆشنبیران و سەرچاوەی زانست و ئەدەب بوو، چونکە لەو شارە گەورەیەدا دوو جیهان بەیەک دەگەیشتن، جیهانی کۆن و دواکەوتووی ڕۆژهەڵات، وە جیهانی نوێ و ڕاپەڕیوی ئەورووپا.

ئەو دەیویست ئەو بەرگی پێشکەوتن و گیانی ڕاپەڕینە شارستانییە بکاتە بەری وڵاتە دواکەوتووەکەی لەبەرئەوە خوێندەواری و فێربوونی بەمەرجی بنەڕەتی ئەو پێشکەوتنە دادەنا، زۆرجار نووسیویە، میللەت تا خوێندەوار نەبێ هەنگاوێ نانێ، بێ خوێندەواری هەموو شت بێ سوودە. هەر لەبەرئەمەش بوو کە لە قوتابخانەی (زانستی)دا دەوری ڕابەرو دامەزرێنەری بینی.

لەلایەکی تریشەوە دەوری پێشڕەوی بینی لە کردنەوەی قوتابخانەی کچاندا لە سلێمانی و هاندانی کۆمەڵانی خەڵک بۆ ناردنی کچەکانیان بۆ قوتابخانە. لەبەرامبەر ئەم کارەدا تووشی گەلێ هێرش و توانج بوو بەڵام دیسان کۆڵی نەدا و گەرمتر و جوانتر شیعری بۆ کچان و قوتابخانەی کچان دەگوت. هانی دەدان بۆ خزمەتی نەتەوەکەیان بەرەوپیری خوێندن و فێربوون بچن، بڕوای وەها بوو کۆمەڵ ناتوانێ تەنها بەهێز و توانای پیاو پێش بکەوێت ئەگەر ئافرەتیشی لەتەکدا نەبێت و هاوشانی هەنگاو نەنێت ناتوانێ ڕێگای سەختی بەئامانج گەیشتن ببڕێت.

بەرهەمی بەلێشاو و بەپێزی پیرەمێرد لەوە زۆرتر و گەورەتر بوو کە تەنها شیعر بتوانێت ئەرکی هەمووی بەجێ بگەیەنێ، لەبەر ئەمە پیرەمێرد دەبوا گەلێ ڕێگە بدۆزێتەوە و بەکاریان بێنێ بۆ گەیاندنی پەیامە پیرۆزەکەی خۆی، لەبەرئەمە چەند ڕێگایەکی ئەدەبی و ڕۆشنبیری گرتە بەر وەکو:

یەکەم: ڕۆژنامە، کە بەهۆیەوە تەواوی بەرهەمەکانی خۆی پێ دەگەیاندە خەڵکی و توانی (١٠١٥) ژمارەی ژیان و ژین دەربکات. لە چاپدانی ڕۆژنامەکە و بڵاوکردنەوە و مسۆگەرکردنی پێداویستەکانی بەزۆری لە ئەستۆی خۆیدا بوو.

دووەم: هەر لە چاپخانەکەی خۆیدا چەندەها کتێبی باش و سوودبەخشی لە چاپدا و بڵاوی دەکردنەوە و مێژینە و کەلەپووری نەتەوەی زیندوو کردەوە، وەک کتێبەکانی: مەم و زین و دوانزە سوارەی مەریوان و مەحموود ئاغای شیوەکەڵ و ڕۆحی مەولەوی و کەمانچەژەن و گاڵتە و گەپ. جگە لەمانە ڕۆژنامە هەفتەییەکەی دابەش کردبوو بەسەر هەشت بەشدا:

١- ئەدەبی: واتا بەشی ئەدەبیات و زیندووکردنەوەی شیعر و ئەدەبیاتی کوردی لەبیرکراو و ڕۆشنایی خستنە سەر گەلێ لایەنی تاریکی ژیان و بەرهەمی شاعیرانی کورد ئەوانەی کە بەهۆی ڕۆژنامەکەوە ناویان هاتەوە مەیدان و ئەمە بووە هەنگاوی یەکەم کە خەڵکانی تریش بکەونە خۆیان و بەشوێن بەرهەم و شێوەی ژیانی ئەو شاعیرانەدا بگەڕێن.

٢- کۆمەڵایەتی: لەم بەشەدا پیرەمێرد هەوڵی دەدا باری ناڵەبار و دواکەوتووی کۆمەڵەکەی بخاتە ڕوو، ناتەواویەکانی دەستنیشان بکات، تەنانەت گەلێ جار چارەسەری زۆر شارەزاییانەی بۆ دەدۆزینەوە و بەئاشکرا نیشانی کاربەدەستانی دەدا و دەیخستنە بەردەم هەڵوێستێکی تایبەتییەوە.

٣- ئابووری: هەموو ژمارەیەکی ڕۆژنامەکەی دەرازاندەوە بەباسێک سەبارەت بەئابووری وڵاتەکەی و پەرەپێدانی باری ئابووری، بەتایبەتی مەبەستی ئاوەدان کردنەوەی کوردستان بوو. لە ڕووی باسکردنی باری ژیانی جوتیار و دابەشکردنی زەوی و سوود وەرگرتن لەو هەموو خێر و بێرەی کە لە خاک و ئاوی وڵاتەکەیەوە پەیدا دەبوو. دەیەها جار بانگەوازی بۆ کردنەوەی کارگەی شەکر بەرز دەکردەوە، باسی سامانی ئابووری گەورەی شارەزوور و شارباژێڕ و هەورامانی دەکرد. باسی هەوڵی کردنەوەی ڕێگاوبانی بۆ ناوچە دوورەکان دەکرد و شێوەی بەئاسانی گەیاندنی ئاوی خواردنەوە و کارەبای بۆ ئەو جێگا دوورانە دەهێنایە پێشەوە.

٤- فەلسەفی: بەشێکی دیاری کردبوو بۆ باسی فەلسەفە و ڕوانینی فەلسەفی بۆ شیعر و ئەدەب و بۆ لێکدانەوەی هەموو دیاردەکانی ئەم جیهانە. باسی فەلسەفەی کۆن و، بەتایبەتی فەلسەفەی ئایینی ئیسلامی دەکرد و کاریگەرییەکانی ئەو فەلسەفەیەی لەسەر ئاکار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ دیاری دەکرد.

٥- تەئریخی - مێژوویی: کە بەناونیشانی (تأريخ وأشخاص) گۆشەیەکی بۆ تەرخان کردبوو. هەرجارە باسی مێژووی کارەسات و ڕووداوێک یاخود بەسەرهاتی تیرە و خێڵێکی کوردی دەکرد. بەگشتی نیازی لەمە دوو شت بوو، یەکەم: ڕووناک کردنەوەی لایەنە تاریکەکانی مێژوو کە یا لەبیر چووبوونەوە یاخود بەهەڵە و ناتەواو باسکرابوون، دووەم: بۆ پەند و سوود وەرگرتنی ڕۆڵەکانی نەوەی نوێی کورد لەو بەسەرهات و پەندە مێژووییانە لە ژیانی خۆیاندا. مێژووی فەرمانڕەوایی بابان و مێژووی تیرەی جافی نووسی، مێژووی گەلێ کارەساتی زیندووکردەوە.

٦- زانیاری- زانستی (عیلمی): لەم بەشەدا هەوڵی دەدا گرنگی زانست بەبەستێتەوە بەپێشکەوتنی کۆمەڵەوە، ئەوەی دیاری دەکرد کە یەکەم هەنگاو بۆ گەیشتن بەدنیای زانست خوێندەوارییە، ئنجا لە دەرگای خوێندەوارییەوە دەتوانین بچینە جیهانی گەورە و بەرفراوانی

زانستەوە.

٧- ئایینی: کە خۆی پێی دەگوت (فقهي): بەو پێیەی کە پیرەمێرد خۆی لە هەموو ژیانیدا مرۆڤێکی ئایینی بووە و زۆر بەتەنگ پاراستنی بیروباوەڕی ئایینی خۆیەوە بووە. لەو بەشەدا گەورەیی ئایینی ئیسلام و مرۆڤە ئایینییە بەناوبانگەکانی کورد و جگە لە کوردی باس دەکرد، جگە لەوە بەزنجیرە شیعری (ناڵەی پیری پیران)ی ئایینیی خۆی بڵاو دەکردەوە.

٨- بەشی گاڵتە و گەپ و خۆشی و پێکەنین کە خۆی پێی دەگوت (مزاحي و فكاهي): ئەمە ئەو هەشت بەشە بوون کە بەردەوام لە ڕۆژنامەکەیدا گۆشەی تایبەتی خۆیان هەبوو، بەتایبەتی لە ساڵی ١٩٣٢ەوە کە ڕۆژنامەکە کەوتە دەست خۆی ئیتر تەواو ئەم گۆشانەی چەسپاند و هەتا دوا ژمارە بەردەوام بوو. ئنجا بەلای منەوە ئەگەر ئەم زنجیرە باسە هەمە چەشنانە کۆبکرێنەوە و ڕێک بخرێن ئەوە چەند بەرگ لە کتێبێکی بەنرخ و پڕ بایەخی لێ دێتە بەرهەم لەبارەی ئەدەب و فەلسەفە و ئابووری و باری کۆمەڵایەتی و ئایینی و مێژوویی و زانستی و پەند و ئامۆژگاری و فۆلکلۆری ئەدەبی کوردی. ئەمە دەبێتە سەرچاوەیەکی ڕوون و سامانێکی گەورەی ڕۆشنبیری کوردی کە نەوەکانی دواڕۆژ بۆ هەموو ئەو بابەت و باسانە دەتوانن وەک سەرچاوە تەماشای بکەن و بەرهەمەکانی خۆیانی پێ بەپێز و بەبرەو بکەن.

پیرەمێرد یەکێک بوو لەو فۆلکلۆریستە گەورانەی کە بەخششی بۆ دنیای فۆلکلۆر و ئەدەبی میللی نەتەوەکەی بێ وێنەیە و کەس نەیگەیشتۆتێ.

لەساڵانی سییەوە هەموو ژمارەیەکی ڕۆژنامەکەی بەگۆشەی (پەندی پێشینان) دەڕازاندەوە، ئەم کارەی پیرەمێرد بایەخەکەی لەوەدا بوو کە ئەو پەندە کۆنە فۆلکلۆرییانەی دەهێنا و دەیکردن بەشیعر و بەجۆرێک لەگەڵ یەکتریدا دەیگونجاندن کە خوێنەری دەجولاند و زەوق و چێژێکی تایبەتی لێ وەردەگرت، تەنانەت بەشێوەیەک دای دەڕشت کە ئەو دێڕ و نیوە دێڕانەی خۆی لەناو دەقە فۆلکلۆریەکەدا نەدەناسرایەوە. ئەم تێکەڵی و گونجاندنەی پیرەمێرد لەگەڵ فۆلکلۆردا مێژینە و ڕابردووی خۆی هەیە، کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی منداڵی و تەمەنی لاوی و هەرزەکاری ئەو لە وڵاتانی سلێمانی و دێکانی دەوروپشتیدا. لەو سەردەمانەدا گۆڤار و ڕۆژنامە و ڕادیۆ و هۆیەکانی ڕاگەیاندن نەبوون، بۆیە بەتایبەتی لەشەوانی سارد و زوقم و سەهۆڵبەندانی کوردستاندا خەڵکی لە دەوری ئاگردان و لەبەر شەوقی چرا و قوتیلە دادەنیشتن و تا درەنگانێ چیرۆکی فۆلکلۆری و ئەفسانەیی و بەند و باویان دەگێڕایەوە و چێژ و تامێکی تایبەتیان لێ وەردەگرت. دەنگدانەوەی ئەو پەند و چیرۆکانە لەلای پیرەمێرد کۆن نەبووبوون، زیندوو بوون و بەهۆی بیری پێگەیشتوو و هۆشیاری خۆیەوە دەیزانی چەندە سامانێکی میللی گەورەیە و پاراستن و تۆمارکردنی چەندە پێویستە، ئنجا ئەم ئەرکەی بەوپەڕی سەرکەوتنەوە بەئەنجام گەیاند،

بەڕاستی ئەگەر پیرەمێرد نەبوایە ئەو سامانە فۆلکلۆریە گەورەیەمان بەم شێوەیەی ئێستا دەست نەدەکەوت.

پیرەمێرد پشت بەو ڕۆشنبیری و زانیاری و گەڕان و پشکنینەی لە تورکیا، ویستی بزووتنەوەی شانۆیی بەتایبەتی لە سلێمانیدا پەرە پێ بدا، بەهۆی کۆمەڵەی زانستییەوە چەند شانۆنامەیەکی خۆی پێشکەش کرد، لە ڕۆژنامەکەیدا جێگای تایبەتی بۆ باسکردن و پێداهەڵگوتنی ئەم شانۆگەریانە تەرخان کردبوو. شانۆگەری مەم و زین و مەحموود ئاغای شێوەکەڵ و شەریف هەمەوەندی نووسی و هەریەکە لە کاتی خۆیدا پێشکەش کران، زۆرجار دەستکەوتی ئەم شانۆگەرییانەی بەسەر قوتابی هەژار و خەڵکی دەستکورتدا دابەش دەکرد، گەلێ جار باسی بایەخ و گرنگێتی شانۆی نووسیوە لە ژیانی کۆمەڵدا، بەتایبەتی لە کۆمەڵی دواکەوتوو و نەخوێندەواردا.

پیرەمێرد بەهەموو شێوەیەک دەیویست ئەدەب و زمان و مێژوو و فۆلکلۆری کورد ببووژێنێتەوە و پەرەی پێ بدا، جێگا دەست و کارە مەزنەکانی کە باسمان کرد ڕاستی ئەم بیروڕایە دەسەلمێنن.

وێنەی پیرەمێرد لە تەمەنی لاویدا لە تورکیا

پیرەمێرد و هەوڵێک لە چەسپاندنی ئەدەبی بەراوردکاریدا

وەک باسەکانی پێشوو لێرەدا هەر ئەوەندە ماوە دەبێت کە بەخێرایی چەند تیشکێک بهاوینە سەر ئەو هەوڵە مەزنەی پیرەمێرد لە بواری هێنانە پێشەوەی بەراوردی ئەدەبیدا.

ئەگەرچی لە پێش پیرەمێرددا، لە ڕۆژنامەی تێگەیشتنی ڕاستیدا ساڵی ١٩١٨ و لە کتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)ی ئەمین فەیزیدا بەکورتی هەوڵێک بۆ بەراوردکردنی شیعری کوردی و شیعری تورکی و فارسی دراوە بەڵام وەک پیرەمێرد بەئاشکرا و ناوهێنانی و دەستنیشانکردنی دیاری نەکراوە. پیرەمێرد لە ساڵی ١٩٣٦دا لەژێر ناوی (بەراوردی ئەدەبیاتدا) لە ژمارەی (٤٦٣)ی (ژیان)دا، کورتە باسێکی ئەم بەراوردە دەکات. شیعرێکی عەرەبی و کوردی و تورکی و فارسی، واتا ئەدەبیاتی چوار نەتەوە بەراورد دەکات، کە ئەو چوار شیعرە لەلایەن چوار شاعیرەوە بۆ یەک

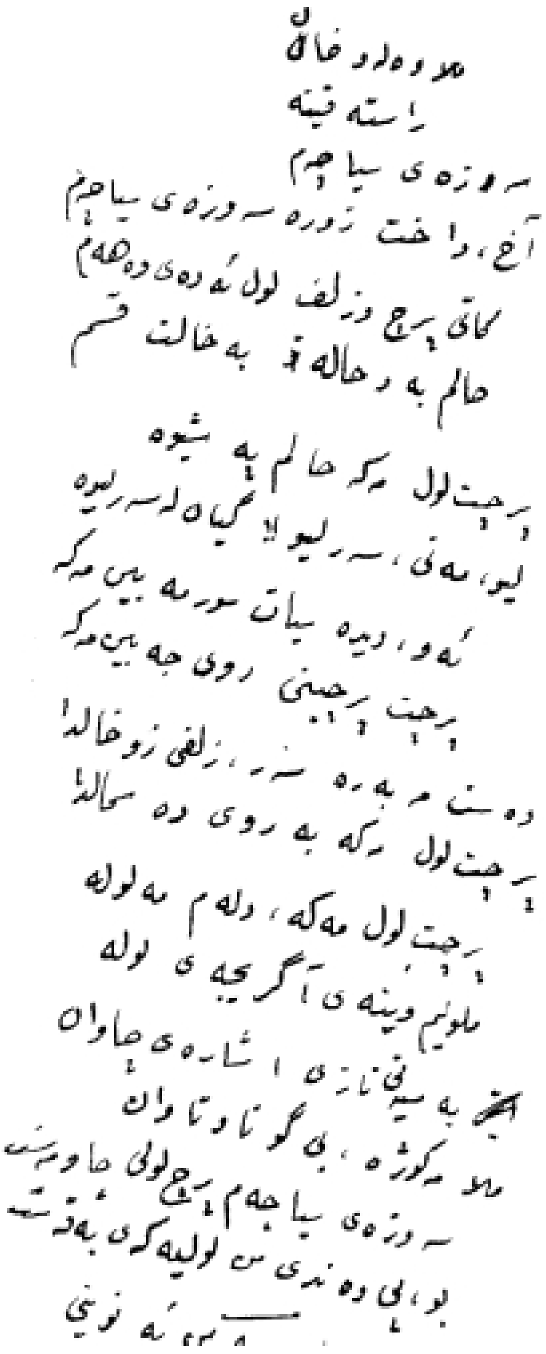

دەسخەتی پیرەمێرد
١

نوروز

ئەو ناوە کە بو روژیکی سەری سالی تازە
دانراوە وکوردیەکەی (روژی نووی) یە
زور کونە لەکە ل ئەم جەژنی آسمانەدا
ئەسوریتەوە ولە هەمو دیاری روژ
هەلاتا روژی جەژنیکە کە خوالەو
روژە ئەم روی زمینە داناوە ولە دروژەدا
هەموو دەوریکی دوازدە مانگەی فلک
زەوی و دار ودرخت و گژ وگیا زندو
ئەبیتەوە ئەم هەروکو خوا لەقرآنا
بو بیغەمبەری خوشەویستەکەمانی گراوەتەوە
بوئەمەی کە لەم ایمەی بگەبینی وەوەلک بە
گووی ئەمەی سەیر هەروا بە چاوشی ئەمەی
ئەبینن وبەلە شیش هەتی ئەکەین کە
هەواسکی بیاری ئەم زەمینە ئەژی زینەوە
... وژو

جناب هلاو

ابە هەر ئەلین وکە ریبین وبابە ئەدەبنەوە
کە ثقافەی توهانس وآثاری مطبوعەمانە
بمان هینیتە ناو، ناو دانانەوە وانزوی
ئەکەین لاوە بە هوشی کامان هەریەکە
دەستیەتەوە قلم بنوس، بنوس وطبعی
بکەن سا، بە هەر، رەنگی بی لەکتبخانەی
ملیدا رەفەی بکاتەوە وکە هاتەسەر
ژمارەی آثاری کوردی [redacted] دانەییکمان
هەمانە..
بونیاد بکا وبلین لە آثاری تازە
ناشوکری نەکەین هیچمان، بەرە، بەرە
ئەری وکونەکانیشمان امروخوم
ئەرزین ولەناو نامیینن
زتوی چەندیکی مولوی ودوازدە سوارەی
سریوان ئەگریم جنگم ناکەوی هیچ رەنگە
هەروەکو
لیم رزاوە وفری دراوە
..نوسدە دانایانەکانمان
... اش

مەسەلە وتراون، ئەویش کۆچ کردنی خۆشەویستیانە. ئەم هەوڵەی پیرەمێرد ئەگەر بیخەینە بەر تیشکی زانستی ئەدەبی بەراوردکاری و بەپێی ئەو مەرجانەی کە لەو ئەدەبەدا هەیە ئەوا دەچێتە خانەی (ئەدەبی گشتی)یەوە. چونکە ئەدەبی بەراوردکاری دەبێت لەنێوان ئەدەبی دوو نەتەوەدا بێت کە ئەو دوو بەرهەمە بەئاشکرا پەیوەندی و کاریگەری یەکێکیان لەسەر ئەوی تریان دیار بێت، وە پەیوەندی مێژوویی و جۆری ئەدەبەکە لە نێوانیاندا هەبێت بەڵام ئەگەر لە ئاشکراکردن و دۆزینەوەی پەیوەندی لە نێوان ئەدەبی دوو نەتەوە زیاتر بوو ئەوا دەبێتە ئەدەبی گشتی.

ئەوەندەی من ئاگادار بم پیرەمێرد سێ جار لە ڕۆژنامەکەیدا بابەتی ئەدەبی بەراوردکاری هێناوەتە مەیدان و ئەوەندەی توانای ڕۆشنبیری و ئاگاداربوونی خۆی لە ئەو ئەدەبە باسی کردوە بەپێشەکی بۆ نووسینی و هێنانەوەی نموونە لەو چەند جۆرە ئەدەبە. لەلایەکی تریشەوە پیرەمێرد لایەنێکی لە بەراوردکردنی ئەدەبەکە وەرگرتووە ئەویش لایەنی شیعرە، نەک لایەنی ئەدەب بەگشتی وەک چیرۆک و ڕۆمان و شانۆ و... هتد. هەروەها بەراوردکردنی دوو دەقی ئەدەبی لە ئەدەبیاتی یەک نەتەوەدا ئەدەبی بەراوردکاری پێک ناهێنێت، وەک پیرەمێرد بەراوردەکەی کردووە، بەڵکو دەبێت لە نێوان ئەدەبی دوو نەتەوەی جیاوازدا هەبێ و کاریگەری ئەو دوو ئەدەبەش لەسەریەکتری دیار بێت.

بەهەر حاڵ ئەم باسە لە داهاتوودا دەکەینە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ و ئەم هەوڵە مەزنەی پیرەمێردیش هەرچۆن بێت جێگەی سەرنج و بایەخ و ڕێزە.

چەند لاپەڕەیەکی شارراوە لە ژیانی پیرەمێرد

بەشی یەکەم

نامەیەکی بڵاونەکراوە

ئەم نامەیە ساڵی ١٩٣٨ نووسراوە، لەبەرئەوەی لەم ماوە دوور و درێژەی تەمەنیدا بەسەریەکدا نوشتاوەتەوە و لە خانەی بیرچوونەوەدا دانراوە، لە چوار بەش، بەشێکی لێ بزر بووە. هەرچی هەوڵمان دا بۆمان نەدۆزرایەوە، بەڵام بەشەکانی تری کە دەست و قەڵەم و خەتە خۆشەکەی پیرەمێردی نەمرە لەمەبەستی نامەکەمان دەگەیەنێت.

ئەم نامەیە، ساڵی ١٩٣٨پیرەمێردی مەزن ناردوێتی بۆ هەڵەبجە بۆ (عەلی باپیر ئاغا)ی شاعیر. لە دامێنی خوارەوەی نامەکەدا هەر بەخەتی عەلی باپیر ئاغا لەسەری نووسراوە: ئەمە نامەی پیرەمێرد - حاجی تۆفیق خاوەنی (ژین)ە. لە ساڵی ١٩٣٨دا بۆ عەلی باپیر ئاغای نووسیووە کە ئەوسا لە هەڵەبجە بووە. مەبەستی بنەڕەتی نامەکە گفتوگۆی بیرورا گۆڕینەوەیە

سەبارەت بەوەی کە لەلایەن پیرەمێرد و عەلی باپیر ئاغاوە هەوڵ بدرێت چەند کەسێک کۆبکرێنەوە و بچن بۆ (سەرشاتە) کە ئارامگای مەولەوی لێیە هەتا مەزارەکەی بۆ هەڵبەستن و لەلایەکی کەشەوە بیکەنە موناسەبەیەکی ئەدەبی. پیرەمێرد لە چەند نووسینێکی تریشدا لە ڕۆژنامەکەی خۆی و گۆڤاری (گەلاوێژ)دا ئەم مەبەستەی باس کردووە و زۆری ئارەزوو لەوە بووە کە ئارامگای شاعیری بلیمەت (مەولەوی) هەڵبەسرێت و جێگا و ناوی لەبەردەم بەسەرهاتی ڕۆژگاردا ون نەبێت و بمێنێتەوە. مەبەستی دووەم لە نامەکەی پیرەمێرد کە تیایدا نووسراوە گلەیی پیرەمێردە لە (حەسەن فەهمی بەگی جاف)ی نووسەر و ئەدیب، کە جێگای ژیانی هەڵەبجە بووە و لە ڕووی گوزەرانیشەوە دەسەڵاتدار بووە و دەوڵەمەند بووە. گلەیی ئەوە لە حەسەن بەگ دەکات کە بیریان چووە ئابوونەی ڕۆژنامەی ژین بۆ پیرەمێرد بنێرن، کە ئابوونەکە پارەیەکی هێجگار کەم بووە. ئەم گلەییەی پیرەمێرد لە حەسەن بەگ ئەوە ناگەیەنێت کە پیرەمێرد بیرورا و خۆشەویستی بەرانبەر ئەوان گۆڕابێت بەڵکە لە زۆر موناسەبەدا بەشیعر و بەنووسین ستایش و سوپاسی ئەوانی کردووە بۆ خزمەت کردنی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردی. بۆ نموونە لە چەند نووسینێکدا باسی کەشکۆڵەکەی مەحموود پاشای جافی کردووە و لە موناسەبەی لەدایک بوون و کۆچ کردنیاندا شیعری نووسیوە. ئەمە دوو پارچە شیعرە کە بۆ لە دایک بوون و کۆچ کردنی کوڕێکی حەسەن بەگ وتوویەتی:

مژدەیەکی خۆش هات بەتەلگراف
کوڕی بوو بەدوو حەسەن فەهمی جاف
لەناو جەژنانا جەژن بوو بە سێ
دیارە بوو بە دوو سێیەی لە دوو دێ
ئەمە تەئریخی ڕۆڵەی زەکییە
(محەممەد سەروەر) گشت ئێل بەگییە

هەر ئەم «محەممەد سەروەر»ە پاش دوو ساڵ کۆچی دوایی دەکات و پیرەمێردیش ئەم شیعرە لە شیوەنیا دەنووسێ و دیسان ئەم شیعرەش لە دیوانی پیرەمێردی مامۆستا هاواردا نەنووسراوە:

خودا داد لە دەست ئەم پیرە زاڵە
چەند بەسەر دڵی نازدارا زاڵە
حەسەن بەگ لەجێی دوو پاشا ماڵە
دوو چرای هەڵکرد لەو بنەماڵە
بای مەرگ یەکێکی کوژاندۆتەوە
دڵی ئەو ئێلەی ڕەنجاندۆتەوە
محەممەد سەروەر کۆچی بەخێرە

کۆچی قوربانی قەزا وەگێڕە
خوا، ڕۆڵە مردن، بەئەجر ئەژمێرێ
یەک بەدە تۆڵەی بۆ ئەبژێرێ
تەئریخە بۆ ئەو وەکو سروشتە
(محەممەد سەروەر) پەپولەی بەهەشتە

ئەگەرچی نامەکە پارچەیەکی بزر بووبوو خەتەکەش لەگەڵ شێوەی نووسینی ئەمڕۆدا جیاوازە، بەڵام هەرچۆن بوو توانیم بیخوێنمەوە و لە مەبەستی تەواوی بگەین، ئەمەش دەقی نامەکەیە ئەوەندەی نووسینی لەسەر بێت:

«تۆ ئەڵێی چی؟! لە هەڵبجەوە تا سەرشاتە چۆن بچین؟! بۆ ئەمە جۆش و خرۆشێک پەیدا بووە، زۆر لە دووریشەوە کورگەل دێن، لەولایشەوە لە حەسەن بەگ دڵگیرم، تۆ «مەبەست لە عەلی باپیرە» بەو دەستە تەنگەوە، بەو دڵە گەشاوەتەوە، پارەت بۆ ژین ناردووە کە ئەبوایە ژین پارە بدا بەتۆ کە بیخوێنییەوە. ئەوەبوو چوار ساڵ لەمەوبەر لە پاداشی ستایشی مەحموود پاشادا دوو دیناری ناردبوو، دوایی وتی: پارەی ئابوونە نانێرین. غەزەتەیشی بۆ ئەچێ، ئەوەندەی هەیە ژین جۆکەری تیا نییە هەزار دیناری پێ بدۆڕێنێ!. لەگەڵ ئەوەیشدا چونکو نەوەی مەحموود پاشایە لێی ئەبوورم. تەنانەت بەفەخرەوە زنجیرەی باوک و باپیریشیم لە (ژین)دا نووسیوە... ئەگینە شەوێکی خۆش ئەبوو. هەزار دینار بۆ قومار، دوو دینار بەخشیش بگەڕێتەوە بۆ ئابوونەی چوار ساڵ، ئیتر تۆ سەلامەت بی هەردووکمان پوولەکی نین».

لەم نامەیەدا ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە پیرەمێرد چەندە ئارەزوومەند و بەپەرۆش بووە بۆ هەڵبەستنی ئارامگای مەولەوی. تاوەکو جێگەکەی تەخت نەبێ و لەبیرنەچێتەوە. ئەمەش دیارە هەر لە خۆوە نەبووە و ئەو کاریگەریە بەر فراوان و قووڵەی کە شیعری مەولەوی لە ناخ و هەست و دەروونی پیرەمێرددا دروستی کردوە تەنانەت هانی دا کە هەرچی شیعری مەولەوی هەیە لە شێوەی هەورامی (گۆران)ەوە بیگۆڕێتە سەر شێوەی سلێمانی. هەروەها بەڵگەیەکی ئەدەبی و مێژوویی دەبێ ئاگامان لەوە هەبێت کە ڕەنگدانەوەی وێنە و دەنگدانەوەی شیعری مەولەوی لە شیعرەکانی پیرەمێرددا بەئاشکرا دیارە و دەستنیشان دەکرێت.

پیرەمێرد لە تەمەنی منداڵیدا بەچاوی خۆی مەولەوی بینیوە، بەڵگەشمان بۆ ڕاستی ئەمە، پیرەمێرد خۆیەتی، کە دەنووسێت «منداڵ بووم، لەبیرمە جارێ مەولەوی هاتە ماڵی ئێمە، قاپووتێکی کورکی سەوزی لەبەردابوو، منیان خستە باوەشی و دەمی ماچ کردم. لەدەمی دەم ماچکردندا چاوم بەچاوی کەوت، بروسکەیەکی پڕ خەندەی لێ بەرز بووەوە. ئەو چاوانە کە لە

دواییدا کوێر بووبوو چەند جوان و پڕ مەعنا و جازیبەدار بوو»(٢٤).

جگە لەمەش لە دوای ئەو نامەیەی پیرەمێرد کە بۆ یەکەمجار بڵاومان کردەوە بەماوەی (١٠) ساڵ دوای ئەوە واتە لە ساڵی ١٩٤٨دا دیسان پیرەمێرد دەیەوێ ئەم ئارەزووە پیرۆزە بەجێ بگەیەنێ، ئارامگای مەولەوی هەڵبەستێت، بەڵام بەداخەوە ئەمجارەش بۆی نەچووەسەر و دڵشکاو و نابەکام مایەوە. لەو پارچە پەخشانە جوانەدا پیرەمێرد دوو کاری گرنگ ئەنجام دەدات. یەکەمیان هەوڵدانە بۆ زیندووکردنەوەی شیعری مەولەوی و نزیک کردنەوەیەتی لە هەست و دڵی لاوە ڕۆشنبیرەکانی ئەو سەردەمە. دووەمیان ئەو نرخاندن و هەڵسەنگاندنە ئەدەبییە هونەرکارانەیە کە پیرەمێرد دەربارەی شیعری مەولەوی نووسیویەتی کە بەڕاستی لە توانای قەڵەمی ڕەخنەگرێکی کارامە کەمتر نییە. بۆ سەلماندنی ئەم بیروڕایانە با تەماشای پەخشانە ئەدەبییە ڕەنگینەکەی پیرەمێرد بکەین «ئێمە بیری تەرتیباتی زیارەتی ڕۆحی مەولەویمان کردووە، کە چەند ساڵێ لەمەوبەر بەجۆش و خرۆشێکەوە عالەمی کوردەواریمان هێنایە سەر ئەو هەوەسە و لە هەموو شوێنێکەوە ئارەزوو پەیدابوو، بەڵام ناهەمواریی زەمان و کەشمەکەشی دەوران بەرهەڵستی ئەو ئارەزووەی کردین. زاتەن ئەو زیارەتە چونکە قسنی مەولەوی لەوبەر ئاوی سیروانەوەیە هەموو مەوسمێک ناتوانین بپەڕینەوە. ئەشێ دەمەدەمی پایز بێ، کە ئەو سایە سیروان بوار ئەدا، سەیرکەن بەهۆی سیروان و پایزەوە دوو شیعری مەولەویم کەوتەوە یاد، کێ توانیویەتی ئەو سنعەتە لە شیعردا بکات، بۆ سیروان وتوویە:

پایز، زەرد بەخەم، جام، چارشێوی تەم
دێرەن سوارکەن نەو عەروسی خەم

ئەم ئارەزووە ئەوەندە ساڵە لە دڵی پیرەمێردا ماوەتەوە، ڕەنگە بیشیباتە گڵەوە، خۆزگە دوای خۆیشم لە گردی یارەوە ئەمبینی کە دەستەی لاوان و هونەروەران و ئەدەب پەروەران کەوتوونە ڕێ ئەچن بۆ ئەو تەوافە فەرزەی ئەو گیانە بەرزە و لە تەئریخی کوردیدا ئەنووسرا»(٢٥).

تێبینی: برای هونەرمەند (خالید ڕەسوڵ) وێنەیەک لەو نامە بڵاونەکراوەیەی پیرەمێردی بۆ هێنام کە ئەویش لە (سەید عەبدوڵڵا)ی خەیاتی وەرگرتبوو.

بەشی دووەم

کاتێک کە تۆفیقی مەحموود ئاغای هەمزاغای مەسرەف بەفەرمانێکی میری لە ساڵی

(٢٤) پەخشانی مەولەوی. نووسینی پیرەمێرد. دەستنووس.
(٢٥) زیارەتی مەولەوی. پەخشانی پیرەمێرد. دەستنووس.

١٨٩٥دا دەگوێزرێتەوە بۆ (کەربەلا) ناچێت بۆ ئەوێ و دەست لەکاری فەرمانبەری هەڵدەگرێ. لە ساڵی ١٨٩٨ بەهاوڕێیەتی شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحموودی حەفید دەچێت بۆ تورکیا و ساڵی دوای ئەویش دەچێتە حەج و دەبێتە حاجی تۆفیق. مامی گەورەی ناوی سەعید هەمزاغا بووە. مامەکانی تری ناویان حسەین، حەسەن، فەتاح بوو، بنەچەی خێزانیان دەگەڕێتەوە بۆ بنەماڵەی (بەختیاری). پیرەمێرد خۆی دەڵێت: «خۆم و خزم و کەس و کارم کەمتر ئەم شارەمان بەقیسمەت بووە، مامی گەورەم، سەعید هەمزاغا لە پیلانی حەڵەبدا مردووە. مامە حسەینم کەوتە لای باطوم و گورجستان، حەسەن لە هەڵەبجە و فەتاح لەحلە و کوڕەکانم لە تورکیە. بنچینەمان کە بەختیارین و سەردار ئەسعەدم لە تەورێز دیبوو. لە زیندانی تارانا مرد»[٢٦].

پیرەمێرد پێش ڕۆیشتنی لە سلێمانی ژنی هێناوە و ژنەکەی ناوی (غەزالە خان) بووە. لەم غەزالە خانە سێ کچی هەبووە و کوڕی نەبووە، ئەمەش ناوەکانیان:

١- مەهدیە لە تەمەنی منداڵی کۆچی دوایی کردووە.

٢- ئەمنە یاخود ئامینە، بۆتە خێزانی (میرزا محێددین)ی برای میرزا فەرەج. دوو کچی بووە و هیچیان نەماون.

٣- ڕەحمە خان کە ساڵی ١٩٧٧ کۆچی دوایی کردووە و هەر لە سلێمانی دەژیا دایکی فائق هۆشیار و ئەحمەد زرنگە. خۆم لەم ساڵانەی دوایی تەمەنیدا لە سلێمانی چەند جارێکم بینیوە. ئێستا ئارامگاکەی لە گردی مامەیارە لە تەنیشت پیرەمێردی باوکیەوەیە. هەروەها خوشکی پیرەمێرد ناوی فاتم بووە. خۆی دەڵێت «فاتمی خوشکم جامی بەفر و دۆشاوەکەی هەمیشە لە تەنیشتەوە بوو»[٢٧].

پیرەمێرد ساڵی ١٩٠١ دەچێتە کۆلیجی یاسا، ئەو کاتە پێیان وتوە (مەکتەبی حقوق) و لە ساڵی ١٩٠٥دا تەواوی دەکا و دەبێتە پارێزەر (محامی).

بەهۆی گیانی نیشتمانپەروەری و بوونە ئەندامی کۆمەڵەی کورد[٢٨] و بڕوانامەی (حقوق) دەبێتە، خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەی کورد کە -ئۆرگانی جەمعیەتی تەعالی و تەرەقی کورد- بووە لە ئەستەمولّ.

لە تورکیا ژنێکی تری هێناوە، لە ماوەی ئەو بیست و پێنج ساڵەی لە تورکیا بووە لەو ژنە دوو کوڕی هەبووە. ناوی کوڕی گەورەیان (نەژاد) و کوڕی بچووکیان (وداد) بووە. پیرەمێرد لە ساڵانی دوایی ژیانیدا لە سلێمانی گەلێ جار بەنووسین یادی ئەو دوو کوڕە دووروڵاتەی خۆی

(٢٦) هەڵمەتی خەفەت- پەخشانی پیرەمێرد.
(٢٧) لە کوردستاندا چۆنمان ڕابوارد- پەخشانی پیرەمێرد.
(٢٨) کۆمەڵەی کورد- جەمعیەتی تەعالی و تەرەقی کورد لە تورکیا .

کردۆتەوە. نەژادی کوڕی گەورەی لە دوورگەی (هەگبەلی أطە) کە پێشی ئەڵێن (أطە بازاڕی) وە جێگایەکی خۆشە لە تورکیا لەدایک بووە. لەوکاتەدا پیرەمێرد قائمقامی (هەگبەلی أطە) بووە و لەشەوی ئاهەنگی لەدایک بوونی نەژاددا، ئەمین زەکی بەگی مێژوونووس لەوێ بووە و شیعرێکی بۆ ئەو موناسەبەیە بۆ کوڕەکەی پیرەمێرد نووسیوە، بەڵام بەداخەوە هەتا ئێستا ئەو شیعرە مێژووییەمان دەست نەکەوتووە. پیرەمێرد دەڵێت «دوای ئەوەی کە نەژادی کوڕم لە جزیرەی (هەگبەلی أطە) هاتە دنیا ئەمین زەکی بەگ قەسیدەیەکی نووسیبوو خالید ضیا و ئەکرەم بەگی ڕەجائی زادە زۆریان پەسەند کرد»[٢٩]. هەروەها نەژاد وەک حاجی تۆفیقی باوکی گیانی کوردپەروەری و نیشتمانپەروەری بەرز بووە و لەگەڵ ئەوەشدا لە نووسینی پەخشان و وتاری ڕۆژنامەدا دەستی هەبووە[٣٠].

بەرهەمی خۆی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمەی تورکیادا بڵاو کردۆتەوە. پیرەمێرد لە باسی نەژاددا دەڵێت «لە ئەستەمولّ کە جەمعیەتی کورد[٣١] تەشکیلی کردبوو، لەگەڵ (اتحادچییەکان)[٣٢] بەربەرەکانیان بوو. اتحادچییەکان خەڵکیان ئەترساند، فیدائیان هەبوو (ئەحمەد صمیم) و (حەسەن فەهمی) وەک من غەزەتەچی بوون کوشتنیان. ئەم عەزیزەش، (مەبەست لە عەزیز یامولکییە) نەژادی کوڕی منی هەڵفریواندبوو خۆیان بەفیدایی جەمعیەتی کورد قەید کردبوو»[٣٣].

نەژادی کوڕی حاجی تۆفیق بەگی پیرەمێرد بڕوانامەی (حقوق)ی هەبووە و دووجار سەردانی باوکی کردووە، لە تورکیاوە بۆ شاری سلێمانی.

جارێکیان لە ساڵی١٩٣٣دا. بەڵگەشمان بۆ ڕاستی ئەوەیە کە پیرەمێرد دەڵێت «نەژادی کوڕی پیرەمێرد بۆ دیداربینی لە تورکیاوە هاتۆتەوە، بەجارێ پیر و جوان بەچاوڕوونییەوە هاتوون. هەردوولایان، باوک و کوڕ زۆریان پێ خۆشە، تێکڕا سوپاسی چاکە و غەریب نەوازی هەموو لایەک ئەکەن»[٣٤]. هەروەها لە چلەی ماتەمینی پیرەمێرددا لە ساڵی ١٩٥٠دا دیسان لە تورکیاوە هاتووە و ئامادەی ئەو ماتەمییە بووە. ساڵی ١٩٥٤ لە تورکیا کۆچی دوایی کردووە.

نەژاد دوو کوڕی هەبووە بەناوی (ئەتێلا و محەممەد).

(٢٩) ژین ژمارە (٥٥٤) ساڵی ١٩٣٩.
(٣٠) ژین ژمارە (٧٠٤) ساڵی ١٩٤٣.
(٣١) سەرچاوەی ژمارە سێ.
(٣٢) مەبەست لە ئەندامانی حزبی اتحاد و ترقی تورکی ئەو کاتەیە.
(٣٣) ژین ژمارە (٨٥٥) ساڵی ١٩٤٧
(٣٤) ژین ژمارە (٣٦٨) ساڵی ١٩٣٣

وداد کوڕی دووەم و بچووکی پیرەمێردە. لە تورکیا لە دایک بووە. بڕوانامەی دکتۆرای لە ئابووریدا هەبووە. لە یەکێ لە ساڵەکانی پێش جەنگی جیهانی دووەمدا هاتووە بۆ سلێمانی بۆ لای پیرەمێردی باوکی و ئنجا چووە بۆ بەغدا و چووە بۆ هندستان و لەوێ بڕوانامەی بەرزی لە زمانی «سانسکریتی»دا وەرگرتووە، لەم بارەیەوە پیرەمێرد دەڵێت «بەر لە جەنگی جیهانی سۆزی دوایی جەمعیەتێکی ئینسکلوپیدی لە تورکیا ڕێکخراوە. لە دانشمەندانی گشت میللەتێک پێکهاتبوو. پرۆفیسۆرێکی ئەڵمانیان هەڵبژاردبوو سەرۆک بێ. ودادی کوڕی منیش هەروا لالە سەنگی خۆی تێ هەڵقورتاند. تێفکریم ڕۆژێ لە ناگاه پەیدابوو. وتی بابە منیان داناوە بچم بۆ هیندستان لەوێ شارەزای زبانی سانسکریتی ببم. هەتا بچمەوە تورکیا ئەگەر جەمعیەت هۆی کەوتە ئاساری سانسکریتی بۆیان بخوێنمەوە. پارەیان داومێ، هیچم لە تۆ ناوێ، منیش هەڵسام بردمە بەغدا، پەساپۆرتەکەیم لە سەفارەتی بەریتانیا بۆ ڤیزە کرد و (ڕەشید نەجیب)یش تەوسیەی بۆ جێیەک بۆ نووسیبوو لەوێ زۆر بەکەڵکی هاتبوو[٣٥]».

بەشی سێیەم

خۆشەویستی پیرەمێرد و میهرەبان خاتوون

ساڵی **١٩٣٦**[٣٦] پیرەمێرد بەقەڵەمی خۆی ئەم چیرۆکە دڵدارییە دڵتەزێنەی خۆی نووسی و بڵاوی کردەوە، هەروا بەکپی و فەرامۆشکراوی مایەوە هەتا ساڵی **١٩٤٨** کە بۆ دووەم جار بڵاوی کردەوە ئەمجارە لە گۆڤاری گەلاوێژدا و لەژێر نازناوێکی خواستراودا بەناوی (کولۆکۆ)وە بڵاوی کردەوە. ناونیشانی چیرۆکەکەشی کردە (گڵکۆی میهرەبان)[٣٧].

پیرەمێردیش کاتێ بۆ یەکەمجار ئەم ڕازەی درکاند پەنجا ساڵ تێپەڕیبوو بەسەر دڵدارییە ناکامەکەیدا.

ئایا بڕوا بکەین ئەم بەسەرهاتە ڕاست هی (تۆفیق)ی لاوی دڵدار و عاشق بووە؟! یاخود ئەم وەک نووسەرێک سروشی (وەحی) ڕووداوەکەی وەرگرتبێ لە کەسێکی تر کە ئەوەی بەسەرهاتبێت. لە وەڵامدا هەر خۆی پێمان دەڵێت:

١- «شەوێکم لە زیندەگانی گوزەشتە هاتەوە یاد، وەک شەونم فرمێسک بەسەر ڕیشی سپیما

(٣٥) ژین ژمارە (٩٣٩) ساڵی ١٩٤٨
(٣٦) ژیان ژمارە (٤٨٣) ساڵی ١٩٣٦
(٣٧) گۆڤاری گەلاوێژ ت٢ ساڵی ١٩٤٨

باری[٣٨]».

٢- ئەو تەڵە ڕیحانەیەی کە لەسەر ئاوەکە لێت بەجێماوە بەتۆراوی ناردوویەتیەوە[٣٩].

٣- «ئەم ماجەرایە پەنجا ساڵی بەسەرا ڕابوورد، لەم یەک دوو ڕۆژەدا لەگەڵ جەنازەیەکی ئازیز ڕێم کەوتە مەڵبەندی میهرەبان[٤٠]».

لەم سێ خاڵەدا بۆمان دەرکەوت کە ڕووداوەکە تەواو ڕاستەقینەیە و کارێزەکەی (کانی سپیکە)ش کە ئەم عەشق و دڵدارییەی لەسەر دروست بوو هەتا ئێستاش ئاوە ڕوونەکەی و چنارە نازدارەکانی ماون. بەڵام ئایا (میهرەبان) ناوی تەواوی خۆی بووە یاخود پیرەمێرد لەبەر نەناسینەوە باری دواکەوتوویی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە ئەم ناوەی بۆ هەڵبژاردبێت؟!. ئەمەیان ڕوون نییە!. ئێستا ئێمە و قەڵەمە بەپێز و هونەرکارەکەی پیرەمێرد:

«بەهارە، چۆن بەهارێک، باران چوار جار بەهاری کۆنەی سەرلەنوێ بۆ زیندوو کردینەوە. لەدەشت و هەردە و شیو و کۆسپ، گوڵاڵە و گەزیزە و بەیبوون و گوڵەزەردی تازەی بۆ ڕواندینەوە، لە کارێزی حسەین خەیمەی بەهارە. سەیرانی ئێمە و خەیمەی گوڵاڵانی خوایی یەکدگیربوون. شەوە، لەسەر گازی پشت لێی ڕاکشاوم. تەماشای جریوەی ئەستێرە و تریفەی مانگ ئەکەم گوێم لە خوڕەی ئەستێرکەکەش گرتووە. بەڵام دوورم، ئەستێرەی ناو ئەستێران نابینم، شەوێکم لەزیندەگانی گوزەشتە هاتەوە یاد، وەک شەونم فرمێسک بەسەر ڕیشی سپیما باری. جۆش و خرۆشی سەودای نەوجوانی وەک پەپوولە زێڕینە (کەڵەبەک) بەسەر هەموو گوڵێکدا ئەیگێڕام، لەسەر هیچیان نەدەنیشتمەوە. گاه پەروازی شاعیرانە وەک (ژوپیتەر) ئەیبردمە میحرابی پەرستشی ئالیهەی جەمال (ڤینۆس)ەوە. بۆ سەودای لەیل و مەجنوونی دەگەڕام، گاه کەمەندی خەیاڵاتی مەم و زین لەو ئاسمانی باڵا پەروازیەوە دەیهێنامە سەر زەمین شار بەشار دیارە و دیار دەیگێڕام. تا ڕۆژێ لە کانی سپیکە سەیران بوو لەناو سێبەری پەڵە چنارێکدا کارێزێکی لێ بوو چووم ئاو بخۆمەوە، ناگاه (میهرەبان) بەهەڵەیی هاتە سەر کارێزەکە، لە پڕ منی دی کەمێ سڵەمییەوە. دوایی بەغرووری جوانی خۆی و خزمایەتی و بۆرە دەستگیرانیەکەوە بێ پەروا هاتە پێشەوە. نیهایەت ئەمەندەی گوت: ئای ئەمە تۆی؟! دانیشت، دەم و چاوی شت، ئۆف ئەو دەنگە و ئەو ڕەنگە بەهەناسەیەک، هەناسەیەکی پێ هەڵکێشام. برووسکەیەک لەو چاوە جوانانەوە وەک پزیسکی وێڵ پەڕیە سەر پەڕەی جەرگم. شێتانە هەستام لەناو چنارەکان هاتمە دەرێ، ماینەکەمی لێبوو سوواربووم، ڕاست خۆم گەیاندە ماڵەوە. بەدەمەوە لێی کەوتم.

تاوەکو شەوێ هیچم پێ نەخورا. شەوێ دایکەکەی هات تێفکری من کەوتووم وتی، تۆ بۆچ

(٣٨-٣٩-٤٠) ژیان ژمارە (٤٨٣) ساڵی ١٩٣٦ .

کەوتووی؟! تۆ میهرەبانت تۆراندووە و نەخۆشت خستووە. ئەوەتی هاتۆتەوە ئەگری، کوڵی نانیشێتەوە، بۆ جوابت نەداوەتەوە؟! ڕووت نەکردووە بەلایەوە؟ نیشان بەو نیشان ئەو تەڵە ڕیحانەیەی کە لەسەر ئاوەکە لێت بەجێماوە بەتۆراوی بۆی ناردوویتەوە. ناچار بەو شەوە چووم ئاشتم کردەوە. ئەمەبوو بەسەرمایەی سەودایەک کە ئەوی فێری دلبەری و دڵسۆزی کرد و فەیزی جنوون و زەوقی شیعر پەرستشی جەماڵ و کەمالی دایە من. تا هات ئێمە لێمان زیاد کرد دایک و باوکی هەردوو ڕێی دیدەنییان نەدەبەستین. زاهیر ئێمەیان بۆیەک دانابوو. هەندێ جار کە دەکەوتینە یەک بەدانیشتن و سەرگرشتەی عەشقی پاکی مەعسوومانە بەرامبەری یەک ڕۆژمان لێ دەبووەوە بەدەنگی تەمجید و سەڵاوە هەڵدەستاین. نوێژێکی لاهووتیمان دەکرد. هەردووکمان عەشقمان لە وەسڵ پێ خۆشتربوو. گوێم لێ بوو دەستی هەڵبڕی بوو لە خوا دەپاڕایەوە «ئیلاهی ئەم عەشقەمان کۆن نەکەی، عەشقی پاک لە وەسڵی زەهرناک خۆشترە».

ڕۆژێ سەفەرێکم هاتە پێش، لەجێیەکی دوور لە خۆمەوە دڵم داخورپا و خەبەری دا کە میهرەبان سەخڵەتە. هاتمەوە وتیان میهرەبان زۆر نەخۆشە، چووم، لە جێگەدا کەوتبوو، چاوی ئەمەندە گەش و بەپرشنگ بوو زاتم نەدەکرد تێری بڕوانمێ. بەزەردەخەنەیەکی بێ هێز و بێ تینەوە دەستی نایە ناو دەستم. وتی: ئۆخەی عەشقەکەمان کۆن نەبوو وا من بەسۆزی عەشقی تۆوە دەڕۆم، ئەوەندە پێکەوە نەماینەوە کۆن ببم و لەبەرچاوت بکەوم. وەسیەت بێ کە هاتن بمبەن بۆ گردی سەیوان ئەوەڵجار سەری دارەمەیتەکەم تۆ هەڵیگرە و کەدایان هێشتمە (الحد سەرا)ی خاکەوە، سەرم بەدەست تۆوە بێ و کە هاتن سەنگپۆشم کەن تەڵێ ڕیحانە وەک ئەو ڕەشە ڕیحانەیە کە لە کارێزەکەی کانی سپیکە لێت بەجێ مابوو بۆنی عەشقی تۆی لێ دەهات، بەدزیەوە لە ڕاستی دڵم بیخەرە سەر کفنەکەم.

ئۆف!، خدمەتێکی چەن گران و جەرگ سووتانێکی چە ناگەهان ئای، لێرەدا وا دیسان بەندی هەناوم سووتایەوە، برینی کۆنەی دڵم کولایەوە و ئاگر لە کای کۆن بەردرایەوە. ئەوا گوێم لێیە کسپەیەک لە دڵمەوە دێ قەڵەمی دەست و پێم، دەست و پێی قەڵەمم شکا. ئەم بەدبەختییە و هەموو لکێکم لە بیرە ئاخ و داخ! قوەی تەسویری ئەو چاوانەم نییە. ئەم ماجەرایە پەنجا ساڵی بەسەرا ڕابوورد لەم یەک دوو ڕۆژەدا لەگەڵ جەنازەیەکی ئازیز ڕێم کەوتە مەڵبەندی میهرەبان. لەناودار ئەرخەوانەکانی گردی ناوەڕاست هێلانەی بەکارەتی ڕۆحی بەنووری لاهووتییەوە دیاربوو. ئەو ئەرخەوانانەم بەخەیاڵی گوزەشتە لێ بوو بەسپی چنارەکانی (کانی سپیکە)، ڕۆحم بۆی دەگەڕا. ناگەهان بەبەرگی سپی فریشتەی ئاسمانییەوە هاتە پێش چاوم، لە حاڵەتێکی بێ هۆشیدا گوێم لێ بوو بەو دەنگە نازکە بانگی کرد، وەرە، بەسە!! بەگریانەوە دوو فەردی مەولەویم هاتەوە یاد:

بەمەرگت قەسەم، وادەی مەرگم هات
ئەمڕۆ سبەیە، منیش دێمە لات
ڕەشۆڵ قەتاری مردن بەجێیە
ساقی تۆیش جامێ یار چاوەڕێیە[٤١]

چەند زانیارییەکی نوێ لەبارەی نەورۆز و پیرەمێردەوە

بەشی یەکەم

لەم کوردەوارییەی ئێمەدا هەتا ئێستە کە باسی نەورۆز دەکرێت ئەوا پیرەمێردمان دێتەوە یاد. پیرەمێرد و نەورۆز و گردی یارە و ئاگری نەورۆز هاوکێشەیەکی وەهایان دروست کردووە یەکتری تەواو دەکەن. ئەوەی کە پەیوەندی بەنەورۆز و پیرەمێردەوە هەیە، هەموو ساڵ لە گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکاندا دەخرێنە پێش چاوی خوێنەران چەند واتایەکی دووبارە بووەوە و جوینەوەی یەکترە. ئێمە لێرەدا هەوڵ دەدەین کە هەندێ باس و ڕاستی نوێ بێنینە مەیدانەوە و لە پەنجەرەیەکی کەوە تەماشای ئەو دنیایە بکەین.

نەورۆز و پیرەمێرد لە پێش ساڵی (١٩٠٠)دا و پێش چوونی پیرەمێرد بۆ تورکیا:

کاتێک تۆفیقی مەحموود ئاغای هەمزاغای مەسرەف، نەبووبووە (پیرەمێرد) و پیر نەبووبوو، لاو و بەڵکو منداڵێک بووە، باوکی ناردبوویە بەر خوێندنی ئایینی و لە حوجرەی مەلا حوسێنە گۆجە دەیخوێند. مەلا حوسێن لە نەورۆزدا داوای نەورۆزانەی کردووە کە تۆفیقی مناڵ و هاوەڵە قوتابییەکانی بۆی بێنن. جگە لەمەش هەر لەو تەمەنەدا بەکۆمەڵ چوونەتە لای (شێخ ئەوزا سوورەی تۆڵەتوویی) کە دەستخەتی خۆش بووە، نەورۆزنامەی بۆ نووسیونەوە. ئەم یادگارانەی منداڵی لە بیر و مێشک و دەروونی (تۆفیق)دا ماونەتەوە، هەتا گەورە دەبێ و دەچێتە تورکیا و بیست و پێنج ساڵ لەوێ دەبێ و دوایی دێتەوە سلێمانی. ئەو کاتە پیر دەبێت و لە ساڵی ١٩٣٢دا بۆیەکەمجار[٤٢] نازناوی پیرەمێرد بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ. با بزانین خۆی لەم بارەیەوە چی دەڵێ: «منداڵ بووم، لای مەلا حوسێنە گۆجە دەمخوێند، کە گەیشتینە دەمی بەهار مامۆستا ئەیگوت، بچن نەورۆزانە بێنن، ئێمەیش بەسەر دایکمانا ئەگریاین، سا دایک و باوکمان هەرچیان لەدەست بهاتایە، هەرچیان لە بارا بوایە یا چەخی یا قڕانی حەمە شایی یا بە نەبات ئەیاندایێ، ئەمانهێنا ئەویش بەشی خۆی لێ هەڵدەگرت، یەکێ قەمەریەکی ئەدایێ ئەچووین لە

(٤١) پیرەمێرد دەسکاری ئەو بەیتەی کردوە و ناوی ڕەشۆڵی تیا داناوە!.

(٤٢) پیرەمێرد بۆ یەکەمجار لەگەڵ بڵاو کردنەوەی شیعری (بەیانی بوو لەخەو هەستام)دا ساڵی ١٩٣٢ نازناوی «پیرەمێرد»ی بۆ خۆی دادەنێت.

مزگەوتی شێخ ئەورەحمانی شێخ ئەبوبەکری شێخ ئەوزا سوورەی تۆڵەتوویی، خەتی خۆش بوو، نەورۆزنامەی بۆ ئەنووسینەوە[٤٣]». کاتێکیش کە سامانێکی زانستی و ڕۆشنبیری لە تورکیا پێکەوە دەنێت و دەگەڕێتەوە، وەک خۆی دەڵێت «بەنیوە خوێندەواری لە سلێمانی دەرچووم و خوێندنێکی بەرزم هێنایەوە[٤٤]». لەو ڕۆژگارەدا کە دەوڵەتی عێراق دروست بوو، خوێندن لە وڵاتی سلێمانیدا لە تورکی و فارسییەوە دەبێ بەکوردی، ئیتر حاجی تۆفیق دەگەڕێتەوە و یاد و بیرەوەری ڕۆژانی نەورۆزی منداڵی خۆی و زیندووکردنەوەی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی نەتەوەکەی لەبیر و خەیاڵدا دەبێت. ئەوەبوو هەر لەسەرەتای ساڵانی ١٩٣٠ەوە بەهۆی دروست بوونی (کۆمەڵەی زانستی)یەوە کە خۆی کوڕگەلی زانستی[٤٥] پێ دەگوت، کەوتە کرد و کۆشش و هەوڵێکی زۆر بۆ ژیاندنەوەی ئەم نەریتە کۆنە و نوێ کردنەوەی بەشێوەیەکی ئەوتۆ کە لەگەڵ ڕەوتی سەردەمەکەی خۆی بگونجێ. چونکە لای ئەو نەورۆز مانایەکی لەوە گەورەتری هەبووە کە تەنها ئاگرکردنەوە و هەڵپەڕین و ئاهەنگ گێڕان بێت، یا سروود وتن بێت، بەڵکە ئاگرکردنەوە لای ئەو دوو مانای گەورەی هەبووە، یەکەم، گۆڕانی سروشت و نوێ بوونەوە و ژیاندنەوەی خاکی مردوو. تەقینەوەی کاریز و کانی وشک بوو. دووەمیش مەسەلەی ڕووناکی، کە ئەمەیان زۆرتر مەبەستی ئەوە بووە. ڕووناکی کە ڕەمزی پێشکەوتن و بەئاوات گەیشتنی نەتەوەکەی بووە. وەک خۆی دەڵێت: «ئەمەوێ عالەمی مەدەنیەت ئاگادار بکەم کە ئاگری یارەی ئێمە بۆ ئاییینی ئاتەشپەرستی نییە، بۆ ئەمەیە کەسەری ساڵی تازە، ڕێی بەختی میللەتەکەم ڕووناک بکەمەوە[٤٦]».

وەک لەمەوپێش نووسیمان بوونی نەورۆز و ئاهەنگ گێڕان و نەورۆزنامە خوێندنەوە بەو بۆنەیەوە هەر لەسەردەمی منداڵییەوە لای پیرەمێرد ژیاوە و لەدڵ و دەروون و بیریدا چەسپاوە، واتە لەو ڕۆژەدا کە لەسەر لووتکەی چیاکان ئاگر کراوەتەوە و نیشان دراوە کە ئەو ڕۆژە ڕۆژی دەستپێکردنی یەکەم ڕۆژی ساڵی نوێی کوردییە. چونکە لە سەردەمانەدا وەک ئێستا خوێندەواری نەبووە هەتا بەهۆی ڕۆژنامەو ڕادیۆ و هۆکانی ترەوە هەواڵ بگاتە هەموو ناوچەیەکی نزیک و دووری کوردستان وە ڕاییگەیەنن کە یەکەم ڕۆژی ساڵی نوێ دەستی پێ کرد. جگە لەمەش ئەو ئاگرە لەو ڕۆژەدا مانایەکی گەورەتری هەبووە. ئەویش ڕەمز و نیشانەی سەرکەوتنی کاوەی

(٤٣) من و نەورۆز- ژین ژمارە (٧٣٧) ساڵی ١٩٤٤.
(٤٤) دیوانی پیرەمێردی نەمر- محەمەد ڕەسول هاوار ل٢٠.
(٤٥) پیرەمێرد واتای کوڕگەلی زانستی بۆ قوتابیانی قوتابخانەی زانستی بەکاردەهێنا. وەک دەنووسێت «کە مردیشم توخوا کوڕگەلی زانستی کۆن، ڕۆڵەکانی خۆم، لە گردی یارە، ئاگری نەورۆز لەژوور سەرم هەڵگیرسێنن. ئەو ئاگرە ڕووناکی ڕێی ئایندەی کوردە.» ژین ژمارە (٨٢٠).
(٤٦) ژین (٩١٠) ساڵی ١٩٤٨

ئاسنگەری کورد بووە بەسەر ئەژدەهاکی زۆردارا. واتە دوو شۆڕش بووە. شۆڕشی ژیانەوەی سروشت. شۆڕشی کۆمەڵانی خەڵک دژی زۆرداری. جگە لەمانەش پیرەمێرد ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە ئەم جەژنە لە تورکیاش کراوە و لەوێ بەرۆژێکی پیرۆز دانراوە و بەنیشانەی ساڵی نوێ و نوێ بوونەوەی سروشت بینراوە، دەنووسێت «کاتێکیش چوومە ئەستەمۆڵ لەسەرای پادشاهیدا ڕۆژی نوێی مارت هەموو (وکەلا و وزەرا) ئەهاتنە (مابەین) تەبریکیان ئەکرد. نیشان بەو نیشان شیرنی نەورۆزیان ئەخوارد و شەوی نەورۆزیش لە هەموو منارەکاندا قەندیلیان دائەگیرساند[٤٧]». ئەگەرچی ژیاندنەوەی ئەم نەریتە نەتەوایەتییە بۆ پیرەمێرد بۆتە مایەی ڕەنج و ئەرک و ماندووبوون و تانە و توانج لێدانی. بەڵام وردە وردە ئەو گیانە خاوێنە سەرکەوت و گیانە خاوێنەکانی (قوتابیانی زانستی)، شوێن کەوت و زیندوویان کردەوە و کردیانەوە بەجەژنی نەتەوایەتی، بڕوانە پیرەمێرد دەنووسێت «ئەم ئاگرکردنەوەی نەورۆزە کە لە پێشدا لەناو ئێمەدا باو بووە، ئێمە تاب و توانا و مەوجودیەتێکی وامان نەمابوو کە هەموو ساڵێ ئاگری نەورۆزی نیشانەی ساڵی تازە بکەینەوە. ئەو ڕۆژە بەجەژن بزانین و سەیرانی تیا بکەین. کاتێ من لە ئەستەمۆڵ هاتمەوە بەخۆشی خۆشییەوە بیستم ناونیشانێکمان بۆ پەیدا بووە و زبانمان بووە بەکوردی و مەئمورمان لە خۆمانە. ئەوەم بەجەژن زانی و هاتەوە یادم کە ئێمە هەموو ساڵێ جەژنێکی نەورۆزمان بووە و نەورۆزنامەیان بۆ ئەنووسینەوە، بەو یادی گیانی باووباپیرەوە هەڵسام ڕۆڵەی زانستیم پێش خۆم خست و لە گردی یارە شەو ئاگرم هەڵگیرساند و ڕۆژ سەیرانم کرد[٤٨]».

دووەم: پیرەمێرد لە نێوان ئاگری نەورۆز و تاوانبارکردنی بەلایەنگری ئینگلیزەکان

پێش ئەوەی بێمە سەر ئەوەی ئەو ڕاستیانە ڕوون بکەمەوە کە دەیسەلمێنێ نەورۆز و پیرەمێرد هیچ پەیوەندی بەسیاسەتی ئینگلیزەوە نەبووە، پێویستە بڵێین، کە پیرەمێرد هەمیشە لە بارێکی ئابووری نزم و ژیانێکی کولەمەرگیدا دەژیا، مرۆڤێک بووە تەنها پیاوی بیروباوەڕ و خەیاڵی شاعیرانەی خۆی بووە. تەنانەت چەند جارێک دەفتەری مووچەی خانەنشینییەکەی خۆی و خانووەکەی خستۆتە بارمتەی پارەیەکەوە کە پێویستی چاپخانە و ڕۆژنامەکەی پێ دابین بکات و پەکیان نەکەوێت لەسەرێکی تریشەوە ئەوەندە نەدارا و کەمدەست بووە، بەجۆرێک کە چەند زاتێک جلوبەرگیان بۆ ناردووە لەبەری بکات. چونکە ئەو کاتە بەهۆی دواکەوتوویی کۆمەڵەوە جگە لەوەی پارەی ئابوونەی ڕۆژنامەکەیان بۆ نەدەنارد توانجیشیان تێ دەگرت. بزانە خۆی چی

(٤٧) سەرچاوەی دووەم.
(٤٨) سەرچاوەی پێنجەم.

دەنووسێت «من ئەگەر لە شوێن پارە بگەڕامایە پارەم بۆ خۆم ئەویست، بەسەر خەڵکا دابەشم نەئەکرد و خۆم پێنج ساڵە جلەکۆنی خەڵاتی زاتێکم نەدەپۆشی!! من لەوانەم کە پارەی ئابوونەیشم لەوانە نەویستووە، ئا بۆ ڕۆژێکی وا کەسەر بۆ کەس دانەنەوێنم، لە شوێنم ئەگەڕێن، بەڵام کاتێک بۆم ئەگرین، کە تێپەڕیوم!!؟»[٤٩]. دیارە ئەگەر پیرەمێرد بەڕێ و ڕەسم و ویست و مەبەستی ئینگلیزەکانی بکردایە هەرگیز وەها نەدار و کەمدەست و هەژار نەدەبوو. یاخود زۆر بەئاسانی دەیتوانی هەر لە سلێمانیدا ببێتە کاربەدەستێکی باڵای حکومەتی بەریتانی و لەوپەڕی ئاسوودەیی و خۆشیدا بژی و پارە و سامانێکی زۆریش پێکەوە بنێ. بەڵام ئەو تەنها بەوە ڕازی بوو کە خۆی بەو شێوەیە دەژی و گەورەترین سامان لای ئەو خزمەت کردنی نەتەوەکەی بوو. لەم بارەیەوە دەنووسێت «لام وایە ئەوانەی من بەتەرەفداریی ئینگلیز دەزانن لەم دواییەدا تێم گەیشتوون کە من ئینگلیزم بۆ خۆم خۆش ناوێ و هەرچی مەنفەعەتی شەخسی و (تخصیصات) و تەنانەت پارەی ئابوونەیشم لەوان نەویستووە و نایشمەوێ. تەنها بۆ ئەمە کە لە ڕەوشت و ئەخلاقی ئەوان دەرسێکی ئیدارە وەرگرین و پەیڕەوی ئادابی ئەوان بکەین، هیچ نەبێ لەناو خۆمانا یەکیەتی و هاوبەشیەکی وامان هەبێ کە لە پیاو بچین!؟»[٥٠].

لەو کاتانەدا کە پیرەمێردی نەمر عاشقی خزمەتکردن و تێکۆشانی نەپساو خەریکی خۆ ئامادەکردن بوو، بۆ هەڵگیرساندنی ئاگری نەورۆز، خەڵکانی کۆنەپەرست و خاوەن بیری دواکەوتوو یاخود ئەوانەی کە خۆیان مایەپووچ و هیچ لە بارا نەبوو بوون دەیانویست بەتوانج گرتنە پیرەمێرد و تاوانبارکردنی بەپیاوی ئینگلیز و ئاگرپەرستی هەم خۆیان لەسەرشانی پیرەمێرد بەرز بکەنەوە و هەم پەکی خزمەت کردنی ئەویش بخەن. بەڵام ئەو نەبەزیوە و ئاگری نەورۆزی خۆی هەرکردۆتەوە. لەم بارەیەوە پیرەمێرد بەچەند شتێک تاوانبار کراوە، کە وەڵامی ڕاستیان دەدەینەوە.

١- پەیوەندی ئاگرکردنەوەی پیرەمێرد بەمەسەلەی ئایینی ئاگرپەرستییەوە! لە وەڵامی ئەم تۆمەتەدا دەڵێین پیرەمێرد لەمەبەست و ڕەمزی ڕووناکی ئاگر ئەوەی ویستووە کە گەواهێک بێ بۆ ڕووناکی دوارۆژی نەتەوەکەی. ڕەمزێکی گەورەی مرۆڤانە، شاعیر و ئەدیبانە، کە دیارە ئاگر ڕووناکی دەبەخشێ و شەوی نەزانی و دواکەوتن لەناو دەبات. لەم بارەوە دەڵێت «ئەم پیرە کە هەموو ساڵێ ئاگری نەورۆز ئەکاتەوە، پەیڕەوی باوو باپیرە بەبڵێسەی ئاگری چیاکان ڕاگوزەری ئایندەکان ڕووناک ئەکاتەوە»[٥١]. لە جێگەیەکی کەدا بۆ ڕوون کردنەوەی

(٤٩) ئامۆژگاری پیران ژمارە(٩٠٩)ی ژین، ساڵی ١٩٤٨ .
(٥٠) ژین ژ. (١٠٠١) ساڵی ١٩٥٠
(٥١) ژین ژ. (٣٥٨) ساڵی ١٩٣٣

مەبەستی ئاگرکردنەوە و پەیوەندی نەبوونی نەورۆز بەهیچ ئاینێکەوە دەنووسێت «ئەمە دەخڵێکی بەئاتەشپەرستییەوە نییە. هەموو، ئەوی ئەمناسێ ئەزانێ کە موسوڵمانم، خواپەرستم و بەهەوا خواهی هیچ دەوڵەتێک و حکومەتێکم نەکردووە»[٥٢].

٢- بەوە تاوانبار کراوە کە ئاگری نەورۆز فەرمانێکە لە دەسەڵاتدارێتی ئینگلیزەکانەوە بۆی دێت و ئەم دەبێ بەگوێی ئەوان بکات!.

وەڵام: پیرەمێرد نەیتوانیوە ڕاستەوخۆ بەربەرەکانێ و بەرهەڵستی دەسەڵاتدارێتی ئینگلیزەکان بکات. بەڵام ئەگەر بەوریایی لە شیعر و نووسینەکانی ورد بینەوە دەبینین زۆر لەو کەسانە ئازاتر و ڕاپەڕیوتر بووە دژی ئینگلیزەکان کە ئەمیان بەئینگلیزچییەتی تاوانبار کردووە. تەنانەت زۆر لەوانە کوردتر و خزمەتگوزارتر بووە. بڕوانە دەڵێت:

ئەگــــینە من خـــۆم لەکێ دادمـــە
نان و کـــەبابێ ســـەر و زیادمـــە[٥٣]

یاخود:

ئەگـــەر تەڵقـــینم بەکـــوردی نەدرێ
گـــوێی لێ ناگـــرم با کـــفنم بدڕێ
ئەمـــــە دینمـــــە دینێکی بەهەق
لەسەر بەیتی خۆم ئەگەر بکرێم شەق[٥٤]

یاخود دەنووسێت: «هەندێک وتبوویان ئەمە بۆ ئینگلیزەکان ئەکا، ئەمە لە کفری ئاتەشپەرستی کفرترە. ئینگلیز چە دەخڵێکی بەنەورۆزەوە هەیە؟!. یاخود من کەی لە خوانی مووچەی ئینگلیز نیعمەت خۆر بووم؟!»[٥٥]. پیرەمێرد لە جێگایەکی کەدا بەئاشکرا پەردە لە ڕووی ئەوانە هەڵدەماڵێ کە دژی نەورۆزی ئەم وەستاونەوە ویستوویانە خۆیان ئاهەنگی نەورۆز بکەن و ئاگر بکەنەوە. پارەیەکی زۆریان بەم بۆنەیەوە کۆکردۆتەوە و دواییش نە پارەکە شوێنەواری ماوە و نە ئاگر!! ئاهەنگی نەورۆزیش دەنگ و ڕەنگی نەبوو!!، سەبارەت بەو کەسانە دەڵێت «هەموو ساڵێک هەر چیم دەست ئەکەوت ئەمکرد بەسەیرانی نەورۆز، کە تا ئێستا کەس ئەوەی نەکردووە. ئەمە بۆ ناو و شۆرەتێکی کوردەواری بوو، بەهیچ وازم نەهێنا، تا پار هەندێ بێ ناموس و زۆڵی

(٥٢) سەرچاوەی ژمارە پێنج.
(٥٣) پیرەمێردی نەمر م. هاوار ل٣١.
(٥٤) هەمان سەرچاوە.
(٥٥) سەرچاوەی ژمارە پێنج

بەرو هەڵسان وتیان حاجی تۆفیق نەورۆز بۆ ئینگلیز ئەکا!!. ئێمە نایەڵین ئەو بیکا و خۆمان ئەیکەین، پارەیەکی زۆریان کۆکردەوە، نیوەیان خوارد و پەکی سەیرانی منیشیان خست»(٥٦).

٣- بەوە تاوانبار کراوە کە پیرەمێرد ئاهەنگ و ئاگری نەورۆز بەمەبەست و ئارەزووی ئێران ساز دەکات، لە وەڵامدا ئەڵێین: لە ساڵانی ١٩٤٠دا قونسلی ئێران لە سلێمانی بووە، ئەم قونسڵە زۆر لە نزیکەوە هاورێ و هاوەڵی پیرەمێرد بووە، کە تایبەتی پیرەمێرد فارسییەکی باشی زانیوە و شیعریشی پێ نووسیوە. بەڵام کاتێک هاتۆتە سەر ئەوەی ئاگری نەورۆز بکاتەوە، بەهیچ جۆرێ ماوەی نەداوە کە ئەو قونسڵەی ئێران توخنی ئەم مەسەلەیە کەوێ، نەوەک لەلای خەڵکی ئەمەش وەک مەسەلەی ئینگلیزەکەی لێ بێت!!. خۆی دەڵێت «تەنانەت دۆستێکی گیانیم لێرە قونسلی ئێران بوو، نەمهێشت بێتە سەیرانەکەم نەک بڵێن، ئەمە بەهەوای ئێرانەوەیە!!»(٥٧).

بەشی دووەم

لێکدانەوە زانستییەکانی پیرەمێرد بۆ نەورۆز

یەکەم: باوکی باڵا و دایکی خوارەوە:

نەورۆز بەلای پیرەمێردەوە تەنها کردنەوەی ئاگرێک و گێڕانی ئاهەنگێک نەبووە، بەڵکو شتێکی لەوە گەورەتر بووە. لای ئەو هاوکێشەی مەرگ و ژیانەوەی وەرگرتووە. لەلایەکەوە سروشتی مردوو ژیاوەتەوە، لەلایەکی تریشەوە ڕەمزی شۆڕش و ڕزگاربوونی گەل بووە. لایەنی سێیەمیش کە زۆر گرنگە و لێرەدا دەمانەوێ ڕوونی بکەینەوە لێکدانەوەی ئەو بۆچوون و زانیاریانەن کە بەپێی ڕادەی ڕۆشنبیری خۆی پیرەمێرد بەدەستی هێناوە. لەسەرەتادا نووسیمان باوکی باڵا و دایکی خوارەوە، بۆ لێکدانەوەی ئەم واتایە پێویستە بڵێین، پیرەمێرد بەپێی ئایینە کۆنەکان کە دیاریان کردووە لە بوون و دروست بوونی مرۆڤی ڕوانیوە. بیروڕای ئەوانی خستۆتە ڕوو کە مرۆڤ لە چوار (عونسور) گەوهەر پێک هاتووە، ئاگر، با، ئاو، خاک، کە ئەمانە دایکی خوارەوەن وە زیندوویتی سروشت لەوانە پێک دێت. ئاو لە خاکدا ژیان دروست دەکات. درەخت و میوە و کشتوکاڵ و خواردەمەنی مرۆڤی لێوە پێک دێت. وە هیچیان بێ ئەوەی کەیان نابێت. واتە نە ئاو بێ خاک سوودی دەبێ، نە خاکیش بەبێ ئاو بەرهەمی دەبێ. پیرەمێرد دەنووسێت «بە تووبی کۆن ئادەمیزاد لە چوار گەوهەر سروشتی دراوە. ئاگر، با، ئاو، خاک. دوانیان ئاگر و با،

(٥٦) ژین ژ. (٩٥٨) ساڵی ١٩٤٩

(٥٧) ژین ژ. (٩١٠) ساڵی ١٩٤٨

باوکی باڵان، دوانیشیان ئاو و خاک دایکی خوارەوەن»(٥٨).

دووەم: ئاگری نەورۆز پەیوەندی بەزەردەشتەوە نییە:

پیرەمێرد بۆمانی ساغ دەکاتەوە کە تۆمەتی ئاگری نەورۆز و ئاگرپەرستی و ئایینی زەردەشت بەتاڵە و ئەمانە هیچیان پەیوەندیان پێکەوە نییە. زەردەشت یەکێک بووە لە نێردراوەکانی خوا و (ئاوێستا) باسی تەنهایی خوا و دەسەڵاتی دەکات و زەردەشت خوای پەرستووە، نەک ئاگر!. دەنووسێت بەتەئریخ سابیتە ئەم ئاگری نەورۆزە ئەساسی زەردەشتیی نییە و زەردەشت ئاتەشپەرست نەبووە. پێغەمبەرێکی ڕاست و دروست و (موحد) عەینی دینی موبینی ئێستای ئێمە کە محەممەد(ص) بۆی داناوین، ئەشوبهێتە ئێمە و ئەمەیش بە (گات) و کتێبەکانی (زەند)دا ئاوێستای سابیتە»(٥٩). لە شوێنێکی کەدا پیرەمێرد باسی ئەوە دەکات کە گاتەکانی زەردەشت دۆزراونەتەوە و زەردەشت یەکێک بووە لە نێردراوەکانی یەزدان و لەپێش پەیامبەران (عیسا و موسا)دا بوە و، بەڵام ئایینی ئیسلام دوا ئایینی یەزدانی بووە، کە خوا بۆ مرۆڤی ناردووە. پیرەمێرد ئەوەی ڕوون کردۆتەوە کە زەردەشت خواپەرست بووە و ئاگرپەرست نەبووە. خوای بەتاک و تەنیا زانیوە و سەرچاوەی ئایینەکەی لە سروش (وەحی) ئەوەوە وەرگرتووە و زەردەشت نەورۆزی بەسەری ساڵ داناوە. ئیتر ئەمە هیچ پەیوەندی بەئاگر و ئاگری نەورۆزەوە نییە. دەنووسێت: «زەردەشت وەک هەندێ گومانیان بردوە ئاگرپەرست نییە، پێغەمبەرێکە یەزدانپەرست، خوا بەیەک ئەناسێ»(٦٠). دوای ئەمە زیاتر لەسەر مەسەلەی زەردەشت و نەورۆز قووڵ دەبێتەوە و لایەنێکی ڕووناکتر دەسەلمێنێ و دەڵێت «باووباپیرمان، ئەم ئایینە کە خوا بەرۆژێکی موبارەکی داوە، زیندەگی تیا بەخشیوە بەجەژنیان داناوە نەک بەئایینی زەردەشتی»(٦١).

سێیەم: لێکدانەوەی ئەستێرەناسی (فەلەکی) و زانستی سەبارەت بەنەورۆز:

پیرەمێرد ئەوەی سەلماندووە بەپێی لێکدانەوەی زانستیانەی کۆن (کەلووی بەرخ) واتا (برج الحمل)ی کردووە بەنیشانە واتا ئەو ڕۆژەی کە (خۆر) دەچێتە کەلووی بەرخەوە سەری ساڵی نوێیە ساڵێک دوانزە کەلووە. دوانزە (برج)ە. هەر مانگە لە بورجێکەوە هەڵدێ. ساڵێک دوانزە مانگە. هەر مانگێکی بە (٣٠) ڕۆژ داناوە. هەر بورجێ سێ ڕێبازی هەیە. کاتێ خۆر چووە

(٥٨) ژین ژ. (٥٢٠) ساڵی ١٩٣٧

(٥٩) نەورۆزی ئێمە چییە؟ ژین ژ. (٥٦٠) ساڵی ١٩٣٩

(٦٠) سەرچاوەی ژمارە (١٠)

(٦١) هەمان سەرچاوە

کەلووی بەرخەوە ئەبێ بەسەری ساڵی نوێی ڕۆژهەڵات. هەر مانگە لە بورجێکەوە هەڵدێ و هەر ڕۆژە بەرێیەکدا دەڕوا، واتە هەڵدێ و ئاوا دەبێت. دیارە سروشت دەژیەتەوە و وەک وتراوە (يحيي الأرض بعد موتها) پیرەمێرد ئەم لێکدانەوەیەی لە چەند سەرچاوەیەکەوە وەرگرتووە. وەک (نص)ی قورئان (حسابی) یوشع پێغەمبەر، شیسی کوڕی ئادەم، ئیدریس پێغەمبەر. هەریەک لە پێش ئیسلامدا نێردراوی خوا بوون. لێرەدا دەقی لێکدانەوەکەی پیرەمێرد دەنووسین «ڕۆژ ئەچێتە کەلووی بەرخەوە و ئەبێ بەسەری ساڵی تازەی ڕۆژهەڵات. گوایە ئاسمان دوانزە کەلووی تیایە، هەر کەلوویەک سێ ڕێبازی هەیە، هەر مانگە لە کەلوویەکەوە هەڵدێ و هەر ڕۆژە بەرێبازێکا ئەڕوا. بەساڵێ ئەو دوانزە کەلووە ئەو (٣٦٥) ڕێبازە ئەبڕێ. لە پێشدا شیسی کوڕی ئادەم کە پێغەمبەرێکە کردوویە بەساڵنما و دایناوە. دوای ئەو ئیدریس پێغەمبەر بووە»(٦٢).

چوارەم: بەرانبەر وەستانی شەو و ڕۆژ:

پیرەمێرد سەلماندوویە کە بەرانبەر وەستانی کات و ماوەی شەو و ڕۆژ لە پایزدا وە دانانی ئەم بەرانبەر وەستان بەسەری ساڵ هەڵەیە و لە ڕاستییەوە دوورە. لای ئەو بەهار ژیانە و پایز مەرگ. لای ئەو یەکەم ڕۆژی بەهار کە نەورۆزە شەو و ڕۆژ بەرانبەر یەک دەوەستێ و دەبێتە سەری ساڵ. لەم ڕووەوە دەڵێت: «ئەوانەی کە شەو و ڕۆژ بەرانبەر وەستانی پایز بەسەری ساڵ دائەنێن نادروستە. بەهار زیندەگی و پایز مەرگ ئەنوێنێ. ئەم نەورۆزە کە سەری ساڵی ڕاستییە و سەرەتای بەهارە کە زەمین و زەمان زیندوو ئەبێتەوە و شەو و ڕۆژ بەرانبەر ئەوەستێ(٦٣)».

دواجار: وێنەیەک لە خەم و ئازارەکانی ئەم مرۆڤە:

لەنەورۆزی ساڵی ١٩٤٩دا داخ لە دڵیی کۆنەپەرستان و زمان خراپی هەندێ گێرەشێوێن، دەبنە هۆی ئەوەی میریی ئەو کاتە هان بدەن نەورۆز لە پیرەمێرد قەدەغە بکەن. ئەویش بەتۆمەتی ئاگرپەرستی و پشتکردنە ئایینی ئیسلام. ساڵی ١٩٤٩ چووە ڕیزی ئەو چەند ساڵەوە کە نەورۆزیان لە کورد و پیرەمێرد قەدەغە کرد. دیارە هەڵوێستی شاعیر و پیری هەشتاو دوو ساڵە و بێ پشتگیریی و بێکەسیی وای کرد کە تەنها ئەم ڕق و ناڕەزاییەی خۆی بەشیعر دەربڕێ. کە ئاگریان کوژاندەوە و هەڕەشەی داخستنی چاپخانەکەشیان لێ کرد، ئەم شیعرەی نووسی:

کاری ناچارییە، بێزار لە شەوی ئەم شارەم
چەند ڕۆژێکە بەتۆراوی لە گەردی یارەم
گەردی یارە وەک ئاتەشکەدەی نەورۆز بوو
وا کوژاندیانەوە سووتاوی گڕی ئەو نارەم

(٦٢) هەمان سەرچاوە
(٦٣) هەمان سەرچاوە

کەس نییە هاودەمی ناڵەی شەو بێداریم بێ
باری زۆر قورس بووە، دەربەستی ئەڵێ بێچارەم
کردەوەی خۆمم ئەزانی، کە نەتیجەی وایە
ئێستە ڕابوردووە فایدەی چییە، ئەم هاوارەم!(٦٤)

پیرەمێرد و ڕۆژنامەی «کورد»:

«ڕۆژنامەی کورد وەک لەم لێکۆڵینەوەیەدا ساغ دەبێتەوە دووەم ڕۆژنامەیە لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا».

سەرەتایەکی مێژوویی:

دیارە دەرچوونی هەر ڕۆژنامەیەک و لەهەمان کاتیشدا داخستنی ڕاستەوخۆ پەیوەندی هەیە بەبارێکی سیاسی و ڕۆژگارێکی تایبەتییەوە، وە هەر ڕۆژنامەیەک ڕەنگدانەوەی تاکتیک و ستراتیژی دەسەڵاتی کۆمەڵ و دەستە و تاقم و حزبێکی سیاسییە. ئنجا ئەو نووسینانە لە هەچ بوارێکی ئەدەبی و سیاسی و کۆمەڵایەتیدا بێت، لە خزمەتی ئەو لایەنەدا دەبێت کە ڕۆژنامەکە دەبات بەڕێوە و هەموو ئەرک و لێپرسراویەکی دەخاتە ئەستۆی خۆی. لەسەرەتای ئەم سەدەی بیستەمەدا کاتێک دەسەڵاتی سوڵتان عەبدولحەمید لەلایەن تورکە لاوەکان و دواییش (حزبی اتحاد و ترقی)یەوە لەناوچوو، کەش و بارێکی جیاواز لەوی پێشوو هاتە پێشەوە. دەسەڵاتی گرتن و زۆرداری سوڵتان لەسەر هەموو نەتەوەکانی ناو سنووری تورکیا نەما و سەردەمێک لەسەربەستی دەربڕین و داوای سەربەخۆیی نەتەوەیی و هەموو جۆرە سەربەستییەک بۆ ئەو نەتەوانە دروست بوو.

سەبارەت بە ڕۆژنامەی (کورد) و کۆمەڵەی کورد:

لاوە ڕۆشنبیر و دڵسۆزە کوردەکانی ئەو سەردەمەی تورکیا کەوتنە خۆیان و لە ساڵی ١٩٠٨دا یەکەم کۆمەڵەی سیاسی کوردییان لە تورکیا ئاشکرا کرد. ئەو کۆمەڵە لە ساڵی ١٩٠٧دا لەسەردەمی دەسەڵاتی سوڵتان (عەبدولحەمید)دا بەنهێنی دروست کرابوو وە کاری دەکرد. ناوی تەواوی ئەو کۆمەڵەیە (کۆمەڵەی هاوکاری و پێشخستنی کورد – کورد تعاون و ترقی

(٦٤) ژین ژ. (٩٥٨) ساڵی ١٩٤٩

جمعیتی)[٦٥] بوو.

ئەمین زەکی بەگ، دەڵێت: «ئەوەڵ جەمعیەتی سیاسی کورد (کورد تعالی و ترقی جمعیتی)یە و لە ئەستەمبوڵ لە ساڵی ١٩٠٨دا دامەزرا. موئەسیسەکانی ئەمین عالی بەدرخان، فەریق شەریف پاشا، شێخ عوبەیدوڵڵا زادە، شێخ عەبدولقادر ئەفەندی)[٦٦].

هەتا ئێستا گەلێ سەرچاوە باسی دروست بوونی ئەم کۆمەڵە و ئەندامانی کردووە. حاجی تۆفیق بەگ واتە (پیرەمێرد) و عەبدولڕەحمان بەدرخان و سەعید کوردی و ڕەشید بەگی موفتی زادە و ئیسماعیل حەقی بابان و ئەحمەد جەمیل پاشا و سەدەها لاوی ڕۆشنبیر و دڵسۆزی ئەم کاتە لە هەموولایەکی تورکیاوە بوونە ئەندامی ئەم جەمعیەتە. لە هەموو شارەکانی کوردستانی تورکیا لقی ئەم کۆمەڵەیە کرایەوە. بەتایبەتی لە شارەکانی دیاربەکر و بتلیس و موش. ئەم جەمعیەتە یەکەم کاری ئەوەبوو لە شاری ئەستەمولّدا لە ڕێکەوتی ٩ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٠٨دا یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی کوردی بڵاو کردەوە. ناونیشانی لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامەکە بەم جۆرە نووسرابوو (کورد تەعاون و ترقی جەمعیەتی غەزەتەسی). بەڵام بەناوی ڕۆژنامەی کوردەوە ناو ئەبرا. ئەم ڕۆژنامەیە هەفتەی جارێک بەکوردی و تورکی بڵاو دەکرایەوە، دەگەیشتە هەموو شارەکانی کوردستانی تورکیا. هەشت لاپەڕە بوو. خاوەنی ئیمتیازی پارێزەر و ڕۆژنامەنووس (توفیگ بەگ) بوو. کە حاجی تۆفیقی پیرەمێردە. ئەو کاتە هەتا نەهاتبووەوە، سلێمانی نازناوی (پیرەمێرد)ی لە خۆی نەنابوو[٦٧]. بەڵکە ناوی تۆفیق بەگ لەسەر ڕۆژنامەکە نووسرابوو. سەرنووسەری ئەم ڕۆژنامەیەش ئەحمەد جەمیل پاشا[٦٨] بوو. تەمەنی ڕۆژنامەکە هەشت مانگ بووە. لە ٩ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٠٨ەوە دەرچووە هەتا مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٠٩، کاتێک جەمعیەتی کورد قەدەغە کرا و ڕۆژنامەی «کورد»یش کە دەنگی ئەو کۆمەڵەیە بوو داخرا، چاپخانەکەشی لەلایەن دەسەڵاتدارێتی تورکیاوە دەستی بەسەرا گیرا. بەو حسابەی کە ئەم ڕۆژنامەیە لە ماوەی ئەو هەشت مانگە، هەفتانە، کە دەرچووبێت، ئەوا (٣٢)

(٦٥) لە ژمارە ٣٢ی مانگی مایسی ساڵی ١٩٨٥ی گۆڤاری کارواندا بەڕێز دکتۆر جەبار قادر باسێکی دەربارەی ئەم ڕۆژنامەیە بڵاو کردەوە. ئێمە پێشتر ئەم لێکۆڵینەوەی خۆمان نووسیبوو. چەند ساڵێک لە نێوان گۆڤاری (بەیان و ڕۆژنامەی هاوکاری)دا هاتوچۆی کرد و دوایش هەر بڵاو نەبووەوە هەتا بەڕێکەوت لە ژمارە ١١٧ی ساڵی ١٩٨٦دا بڵاو بووەوە. لە نووسینەوەی ئەم نوسخەیەی باسەکەدا سوودمان لەو نووسینەی دکتۆر جەبار وەرگرت.

(٦٦) ئەمین زەکی بەگ (کورد و کوردستان) ساڵی ١٩٣١ ل ٣١٤.

(٦٧) حاجی تۆفیق بەگ، بۆ یەکەمجار لە ژمارە (٣١٢)ی ٢٥ی شوباتی ساڵی ١٩٣٢ی ڕۆژنامەی (ژیان)دا، لەگەڵ بڵاو کردنەوەی شیعری، (بەیانی بوو لەخەم هەستام)دا نازناوی پیرەمێردی بۆ خۆی دانا.

(٦٨) ئەحمەد جەمیل پاشا برای ئەکرەم و قەدری جەمیل پاشایە.

ژمارەی لێ دەرچووە. بەڵام نووسەری ئەرمەنی (شاهبازیان) لە کتێبەکەیدا (مێژووی کورد و ئەرمەن)[٦٩] کە ساڵی ١٩١١ لە ئەستەموڵ چاپکراوە باسی بابەت و ناوەڕۆکی شەش ژمارەی ئەم ڕۆژنامەیە دەکات. دیارە کە شاهبازیان تەنها ئەو شەش ژمارەی لێ بینیوە.

کاتێ کە شۆڕشی ١٩٠٨ بەرپابوو وە سەرکەوتنی بەدەست هێنا، کوردەکان، بەتایبەتی ڕۆشنبیرەکان دەورێکی گەورەیان بینی، شێخ عەبدولقادری شێخ عوبێدوڵڵا لە ئەنجوومەنی نوێی شۆڕشەکەدا کرا بەسەرۆکی ئەنجوومەنی نوێنەران (رئیس مجلس النواب). کە ئەمە دیارە بۆ کوردێکی خاوەن دەسەڵات بەدەسکەوتێکی باش دەگەڕێتەوە بۆ میللەتەکەی کە تا ئەو کاتە سەربەستی و ڕزگاری بەخۆیەوە نەدیبوو، هەروەها کوردێکی دڵسۆز و ڕۆشنبیری ترکە (ئیسماعیل حەقی بابان) بوو کرا بەوەزیری مەعارف. پەروەردە و فێرکردنی تورکیا. ئنجا کە هەریەک لە خاوەنی ئەم دوو دەسەڵاتە گەورە و فراوانە دوو کوردی دڵسۆز و دوو ئەندامی چالاکی (کۆمەڵەی کورد) بن، دیارە دەبێ پەرەگرتن و بڵاوبوونەوەی لقەکانی ئەو کۆمەڵەیە پەرە بستێنێ. وە دەرچوونی ڕۆژنامەیەکیش لەلایەن ئەو کۆمەڵەوە شتێکی ئاسان و لەبار بێت.

جگە لە کتێبی (مێژووی کورد و ئەرمەن) و ئەو گۆڤارە فەرەنسییەی کە ساڵی ١٩١١[٧٠] باسی ڕۆژنامەی (کورد)ی کردووە، گەلێک بەڵگە و سەرچاوە لەبەردەستی ئێمەدان کە ڕۆشناییەکی زۆر دەخەنە سەر گەلێ لایەنی ئەم ڕۆژنامەیە.

ڕۆژهەڵاتناس (مینورسکی) ١٨٧٧-١٩٦٦، لە کتێبەکەیدا بەناوی کوردەوە، لە پاش باسکردنی ڕۆژنامەی «کوردستان-١٨٩٨»، کە یەکەمین ڕۆژنامەی کوردییە دەڵێت: «ڕۆژنامەی دووەم دوای شۆڕشی تورکی دامەزراوە. شێخ عەبدولقادر دایمەزراندووە. بەڵام زۆری نەخایاندووە»[٧١]. لێرەدا مینورسکی چوار زانیاری بەسوودمان پێ دەبەخشێ.

١- ڕۆژنامەکەی بەدووەم ڕۆژنامە داناوە، دوای ڕۆژنامەی کوردستان.

٢- نووسیویە، دوای شۆڕشی تورکی دامەزراوە کە دیارە شۆڕشی مەشرووتەی ساڵی ١٩٠٨ی تورکە لاوەکانە.

٣- باسی ئەوەی کردووە، کە شێخ عەبدولقادر دایمەزراندووە. واتە ڕۆژنامەکە لەلایەن ئەو کۆمەڵەیەوە دەرچووە کە شێخ عەبدولقادر دایمەزراندووە و سەرکردەیی دەکرد.

٤- نووسیویە، زۆری نەخایاندووە، دیارە ئەمەی لە خۆیەوە نەوتووە و پشتی بەسەرچاوە

(٦٩) د. جەبار قادر ڕۆژنامەی کورد (کاروان) ژمارە ٣٢ ساڵی ١٩٨٥.

(٧٠) هەمان سەرچاوە.

(٧١) مینورسکی، کورد ل ٩٤ د. مارف خەزنەدار کردوویە بەعەرەبی. حەمە سەعید حەمە کەریم کردوویە بەکوردی. ساڵی ١٩٨٤.

بەستووە. ئەگەرچی ناویشی نەهێناوە.

هەروەها ڕۆژهەڵاتناس (م.س.لازەریف) لە کتێبەکەیدا مەسەلەی کورد لەلاپەڕە ١٤٥، هەتا ٤٠٤، باسی ئەوە دەکات کە ڕۆژنامەی (کورد) و زانیاری دەربارەی، لە ئارشیفی کتێبخانەی «باسیل نیکیتین»دا هەیە. هەروەها دکتۆر (م.س.لازەریف) دەڵێت: «لەگەڵ سەرکەوتنی شۆڕشی ١٩٠٨(٧٢) بەهارێکی کورت لە ژیانی کورددا دەستی پێکرد. بۆ یەکەمجار مێژووی کورد چەند کۆمەڵ و دەزگایەکی ڕووناکبیری و سیاسی بەخۆیەوە بینی»(٧٣).

پایزی ساڵی ١٩٠٨ واتە یەکسەر دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ناوبراو ئەمین عالی بەدرخان و شەریف پاشا و شێخ عەبدولقادری شەمزینی و ژمارەیەک سەرداری ناسراوی تر کۆمەڵی تەعالی و ترقی کوردستانیان دامەزراند و بەناویەوە (کورد تەعاون وە تەرەقی غەزەتەسی)یان بڵاو کردەوە»(٧٤).

هەروەها ئەگەر دڵسۆزێکی ڕۆشنبیری کورد ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕێی بکەوێتە ئەو ئارشیفەی (باسیل نیکیتین) دیارە گەلێ زانیاری لە بیرکراومان بۆ دەدۆزێتەوە سەبارەت بەڕۆژنامەکە.

ئێمە نووسیمان کە (تۆفیق بەگ) واتە پیرەمێردی نەمر ئەو کاتە خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەی (کورد) بووە. لێرەدا پێویستمان بەبەڵگەی زانستی و مێژوویی هەیە بۆ ئەمە و باسەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

وەک ڕەفیق حیلمی دەڵێت: «پیرەمێرد لە کلیەی حقوقی ئەستەموڵ دیپلۆمی وەرگرتووە. ئەندامی مەجلیسی عالی ئەستانە بوە»(٧٥). ئنجا ئەم بڕوانامەیە ڕێگەی بۆ خۆش کردووە کە بتوانێت ئیمتیازی ڕۆژنامە وەرگرێت. ساڵی ١٩٠٦ هەتا ١٩٠٧ ئیمتیازی گۆڤاری (ڕەسملی کتاب)(٧٦) وەردەگرێت. دوای ئەوەش لە شۆڕشی ١٩٠٨ کە خۆی یەکێک بوو لە ئەندامانی کۆمەڵەی کورد ئیمتیازی ڕۆژنامەی (کورد)ی وەرگرت. عەلائەددین سەجادی دەڵێت: «ڕۆژنامەیەکی کوردیان دەرهێناوە ناوی (کورد) بووە. ئیمتیازی بەناوی ئەمەوە بووە.»(٧٧) بۆ

(٧٢) شۆڕشی ١٩٠٨ بەم ناوانە ناودەبرێت: شۆڕشی تورکانی لاو، شۆڕشی لاوە تورکەکان، شۆڕشی مەشرووتە، شۆڕشی ئیتحادیە تورکەکان.

(٧٣) تێگەیشتنی ڕاستی د. کەمال مەزهەر. ل ٧٤ ساڵی ١٩٧٨

(٧٤) هەمان سەرچاوە ل٧٣

(٧٥) شیعر و ئەدەبیاتی کوردی ڕەفیق حیلمی. باسی پیرەمێرد ساڵی ١٩٤١

(٧٦) پیرەمێردی نەمر محەمەد ڕەسوڵ هاوار ل ١٤ ساڵی ١٩٧٠.

(٧٧) مێژووی ئەدەبی کوردی عەلائەددین سجادی ل ٤٥٨ ساڵی ١٩٧١.

ڕاستی مەسەلەی پیرەمێرد و ئیمتیازی ڕۆژنامەکە پشت بەچەند بەڵگەیەک دەبەستین کە تۆفیق بەگی ئەوێ و پیرەمێردی لەمەڕ خۆمان بۆی نووسیوین پیرەمێرد دەنووسێت:

١- ئێستا خوا دەرووی لێ کردووینەوە، گۆڤار و کلێشە و چاپ کەوتۆتە ناومان. نۆبەرەی غەزەتەمان لە ئەستەموڵ غەزەتەی (کورد) بوو، کە ئیمتیازەکەی بەر من کەوت(٧٨).

٢- لە ئەستەموڵ غەزەتەی «کورد»م دەرئەهێنا(٧٩).

٣- دوای ئەوەی کە لە ئەستەموڵ غەزەتەچی بووم، بیست ساڵیشە لە نیشتمانەکەی خۆم کە (عیراق)ە صحفیم(٨٠).

٤- لە پایتەختیدا (ئەستەموڵ) غەزەتەی کوردم دەردەکرد و لە غەزەتەی (محیط مصور)ی میسردا وتارم ئەنووسی(٨١).

٥- بەوە دەنازم کە غەزەتەی «کورد» لە ئەستەموڵ من خاوەند و نووسەری بووم»(٨٢).

لەدوای ئەم پێنج بەڵگەیە گومانمان نەما کە پیرەمێرد (تۆفیق بەگ) خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەی کورد بووە. جگە لەوە وەک خۆی زۆرجار نووسیویە، بەسێ ئیمزا نووسینی بڵاو کردۆتەوە «س.ت، سلیمانیەلی توفیق، پیرە کورد». بۆ ئەندامێتی خۆشی لە جەمعیەتەکەدا دەنووسێت «من ئەو (تۆفیق)ەم لە ئەوەڵ تەشکیلی جەمعیەتی کوردا لە ١٣٢٤دا لە ئەستەموڵ هەتا ئێستا لە هەموو جەمعیاتی کوردا سەلاحیەتدارم»(٨٣).

پێشتر لەم باسەدا نووسیمان هەریەک لە ڕۆژهەڵاتناسان مینورسکی، باسیل نیکیتین، م.س.لازەریف، شاهبازیانی ئەرمەنی و گۆڤارێکی فەرەنسی، لای خۆیانەوە سەبارەت بەم ڕۆژنامەیە نووسیبوویان. ئێستا دێینە سەر ئەو بیروڕایانەی لەلای خۆمان هەتا ئێستا سەبارەت بەڕۆژنامەی (کورد) نووسراون وە باری سەرنجی خۆمانی بەرامبەر دەنووسین و هەڵەکانیان ڕاست دەکەینەوە.

مامۆستا عەلائەددین سەجادی یەکەمین کەس بووە کە ساڵی ١٩٥٢ چەند ڕستەیەکی لەبارەی

(٧٨) ژین ژمارە (٩٣٣) ساڵی ١٩٤٨

(٧٩) ژین ژمارە (٩٤٨) ساڵی ١٩٤٨

(٨٠) ژین ژمارە (٨٣١) ساڵی ١٩٤٦

(٨١) ژین ژمارە (٩٥٣) ساڵی ١٩٤٩

(٨٢) ژین ژمارە (٦٩٦) ساڵی ١٩٤٣

(٨٣) ژین ژمارە (١٦٧) ساڵی ١٩٢٩

ڕۆژنامەی «کورد»ەوە نووسیوە. دەڵێت: «کورد ڕۆژنامەیەکی هەفتەیی ئەدەبی و کوردی و تورکی بووە. کۆمەڵی شێخ عبیداللە لە ۱۹۰۷دا لە ئەستەموڵ دەریان کردووە»[٨٤]. مامۆستا سەجادی دیارە ئەو کاتە هەر ئەوەندەی زانیاری دەستکەوتووە، دەربارەی ڕۆژنامەکە، بەڵام لەوکاتەدا ئەوە کەم نەبووە. تەنها سەرنجمان لەم بارەوە ئەوەیە کە ڕۆژنامەکە لە ٩ی تشرینی دووەمی ۱۹۰۸دا دەرچووە، نەک ۱۹۰۷!.

بەڵام بەداخەوە مێژوونووسی نەمر (ئەمین زەکی بەگ) لە کتێبە پڕ نرخەکەیدا (مێژووی کورد و کوردستان- ۱۹۳۱)[٨٥] هیچ زانیارییەکی دەربارەی ڕۆژنامەی کورد نەنووسیوە! کاتێ باسی گۆڤار و ڕۆژنامەکانی ئەوسای تورکیا دەکات. ئەگەرچی باسی کۆمەڵەی (کورد)یشی کردووە و ئەو کاتەش خۆی لە ئەستەموڵ بووە!. هەروەها شوێنی دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامە (کوردستان) بەئەستەموڵ دادەنێت لەکاتێکدا کە دیارە لە قاهیرە دەرچووە[٨٦]. مامۆستا محەمەد ڕەسوڵ هاوار ساڵی ۱۹۷۰ لە کتێبی (پیرەمێردی نەمر)دا کە دووەم سەرچاوەیە لەم بارەیەوە، دەنووسێت «حاجی تۆفیق یەکێک بووە لە ئەنجامدانی ئەو کۆمەڵە (کۆمەڵەی کورد) ڕۆژنامەی (کورد) کە زمانی حاڵی ئەو کۆمەڵە بووە، حاجی تۆفیق بردوویەتی بەڕێوە»[٨٧]. نووسەر تەنها ئەمەندەی وتووە، نەینووسیوە کەی دەرچووە و بابەتەکانی چی بوون!. دیارە ئەویش هەر ئەوەندە زانیاری لەو بارەیەوە دەستکەوتووە.

لە ساڵی ۱۹۷۰دا کتێبی (مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی) لەلایەن (عەبدولجەبار محەمەد جەباری)یەوە دەرچوو. نووسەر لەبارەی ڕۆژنامەی «کورد»ەوە دەڵێت «ڕۆژنامەی کورد ڕۆژنامەیەکی وێژەیی هەفتانەیە بەزمانی کوردی و تورکی لە ئەستەموڵ لە ساڵی ۱۹۰۷ لەلایەن کۆمەڵەی شێخ عبدالقادرەوە دەرئەچوو. خاوەن ئیمتیازەکەی پیرەمێردی شاعیر بوو. ئەم ڕۆژنامەیە کەوتە سەر هێرش بردنە سەر بنەماڵەی بەدرخانییەکان ئەوانیش بەو جۆرە بەهۆی ڕۆژنامەی کوردستانەوە وەڵامی هێرشەکانی ئەمانیان ئەدایەوە. لە ئەنجامی ئەم شەڕە جوێنە ڕۆژنامەکەیان داخست»[٨٨] هەروەک وتمان نووسەر کە ئەم بیروڕایانەی لەلاپەڕە (۱٤٧)ی کتێبەکەیدا نووسیوە، کەوتۆتە سێ هەڵەوە وا ڕاستیان ئەکەینەوە.

۱- دەرچوونی ڕۆژنامەکە وەک نووسیمان لە ٩ی تشرینی دووەمی ۱۹۰۸دا بووە نەک ۱۹۰۷.

۲- نووسەر هیچ بەڵگە و سەرچاوەیەکی بەدەستەوە نییە، کاتێک ئەو ڕایەی دەربڕیوە. کە

(٨٤) مێژووی ئەدەبی کوردی سەجادی، ل٦١٠ ساڵی ۱۹۷۱

(٨٥) مێژووی کورد و کوردستان، ئەمین زەکی بەگ ل ۳۱٥ ساڵی ۱۹۳۱

(٨٦) سەرچاوەی دوانزە

(٨٧) هەمان سەرچاوە لاپەڕە ۱٤

(٨٨) مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی، عەبدولجەبار محەمەد جەباری، ل ۱٤٧ ساڵی ۱۹۷۰

ڕۆژنامەی کورد هێرشی بردبێتە سەر بەدرخانییەکان یاخود ئەوانیش بەهۆی ڕۆژنامەی (کوردستان)ەوە وەڵامیان دابێتەوە. جگە لەمانە تۆفیق بەگ (پیرەمێرد) کە خاوەن ئیمتیاز و بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی (کورد) بووە هەمیشە بەشانازییەوە باسی بەدرخانییەکانی کردووە و پلەی ئەوانی لە جێگایەکی بەرزدا داناوە، وەک دەنووسێت «خوا هیممەتی بەدرخانییەکان بەرقەرار کات، کە زیننەتی لاپەڕەی کوردەوارین و فیداکاری گەل و نیشتمانن»[٨٩]. هەروەها بەشێک لە ئەندامانی کۆمەڵەی کورد و دامەزرێنەرانی لە بەدرخانییەکان بوون. هەروەها کۆمەڵەی (کورد)یش خۆی بە شتی وەهاوە خەریک نەکردووە. چونکە «ئەوانەی ژمارەی (کورد تەعاون و ترقی غەزەتەسی)یان دیوە دەڵێن ناوەڕۆکی بۆ مەسەلەی نەتەوەیی و زمان و ژیانی ڕووناکبیری و فۆلکلۆری کوردی و ئەو جۆرە باسانە تەرخان کرابوو، لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا باش دەنگی دابووەوە»[٩٠].

بۆ ڕاست کردنەوەی هەڵەی سێیەمی نووسەر دەڵێین: «ڕۆژنامەی کورد بەهۆی زۆرداری و تورکچییەتی دەسەڵاتداری ئەو کاتەی تورکیاوە داخراوە و هەموو کۆمەڵە سیاسییەکان قەدەغە کران و لقەکانیشیان داخران.

سەرچاوەی چوارەم کە باسی ئەم ڕۆژنامەیەی کردبێ (ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی) جەمال خەزنەدارە. لەوێدا نووسراوە کورد ڕۆژنامەیەکی هەفتانە بووە، بەزمانی کوردی و تورکی لەلایەن هاوبیرانی شێخ عبدالقادری شێخ عبیداللەی شەمزینییەوە دەرچووە. لە شاری ئەستەموڵ ساڵی ۱۹۰۷»[٩١]. هەروەها بەعەرەبیش نووسراوە «معلوماتنا عن الجريدة قليلة»[٩٢]. سەبارەت بەشوێنی پیرەمێرد لە ڕۆژنامەکەدا دەڵێت «پیرەمێرد لە ساڵی ۱۹۰۷دا ڕۆژنامەی کوردی دەرهێنا لە شاری ئەستەموڵ»[٩٣]. تەنها سەرنجمان لەم بارەیەوە ئەوەیە کە باشتر وابوو لە پێناسەکردنی ڕۆژنامەکەدا لە پاڵ ناوهێنانی (کۆمەڵەی کورد)دا ناوی پیرەمێرد (تۆفیق بەگی) خاوەن ئیمتیازی بنووسیایە. لە کاتێکدا کە خۆی لەلاپەڕە (۱۳۹)دا لەمە دڵنیا بووە. جگە لەوەی وتمان ساڵی ۱۹۰۸ دەرچووە نەک ۱۹۰۷.

سەرچاوەی پێنجەم کە دەربارەی ئەم ڕۆژنامەیە نووسراوە کتێبی (تێگەیشتنی ڕاستی) دکتور (کەمال مەزهەر)ە. لەم کتێبەدا بەشێوەیەکی زانستیانە و پشت بەکۆمەڵێ زانیاری نوێ و بەبەڵگەوە دانراو باس لەم ڕۆژنامەیە کراوە. دەتوانین ئەم کتێبە بەباشترین سەرچاوە دابنێین، کە هەتا ساڵی ۱۹٧٨ سەبارەت بەڕۆژنامەی کورد نووسرابێت، لە پێناسەکردنی ڕۆژنامەکەدا

(٨٩) ژین پەخشانی چاو ڕوونی. ساڵی ۱۹٤٤

(٩٠) تێگەیشتنی ڕاستی د. کەمال مەزهەر ل ٧٤ ساڵی ۱۹٧٨

(٩١) ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی جەمال خەزنەدار ل ۱٨ ساڵی ۱۹٧۳

(٩٢) هەمان سەرچاوە ساڵی ۱۹٧۳

(٩٣) هەمان سەرچاوە ل ۱۳۹ ساڵی ۱۹٧۳

هەروەک بیروڕاکانی ئێمە بەدووەم ڕۆژنامەی کوردی داناوە و ژمارە (دوو)ی داوەتێ دەنووسێت: «کورد ئۆرگانی یەکەم کۆمەڵەی سیاسی کورد بووە کە دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٠٨ بنەماڵەی شەمزینی و بەدرخانی دەریان کرد، بەکوردی و تورکی بڵاو دەبووەوە»[٩٤]. هەروەها دەربارەی ئەم ڕۆژنامەیە دەڵێت: «مەبەست لە ڕۆژنامەی کورد، هەر ئەو (کورد تەعاون و ترقی غەزەتەسی)یەیە کە دوای شۆڕشی ١٩٠٨ دەرچوو. ناوی لە چەند ڕاپۆرتێکی دیپلۆماسی و نهێنی و ژمارەیە سەرچاوەی باوەڕپێکراودا هاتووە»[٩٥]. تەنیا باری سەرنجی ئێمە لەم بارەیەوە ئەوەیە خۆزگە دکتۆر ئەو ڕاپۆرتە دیپلۆماسی و نهێنیانەی ڕوون بکردایەوە هەتا زیاترمان لە بارەی ڕۆژنامەکەوە بزانیایە. ئێستا دوای ئەم لێکۆڵینەوە و پشکنین و بەشوێنداچوونە دەتوانین سەبارەت بەڕۆژنامەی کورد بڵێین:

١- ڕۆژنامەی کورد یاخود (کورد تەعاون و ترقی غەزەتەسی) ڕۆژنامەیەکی ئایینی و سیاسی و کۆمەڵایەتی بووە. لاپەڕەکانی پڕن لە باسی مێژووی گەلی کورد و ئەدەبیاتی ئەم گەلە.
٢- بەزمانی تورکی و کوردی لە هەشت لاپەڕەدا دەرچووە.
٣- ئۆرگانی کۆمەڵەی کورد (کورد تعاون و ترقی جەمعیەتی) بووە.
٤- ژمارەی یەکەمی لە شاری ئەستەموڵ لە ڕێکەوتی ٩ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٠٨دا دەرچووە. هەتا مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٠٩ بەردەوام بووە.
٥- خاوەنی ئیمتیازی تۆفیق بەگ (پیرەمێرد) بووە. سەرنووسەری (ئەحمەد جەمیل پاشا) بووە.
٦- گەلێ لە ئەدیب و سیاسی و ڕووناکبیری ئەو سەردەمەی تورکیا بەشداری نووسینیان کردووە. وەک تۆفیق بەگ (پیرەمێرد) ئەحمەد جەمیل پاشا، ئیسماعیل حەقی بابان، ئەکرەم جەمیل پاشا، قەدری جەمیل پاشا، سەعید کوردی، عەبدولڕەحمان بەدرخان، ئیبراهیم حەیدەری.
٧- ڕۆژنامەی کورد بەدووەمین ڕۆژنامە دادەنرێت لە مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا، چونکە لەدەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی (کوردستان ١٨٩٨)ـەوە هەتا دەرچوونی ڕۆژنامەی (کورد ١٩٠٨) هیچ ڕۆژنامەیەکی تر لە هیچ شوێنێکی کوردستان و دەرەوەدا دەرنەچووە.

چەند لایەنێکی شارراوە لە ژیانی ڕۆژنامەگەری پیرەمێردی نەمر

بەشی یەکەم: پیرە کوردی[٩٦] ئەستەموڵ

پیرەمێرد پێش ئەوەی بڕوات بۆ ئەستەموڵ و لە نیشتمانی دوور بکەوێتەوە فەرمانبەر بووە، بەتایبەت (باش کاتب) و چاودێری زەوی و زاری (سنیە) بووە لە شارەزوور و شارباژێڕ و

(٩٤) تێگەیشتنی ڕاستی، د. کەمال مەزهەر، ل ٢١٧ ساڵی ١٩٧٨
(٩٥) هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.
(٩٦) پیرەکورد، حاجی تۆفیق بەگی مەحموود ئاغای هەمزاغای مەسرەف، زیاتر لە ڕۆژنامەی (ژین)ی ئەستەموڵدا بەناوی «پیرەکورد»ەوە بەرهەمی بڵاوکردۆتەوە.

ماوەت. ئەو کاتانە لە هەرەتی لاویدا بووە و هاوینان چۆتە گورگەدەر[٩٧] لەوێ زەوی و زاری کشتوکاڵ و باخیان هەبووە.

هەر لەسەرەتای تەمەن و بیرکردنەوەیدا پێش ڕۆیشتنی بۆ تورکیا و دوورکەوتنەوەی بۆ ماوەی بیست و پێنج ساڵ[٩٨] لە وڵاتی خۆی، ئارەزووی لە کۆکردنەوەی شیعر بووە و ئاوازی پڕ ناڵەی (نالی) تێکەڵ بەسۆزی (مەولەوی و بێسارانی) بووە. بەتایبەت کاتێ لە هەڵەبجە بووە و بەسەرانسەری دەشتی شارەزووردا بەوپەڕی ئارەزوو و ئاواتیەوە گەشتی کردووە، هەر لەو کاتەدا کەشکۆڵێکی نایابی بۆ خۆی پێکەوە ناوە و هەرچی شیعرێکی بەرگوێ کەوتبێ یاخود دەستی کەوتبێ لەو کەشکۆڵەدا نووسیویەتیەوە. کاتێکیش لە ساڵی ١٨٩٨دا[٩٩] وڵاتی بەجێ هێشتووە و ڕووی کردۆتە ئەستەموڵ ئەو کەشکۆڵە پڕ بایەخەی لە سلێمانی لە ماڵی خۆیان لە ژێر زەویدا بەجێ هێشتووە. دەفتەرێک بیست و پێنج ساڵ لەژێر گڵدا شاردرابێتەوە، دیارە سەرەنجامی چی لێ دێت!. با بۆ ڕاستی ئەمە گوێ لە پیرەمێرد بگرین بزانین چی دەڵێت: «نازام چە دەردێک بوو بەمنەوە نووسابوو، هەر لە منداڵییەوە من دڵم دابووە شیعر و گۆرانی، دەنگی خۆشیشم لەبەر شیعری خۆش، ئەویست، تا (مەولەوی)م نەناسیبوو (نالی) لەلام پێغەمبەری شیعری کوردی بوو[١٠٠]. پێش ئەوەی بچمە ئەستەموڵ کەشکۆڵێکم نووسیبووەوە بەکاغەزی زەرد و شین و سۆر و مۆر، هەرچی شاعیرێ کە بیستبووم چەند غەزەلێکی نایابی ئەوم نووسیبووەوە، خەڵک و خوا ئەیانبرد لەبەری بنووسنەوە، تاقەتیان نەدەبوو، هەر لاپەڕەیەکی شیعری خۆشی تیا بوایە ئەیان پچڕی و دەریان ئەهێنا. تا دوایی سوێندم خوارد بەکەسی نەدەم، بەوەش وازیان لێ نەهێنام ناچار لە ژووری ئەو خوارە چاڵە گەنمێکی ساڵی گرانیمان بوو خستمە چاڵەکەوە. بەسەریا ڕۆییم بۆ ئەستەموڵ. خوا ئەیزانێ لەو چاڵەدا وەک قامیشە نەیەکەی کە مەولانای ڕۆمی مەسنەوی لەسەر داناوە چەند بۆ خۆی شەرحی جودایی داوە تا نەماوە. جا بەهۆی ئەوەوە کە شاعیرەکانم لەوێدا کۆکردبۆوە گەلێ ئەشعار و ئاساری ئەو ناودارانەم لە بیر مابوو لە سینەمدا نەقشیان بەستبوو، لە ئەستەموڵ لە غەزەتەی (ژین)دا[١٠١]، برای (ژیان)ی ئێستا بەزنجیرە هەندێکیم دەنووسین و

(٩٧) «گورگەدەر» دێیەکی ناوچەی شارباژێڕە لە نزیک سلێمانی.
(٩٨) بڕوانە شیعری ئەوا ڕووم کردە تۆ ئەی دایکی موشفق.
(٩٩) ژین - ساڵی ١٩٤٤ .
(١٠٠) مەبەست لەم واتایە ئەوە نییە کە دوای چوونە ناوی جیهانی ڕۆحیی مەولەوییەوە نرخی نالی لەلا کەم بووبێتەوە.
(١٠١) مەبەست لە گۆڤاری (ژین)ی ئەستەموڵە، کە یەکەم ژمارەی لە ٧ی تشرینی دووەمی (١٣٣)ی ڕۆمی ساڵی ١٩٠٨ی زاینیدا بەزمانی کوردی و تورکی دەرچووە. بیست و پێنج ژمارەی لێ دەرچووە. بەڕێوەبەری بەرپرسیاری (ئەشرەف حەمزە) و دوای ئەو (مەمدوح سەلیم) بووە.

رەنجیشم لەگەڵ ئەدان دیسان بەشیعر وەرم ئەگێڕانە سەر تورکی»(١٠٢). ئنجا مرۆڤێک بەو خولیایەوە ڕوو بکاتە ئەستەمولّی ئەو سەردەمە کە جێگای بەیەک گەیشتنی ڕۆشنبیری و زانستیی ڕۆژهەڵاتی دواکەتوو و ڕۆژئاوای پێشکەوتوو بوو. ئەستەمولّی ئەو سەردەمە کە هەرچی منەوەرانی ئەم وڵاتە هەبوون دەستکردی بیر و ڕۆشنبیریی ئەوێ بوون. کەسێکی وەک تۆفیقی مەحمود ئاغا بەنیمچە خوێندەوارییەوە ڕووی تێ کرد و ئەو ڕێگا سەختەی گرتەبەر، وەک دەنووسێت: «بەنیو خوێندەواری لە سلێمانی دەرچووم و خوێندنێکی بەرزم هێنایەوە»(١٠٣). یاخود دەنووسێت: «ئێمە زۆرترمان لەوێوە پێ گەیشتووین»(١٠٤). با لێرەدا بوەستین، بزانین بەرنامەی نووسینەکەمان سەبارەت بەم مرۆڤە چۆن دەڕوات:

١- ئەوەمان دیاری کرد کە پێش چوونی بۆ ئەستەمولّ کەڵکەڵەی شیعر و کۆکردنەوەی ناو کەشکۆڵی هەبووە.

٢- ئەو کاتانە چووبێتە هەر جێگایەک هەوڵی داوە بەدوای شوێنەواری دێرینەدا بگەڕێت، خۆی ڕاستی ئەمەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە: «لە پەنجا ساڵ بەولاترە، لە هەڵەبجە بووم، خووم دابووە ئەمەی بزانم ئەو شارە کۆنانە و ئەو هەڵبەستە خرافاتە کەی بوون؟ لە کوێوە هاتوون وەک ئەمەی (کۆی ئاتەشگا) کە زۆرتر مەولەوی لە شیعرەکانی خۆیا ناوی بردووە»(١٠٥). هەر لەو تەمەنەدا بەعەشقی خوێندنی بەرز و خزمەت کردن و بینینی جیهانی نوێ لە کوردستانەوە ئەچێتە ئەستەمولّ. کاروانێک لە سلێمانییەوە لەسەر بانگهێشتی سوڵتان عەبدولحەمید بەسەرپەرشتی شێخ سەعیدی حەفید ڕێک دەکەوێت و پیرەمێردیشی تیادا دەبێت. (لە کۆتایی ئەم نووسینەدا، بەتایبەت باسی ئەو کاروانە دەکەین) بۆ ساڵی دوایی پیرەمێرد لە ئەستەمولّەوە دەچێتە حەج و دەبێت بەحاجی تۆفیق، لەکاتی گەڕانەوەدا باسی هەریەک لە هاوڕێیانی حەجی خۆی دەکات کە (وەفایی) شاعیر و سەید ئەحمەدی خانەقا بووە، بەم جۆرە: «وەفایی، کە لە پێشدا مەفتوونی شیعرە جوانەکانی بووم. وا ڕێکەوت لە ماڵی خوایشا هاوناڵە و ئەفغانی بووم، لە پاش حەج لەڕێی حجازدا مرد و سەید ئەحمەدی خانەقا لەسەری بەند بوو تا ناشتنی ڕەفیقی گریانی بووم»(١٠٦).

لەشامەوە بەرەوژوور دەچێتەوە جیهانی نوێ، ئەو سەفەرە بیست و پێنج ساڵ دەخایەنێت، بۆ

(١٠٢) ژیان ژمارە (٥٤٧) ک٢ ١٩٣٨

(١٠٣) پیرەمێردی نەمر – ئامادەکردنی محەممەد ڕەسوڵ هاوار. ل ٢٠.

(١٠٤) ژین (٨٩٣) ساڵی ١٩٤٧

(١٠٥) ژین (٦٨٩) ساڵی ١٩٤٣

(١٠٦) ژین (١٠٠٦) ساڵی ١٩٥٠

سەلماندنی ڕاستی ئەم ژمارەیە لە گەڕانەوەیدا لە تورکیاوە بۆ عیراق لەشەمەندەفەردا ئەم شیعرە دەنووسێت، وە لە سەرەتای شیعرەکەدا دەنووسێت: «ئەم شیعرە لەگەڕانەوەدا لە (ترەنی)(١٠٧) ڕێی ئەستەمولّدا بێژراوە»(١٠٨).

«ئەوا ڕووم کردە تۆ ئەی دایکی موشفق بیست و پێنج ساڵە
لە غوربەتدا بەیادی تۆ ئەژیم خوا شاهیدی حاڵە»(١٠٩)

لە ئەستەمولّ بەهۆی وریایی و زیرەکی خۆیەوە و یارمەتی دانی (عزت پاشای کاتب)(١١٠) ئەو نامە فارسییەی کە لە وەڵامی نامەیەکی بۆ سوڵتان عەبدولحەمید نووسیبوو دەبێتە ئەندامی مەجلیسی عالی و کاری دیوانیی سوڵتان عەبدولحەمید بەڕێوە دەبات، نازناوی (بەگ)ی دەدەنێ و دەبێتە حاجی تۆفیق بەگ.

ئەگەرچی ئەم مرۆڤە دوور وڵاتەی لە وڵاتێکی دواکەوتووەوە بەبێ بڕوانامەی بەرز و خوێندنی موناسب ڕووی کردبووە ئەستەمولّی جێی شارستانی و خوێندنی بەرز، بەڵام زانرا لێهاتووە و ڕادەی هۆشیاری باشە لە کۆلیجی یاسا (قانون) وەرگیرا. بووە قوتابی و چوار ساڵ لەوێ خوێندی و بەپلەیەکی بەرز بڕوانامەی (یاسا)ی وەرگرت و بووە پارێزەر (محامی) و دەستی بەکار کرد، بەڵام لە هاوشان و هاوکارەکانی نەدەچوو، خووی دایە نووسین و، کاری ڕۆژنامەگەری، ئەو دوو خۆشەویستەی لەناخیدا بەحەسرەتەوە بۆی دەژیا.

کۆمەڵێ هاوڕێی ڕۆژنامەنووس و ئەدیب و شاعیر و مێژوونووسی بۆ پەیدابوو، وەک خۆی زۆرجار نووسیویەتی بەگشتی ناویانم کۆکردەوە و بریتی بوون لەم زاتانە «ئەمین فەیزی، تۆفیق وەهبی، ئەمین زەکی بەگ، مستەفا پاشای یامولکی، ئەشرەف حەمزە، ساڵح زەکی بەگ، مەعروف جیاووک، عەبدوڵڵا جەودەت، شەریف سەهل پاشا، کامەران بەدرخان، جەلادەت بەدرخان، شێخ مستەفای نەقیب، شێخ مەحموود جەلالەددین کوڕی ئەحمەد پاشای دوا میری بابان، شێخ محەمەدی موفتی، دکتۆر فوئاد، دکتۆر کەمال، یوسف ضیا، ئیبراهیم ئەفەندی، زەکی مغامز، ئەحمەد ڕاسم، ڕەزا تۆفیق، خەلیل بەگ، عەبدولحەق حامد، مەلا سەعیدی بەدیع ئەلزەمان، ئەکرەم بەگی ڕەجائی زادە، ئەکرەم جەمیل پاشا، ئەحمەد جەمیل پاشا، قەدری جەمیل پاشا، سەعید کوردی، عەبدولڕەحمان بەدرخان، ئیبراهیم حەیدەری، مەمدوح وەفی وە گەلێکی تر

(١٠٧) ترەنی– لەترەینی ئینگلیزیەوە هاتووە (train) شەمەندەفەر.

(١٠٨) ژیان ژمارە (٣٦) ساڵی١٩٢٦

(١٠٩) هەمان سەرچاوە.

(١١٠) پیرەمێردی نەمر م.هاوار. ل١٤

لە ئەدیب و شاعیر و ڕۆژنامەنووس و مێژوونووس»[١١١].

لێرەدا پێویستە لەسەر ئەوە بوەستین و ڕوونی بکەینەوە و بزانین لە ماوەی ئەو بیست و پێنج ساڵەدا حاجی تۆفیق بەگی یاساناس و ڕۆژنامەنووس و ئەدیب و شاعیر چی کردووە؟!، ئەو خزمەتانەی کردوونی چۆن کاری کردۆتە سەر مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی، پیرە کوردی ئەستەمولّ دەڵێت:

١- دەمێکیشە غەزەتەچیم، هەتا لە ئەستەمولّیش غەزەتەچی بووم[١١٢].

٢- لە ئەستەمولّ لە غەزەتەی ژیندا شیعری شاعیرە نەخوێندەوارەکانم نووسیبوو (أمي شاعرلريمز)[١١٣].

٣- لەڕۆژنامەی (شمس)دا، کە لە ئەستەمولّ، سەید حسین ئێرانی بەفارسی دەری دەکرد شیوەنێکم نووسیبوو[١١٤].

٤- لە غەزەتەی ژین کە لە ئەستەمولّ دەردەچوو دوانزە ساڵ لەمەوپێش لەبەردە نووسراوەکەی ماوەت دوابووم[١١٥].

٥- لە ئەستەمولّ غەزەتەی (کورد)م دەردەهێنا، لە غەزەتەی هەرە گەورەی (تان)ی فەرەنسەدا شیعری کوردیم ئەنووسی[١١٦]، هەروەها «ئێستا خوا دەرووی لێ کردووینەوە، گۆڤار و وێنە و کلێشە و چاپ کەوتۆتە ناومان نۆبەرەی غەزەتەمان لە ئەستەمولّ غەزەتەی (کورد) بوو، کە ئیمتیازی ئیمتیازەکەی بەر من کوت[١١٧].

٦- لە ئەستەمولّ لە زەمانی عوسمانلیدا لە غەزەتەی (إقدام)دا بۆ ئاوەدانی (شارەزوور) بەهۆی ئیسکانی عەشائرەوە مەقالەیەکم نوسیبوو زۆری تەئسیر کرد[١١٨].

٧- شیوەنێکم نووسیبوو ناردم بۆ ڕۆژنامەی (فەرهەنگ) کە لە تاران دەردەچوو سەروساختمان لەگەڵ یەکدا هەبوو[١١٩].

(١١١) لە ڕۆژنامەکانی (ژیان)ی ١٩٣٢ هەتا (ژین)ەکانی ساڵی ١٩٥٠ ئەم ناوانەی نووسیوە.
(١١٢) ژیان (٥١٣) ساڵی ١٩٣٧
(١١٣) ژین (٧٧٥) ساڵی ١٩٤٥
(١١٤) ژین (٧٦٨) ساڵی ١٩٤٤
(١١٥) ژیان (٤٣٠) ساڵی ١٩٣٥
(١١٦) ژین (٩٤٨) ساڵی ١٩٤٨
(١١٧) پەخشانی گەلاوێژ پێنج ساڵانە «گەلاوێژ» ک٢ (١٩٤٦)
(١١٨) ژیان (٥٣٥) ساڵی ١٩٣٧
(١١٩) ژین (٧٦٨) ساڵی ١٩٤٤

٨- لە پایتەختدا غەزەتەی کوردیم دەردەکرد، لە غەزەتەی (محیط مصور)ی میسردا و لە ڕۆژنامەی هەرە گەورەی پاریس، (تان) و لە (شەفەق سورخ) و (فەرهەنگ)ی ئێراندا بانگی کوردیم ئەدا[١٢٠].

٩- شاعیری مەشهوری فەرەنسە (لامارتین) مەدحێکی حەزرەتی محمد (د.خ)ی کردبوو (ئیبراهیم ئەفەندی)، بەشێوەیەکی وەک خۆی بەلیغ نەزمی کردبوو، من لە ئەستەمولّ لە غەزەتەی خۆمدا نەشرم کرد[١٢١].

لەم نۆ خاڵەی سەرەوەدا دەگەینە ئەم ئەنجامانە.

١- حاجی تۆفیق بەگی پارێزەر (محامی) لە ئەستەمولّدا خاوەنی ئیمتیازی ڕۆژنامەی کورد بووە. ئەم ڕۆژنامەیە بەزمانی کوردی و تورکی دەرچووە. ڕاگەیەنەری دەنگی سیاسی (کۆمەڵەی کورد) بووە، هەفتەی جارێک دەرچووە.

٢- لە گۆڤاری (ژین)ی ئەستەمولّدا کە خاوەن ئیمتیاز و سەرنووسەری ئەشرەف هەمزە و مەمدوح سەلیم بووە بەشدارییەکی بەردەوامی کردوە و گۆشەیەکی هەبووە بەناوی شاعیرە نەخوێندەوارەکانمان. ئەو گۆڤارە ساڵی ١٩١٨و١٩١٩ی زایینی بەرامبەر ١٣٣٤-١٣٣٥ی ڕۆمی لە ئەستەمولّ بیست و پێنج ژمارەی لێ دەرچووە.

٣- لە ڕۆژنامەی سەید حوسێنی ئیرانیدا کە ناوی (شمس) بووە، بەفارسی شیعر و نووسینی کوردی بڵاو کردۆتەوە.

٤- بەشیعر و نووسین و وەرگێڕان، لەم گۆڤار و ڕۆژنامانەدا بەشداری کردووە، بەسێ زمان، کوردی، تورکی، فارسی. اقدام، محیط مصوری میسر، تان-ی فەرەنسی، شەفەق سورخ و فەرهەنگی ئێرانی. وە لەو ڕۆژنامە و، گۆڤارانەدا بەچوار ئیمزا بابەتی بڵاو کردۆتەوە.

١- سلێمانیەلی تۆفیق. ٢- س. ت. ٣- پیرە کورد- تۆفیق. ٤- مەحموود نەژاد تۆفیق.

لەمەوە دەتوانین بڵێین ئەگەر کەسێک مەبەستێکی گەورە و خۆشەویستی خاک و میللەتی خۆی لە هەست و بیردا نەچەسپیبێ وە بۆی نەژیابێ هەرگیز ناتوانێ ئا بەو ڕەنگە بێتە پێشەوە و هەموو خۆشییەکی ژیانی خۆی بنێتە پێناوی ڕۆژنامە و نووسین و وەرگێڕانەوە وە لە جێگایەکی گرنگی وەکو ئەستەمولّدا دەنگی نەتەوە دواکەوتووەکەی خۆی بەجیهان بگەیەنێ و ئەوە بسەلمێنێت کە کوردیش وەک گەلانی جیهان خاوەن ئەدەب و ڕۆشنبیری و کەلەپووری نەتەوایەتییە. وە هەر ئەم سەرچڵی و گیانە نەتەوەییە بوو کە لە ساڵی ١٩٢٤دا

(١٢٠) ژین (٩٥٣) شوباتی ١٩٤٩
(١٢١) ژین (٧٢٣) ١٩٤٣

بووە هۆی ئەوەی (حیزبی اتحاد و ترقی) دەسەڵاتداری تورکیا لەسەر بەرپابوونی شۆڕشی کورد و بەشداری کردنی (حاجی تۆفیق بەگ) لە کۆمەڵەی کورددا فەرمانی گرتن و لەسێدارەدانی دەربکات و ئەویش بەپەلە و خێرا بگاتەوە عێراق.

ڕەنگە لای زۆر کەس ئەم ڕاستییە جێگەی خۆی نەکاتەوە کە ئایا حاجی تۆفیق بەشداریی کاری سیاسی کردبێ لە کوردستانی تورکیادا. بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییە خۆی دەنووسێت: «لەسەورە و کۆمیتەی ئەرزەڕۆمی کورداندا لەگەڵ خالید بەگ و یوسف ضیاء و دکتۆر فوئاد و کەمال - دا لە خزمەت مەلا سەعید بەدیع ئەلزەماندا ڕەنجم ئەدا و ئیدارەی عورفیەی ئەستەموڵ بەئیعدام مەحکومی کردم»(١٢٢). واتە حاجی تۆفیق لە بەرامبەر ڕژێمی ئەتاتورک و حیزبی (اتحاد و ترقی)یەوە داواکراوە بۆ دادگا و پاشان (غیاب)یەن حوکم دراوە.

لەلایەکی تریشەوە ئەگەر تەماشای ئەو ژمارانەی گۆڤاری (ژین) ی ئەستەموڵ بکەین، بۆمان دەردەکەوێت کە «پیرەمێرد ـ پیرەکورد» لە زۆربەی ژمارەکانیدا بابەتی خەملێوی قەڵەمە پیرۆز و نەمرەکەی خۆی بڵاوکردۆتەوە و هەر هەموو ئەو شیعر و نووسین و وەرگێڕاوانەش لە خزمەتی نەتەوەکەی و ئەدەبیات و ڕۆشنبیرییەکەیدا بووە. لێرەدا وەهام بەباش زانی کە ئەم باسە لەبەشێکی سەربەخۆی پێشەکی ئەم کتێبەدا بڵاو بکەمەوە. بەڵام چەند شتێک هەن کە پێویستە لەم نووسینەدا فەرامۆشیان نەکەین.

لە ڕۆژنامەی (العراق)ی ڕۆژی ١٩٨٤/٨/٢٢دا(١٢٣)، کاک مەحموود زامداری نووسەر و ئەدیب، بەکورتی باسی بڵاو بوونەوەی قەسیدەیەکی نالی دەکات و بایەخی ئەو وتارەی پیرەمێرد دەردەخات کە لە ژمارە (١٢)ی گۆڤاری (ژین)ی ئەستەموڵی ساڵی ١٩١٩دا بڵاو کراوەتەوە. ئەگەرچی نووسەر (ژین)ی بەڕۆژنامە زانیوە، بەڵام لەو کاتەدا (ژمارەکانی) ئەو گۆڤارە نەهاتبووە لای ئێمە و زانیاری دەربارەیان زۆر کەم بوو، وە گەلێکی هەڵە و ناتەواو بوو. هەتا ئەدیبی دڵسۆزی کوردی کوردستانی تورکیا (محەممەد ئەمین بۆز ئەرسەلان) لە سوید تەواوی ژمارەکانی گۆڤاری (ژین)ی کۆکردەوە و هەمووی وەرگێڕا بۆ نووسینی لاتینی و پێشەکییەکی زۆر سوودبەخشی بۆ نووسیوە. وە ئەو کارە مەزنەی ئەو کوردە دڵسۆزە گەیشتە لای ئێمە و بۆ یەکەم جار ئێمە چووینە جیهانی ئەو ساڵانەی کە بەو شێوەیە ئەو گۆڤارەی لە ئەستەموڵ تیادا دەرچووە واتە ساڵەکانی ١٩١٨-١٩١٩ی زایینی. کاک مەحموود زامدار لە باسکردنی ئەو نووسینەی پیرەمێرددا دوو پرسیار دێنێتە گۆڕێ کە بریتین لە:

(١٢٢) ژین (٩٥٣) شوباتی ١٩٤٩
(١٢٣) ڕۆژنامەی العراق ١٩٨٤/٨/٢٢ مەحموود زامدار

١- ئایا ئەو شیعرە کامەیە کە پیرەمێرد دەڵێ شیعرێکی (نالی)مان لە ڕۆژنامەی (تان)ی فەرەنسیدا بڵاو کردەوە؟!

٢- ئایا شیعرەکە کێ وەریگێڕاوەتە سەر زمانی فەرەنسی؟!.

لەوەڵامدا دەڵێین:

١- ئەو قەسیدەیە بریتی بووە لە قەسیدە بەناوبانگەکەی (نالی) کە بەم بەیتە دەست پێ دەکات:

لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان(١٢٤)

بەڵگەشمان بۆ ڕاستی ئەمە پیرەمێرد خۆیەتی، دەڵێت: «یەک دوو شیعری (نالی) بۆ سنعەت دەنووسین، بزانین کێ توانیویە ئەو شێوەیە بنووسێ؟!». غەزەلێکی هەیە کە پیرەمێرد لە ساڵی ١٣١٩دا لە ئەستەموڵەوە بەفرانسزی ناردوویە بۆ غەزەتەی (تان)ی پایتەختی فرانسە (پاریس) کە دەڵێ:

لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان(١٢٥)

٢- ئەو کەسەی کە نەک هەر ئەو شیعرەی نالی بەڵکە شیعرێکی (لامارتین) وە گەلێ نووسینی تریشی لە کوردیەوە کردووە بەفەرەنسی لە فەرەنسیشەوە بۆ کوردی (داود)ی کوڕی زانای گەورە (ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری) بووە. لەم بارەیەوە با گوێ لە پیرەمێرد بگرین: «لەپاش برنادشۆ، شاعیرێکی فەرانسە لامارتین قەسیدەیەکی محەممەدی بەفرەنسزی وتبوو، مەرحوومی جەننەت مەکان ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری (شیخ الأسلام) لەسەر ئەو تەرجەمەیەی (داودی کوڕی) بۆی کردبوو، ئەو بەتورکی نەزم و تەرتیبی کرد منیش لە غەزەتەی ئەستەمولی خۆمدا کە ناوی (کورد) بوو نەشرم کرد»(١٢٦)، «ئیبراهیم ئەفەندی لە عیراقشیدا بەکەماڵ و حورمەت و ئارەزووی خۆی ڕایبوارد»(١٢٧). لە دوای ئەم سەلماندنەی پیرەمێرد دەتوانین بڵێین کە وەرگێڕ (داود) بووە و ئیبراهیم ئەفەندی باوکیشی کە ئەدیب بووە بەشیعر و پەخشان بەرهەمە وەرگێڕاوەکانی ڕێکخستووە. پیرەمێردیش کە هەستی کردووە ئەدەب نیشانەی زیندوویێتی نەتەوەکەی و هەنگاوی پێشکەوتنیەتی و ناساندنی بەگەلانی تر ناساندنی نەتەوە دواکەوتووەکەیەتی بۆیەکا لە بڵاوکردنەوەی ناو و بەرهەمی ئەدەبی ئەو شاعیرانە درێغی نەکردووە. جگە لەمانەش بەپێی بەڵگەی نووسینی خۆی پیرە کوردی

(١٢٤) دیوانی نالی، مەلا عەبدولکەریمی مدەڕس
(١٢٥) ژین (٨٦٠) شوباتی ١٩٤٧
(١٢٦) ژین (٩٨١) ساڵی ١٩٤٩
(١٢٧) هەمان سەرچاوە.

ئەستەمولّ ئەم کارە گرنگانەشی ڕاپەڕاندووە:

١- هەولّدان بۆ دانانی دەستوورێک بۆ زمانی کوردی، خۆی دەنووسێت «لە سالّی ١٣٢٩ی ڕۆمیدا کە لە ئەستەمولّ غەزەتەی کوردی دەرئەچوو، من لە (چۆلّە مێرگ)ەوە مەقالەیەکم بۆ ناردبوون تەکلیفم لە جەمعیەتی کورد کردبوو کە لە هەر دیارێکی کوردستانەوە زبانزانێک بانگ بکەنە پایتەخت و زبانێک بۆ عمومی کورد هەلّبژێرن و بیکەن بەفەرهەنگ، وە دەستوور، هەتا (مصارفاتی) لە چاپدانیشم گرتبووە ئەستۆی خۆم. کەس گوێی نەدایە، ئێستا هەر کەسە بەهەوەسی خۆی شێوەیەک دێنێتە کارەوە، وایان شێواندووە بەم بەستەزبانی و بێ ژیانییەوە، چە لافێک لێ بدەین؟! بۆچ کوردستان تەنها ئەم (هۆمەرە کوێر)[128]ەیە؟! بۆچ کوردستانی گەورە لە زبانمان نەگا؟!»[129].

٢- هەولّدان بۆ چەسپاندنی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کورد. وەک دەنووسێت «زبانی کوردی بەڕەنگێ شێواوە من کوردم، کەچی لە ڕۆخی (وان) و هەکاری تەرجەمانم بۆ کوردیی ئەوێ ڕادەگرت؟! لەم بن دەستەوە، هەورامی لە زبانی جاف ناگا، ئەو هەموو موحیتی کوردستانە کە من باوەڕم وایە تا زبانیان یەک نەکەوێ یەک ناکەون، ئەمەندە هونەرمەندی زبانزان و قەواعید شوناسی تیا هەلّکەوت ئەهمیەتێکیان بەزمان نەدا»[130].

٣- هەولّدان لەگەلّ (ئەمین فەیزی)دا بۆ دانانی کتێبێک کە شیعری شاعیرە ناسراوەکانی کوردی تێدا کۆبێتەوە. ئەوەبوو لەگەلّ ئەمین فەیزی بەگدا دەست دەکەن بەئامادەکردنی کتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)، بەلاّم لە کاتی کارکردندا سەبارەت بەزەوقی ئەدەبی و هەلّبژاردنی شیعری شاعیران ناکۆکی دەکەوێتە نێوانیان. بیروڕایان ڕێک ناکەوێ و لەیەکتر جوێ دەبنەوە، بەلاّم ئەمین فەیزی لە ئەستەمولّ کتێبەکە چاپ دەکات، لەم بارەیەوە پیرەمێرد دەلّێت: «لە ئەستەمولّ لەگەلّ ئەمین فەیزی مەرحومدا قەرار وابوو لە ئەنجومەنی ئەدیباندا ئیشتیراکی بکەم، لەسەر ئەم ئیختلافی زەوق و هەلّبژاردنی پایەی شاعیرانە لێک جوێ بووینەوە»[131].

٤- دەتوانین بلّێین پیرەمێرد سەرچاوەیەک بووە کە ئەدیب و ڕۆشنبیرانی کوردی ئەو سەردەمەی تورکیا ڕوویان تێ کردووە ئەمیش بەدەوری خۆی کۆی کردوونەتەوە و تەنانەت مەسەلەی سیاسەت و کوردایەتی هێناوەتە کاری ڕۆژنامەگەریەوە و بەیەکتری ئاوێتە کردوون. هەولّی

(١٢٨) هۆمەرە کوێر، جێگایەکی نزیک سلێمانییە.
(١٢٩) ژین (٦٧٩) سالّی ١٩٤٢
(١٣٠) هەمان سەرچاوە.
(١٣١) ژین (٨٨٨) سالّی١٩٤٧

داوە دەستووری زمانی کوردی پێک بێت و ڕێنووسێکی ڕاست ڕەچاو بکرێ. لە وتارەکانیدا، هەولّی داوە لە تورکیا باسی کوردستان بکات و ناتەواوی و گیروگرفتەکانی ئاشکرا بکات.

٥- لە ڕووی مێژووییەوە خزمەتی زۆرە و ئەگەر نووسینە مێژووییەکانی کۆبکرێتەوە کتێبێ دروست دەکات لەسەر مێژووی کورد. لە ڕووی چاکی و مرۆڤانەوە کاری لە منالّەکانی کردووە لە تورکیا واتە هەردوو کوڕەکەی (نەژاد)یان دەبێتە شاعیر و پەخشاننووس، (وداد) دەبێتە پسپۆڕ لە زمانی سانسکریتیدا لە هندستان. ئەمە دوو نموونەی نووسینی خۆیەتی لەم بارەیەوە:

«عەبدولّلا جەودەت کە لە پاش مەشرووتیەت لە ئەوروپاوە هاتەوە لە ئەستەمولّ بوو، زۆرتر لە هەموو کەس من لە خزمەتیا ئەبووم، خۆم و نەژادی کوڕم بە(نظم و نثر) لە مجەلەکەیدا خدمەتمان هەیە»[132].

سەبارەت بەودادیش دەنووسێت «جەمعیەتێکی ئەنسکلۆپیدی لە تورکیە ڕێکخرابوو لە دانشمەندانی گشت میللەتێک پێکهاتبوو، پرۆفیسۆرێکی ئەلّمانیان هەلّبژاردبوو سەرۆک بێت، (وداد)ی کوڕی منیش بەشدار بوو»[133].

٦- لەگەلّ شاعیرانی ولاّتاندا هەولّی داوە پەیوەندی بکات و باسی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیان بۆ بکات. بۆ نموونە هاوڕێی نزیکی عەبدولحەق حامدی ڕابەری شیعری نوێی تورک بووە. وە عەبدولحەق حامد هێندە نووسینی پیرەمێردی لاپەسەند بووە کە پەخشانێکی پیرەمێرد بەشیعر دەکات بەتورکی و بلاّوی دەکاتەوە. پیرە کورد دەلّێت:

«لە غەزەتەی کۆندا بەندێکی پەخشانم بەرچاو کەوت کە لەوەختی کۆندا لای عەبدلحەق حامد[134]ی شاعیری مەزنی تورک دەمودەست بەتورکی نەزم کرابوو، بەتەرزێک کە گوایە لە کەس وەرنەگیراوە و نەبیستراوە. عەبدولحەقیش زۆری پەسەند کردووە ئنجا دوای چەند سالّێک لێرە کراوە بەکوردی، سا هەرچۆن بێ ئەو بەندی پەخشانە (شیعری منثور)ە کۆنە ڕۆحمی تازە کردەوە و تەنها بۆ یادی کۆنی خۆم تازەم کردەوە»[135].

٧- نووسینەکانی پیرەمێرد بەگشتی و مێژووییەکانی بەتایبەتی بووە بەسەرچاوەیەکی گرنگ لەبەر دەستی ئەو ڕۆژهەلاّتناسانەی ویستوویانە لەسەر کورد بنووسن. خۆ ئەگەر ڕۆژگار

(١٣٢) ژین (٦٧٩) سالّی١٩٤٢
(١٣٣) ژین (٩٣٩) سالّی١٩٤٨
(١٣٤) عبدالحق حامد لە شاعیرانی نوێی ماوەی وریابوونەوەیە لە تورکیا.
(١٣٥) ژین (٩٨٣) سالّی١٩٤٩

کارێکی کرد ئەدیبێکی کورد دەستی بگاتە ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە ئەوا هێندە زانیاری نوێ و لاپەڕەی نەبینراومان بۆ دێنێتەوە کە خۆمان بڕوا نەکەین و لە توانای لەبن نەهاتووی ئەو مرۆڤە گەورەیە سەرسام بین.

بەشی دووەم

ئاشکرایە کە زەمینەی لەبار و ژیانی ئارام بەتایبەت بۆ ئەدیب و هونەرمەند دەبێتە هۆی ئەوەی کە بەردەوام بۆ ئیشەکەی خۆی بژی و کارە لاوەکییەکانی ژیانی ڕۆژانە بیر و هەستی پەرت و بڵاو نەکەن و قەڵەمی داهێنانی کول نەکەن. تاقی کردنەوەی ژیانی ڕۆشنبیرانی جیهان بۆی سەلماندووین کە ئەو جۆرە ئارامییە هونەرمەندی گەورەی پێگەیاندووە. بەپێچەوانەی ئەمەشەوە چورتمەکانی ڕۆژگار و گیروگرفتە سەختەکانی کارێکی نالەبار دەکەنە سەر داهێنان و بەرهەم. ئەگەریش تەماشای مێژووی ئەدەبیاتی کورد بکەین هەر لەسەرەتاوە بۆمان دەردەکەوێت کە نووسەر و ڕۆشنبیری کورد هیچ کات نەزەمینەی لە باری بەدڵی خۆی بۆ خولڤاوە نە لە ژیانێکی وەها ئارامیشدا بووە کە هەموو ساتێکی ژیانی تەنها بیرکردنەوە و داهێنان بووبێت. لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵی نەداوە و خاوەن داهێنان و بەرهەم بووە. شاعیر و ئەدیبی کورد ئازایانە بەرگەی گرتووە و نەوەستاوە و قەڵەمی دانەناوە. بەگشتی پیرەمێرد ئەوەندەی کە ڕۆژگار گیروگرفتی بەسەردا هێناوە و نالەبار بووە بۆی ئەوەندەش خۆی بەرگەگر بووە و کۆڵی نەداوە و پەیامی پیرۆزی خۆی گەیاندووە. لە چاو ئەو ژیانە سەخت و گیروگرفتانەی لە دوای گەڕانەوەی لە تورکیا، لە وڵاتی خۆیدا (سلێمانی) کە تووشی هاتووە ئەوەندە پێش گەڕانەوەی واتا کە لە تورکیا بووە ڕۆژگار گونجاوە بۆی و لە ژیانێکی ئارام و خۆشدا بووە و ئەمەش زیاتر هانی داوە لەگەڵ ڕۆژنامەگەری و نووسین و فێربوونی زمانی تورکیدا سەرگەرم بێت و لەو بیست و پێنج ساڵەدا کە لە تورکیا بووە، سامانێکی فیکری و ڕۆشنبیرییەکی وەها پێکەوە بنێ و ببێتە خاوەنی کە لە دوای هاتنەوەی لە ١٩٢٥ەوە هەتا ١٩٥٠ واتە بیست و پێنج ساڵی دووەمی ژیانی لە سلێمانی پشت بەو سامانە ڕۆشنبیرییە خزمەتێکی گەورەی ئەدەبیاتی کوردی و ڕۆژنامەی کوردی بکات.

دەتوانین ژیانی پیرەمێرد لە تورکیا بکەین بەدوو بەشەوە:

١- ژیانێکی ئارام و زەمینەیەکی لەبار بۆ کارکردن.

٢- بەشێکی گیروگرفتی سیاسی و تێکەڵ بوون بەکۆمەڵەی کورد و شۆڕشی کوردستانی تورکیا.

لە سەرەتای ژیانیدا لە تورکیا بەئارامی ژیاوە، بۆی لواوە بەئارەزووی خۆی بخوێنێتەوە و بنووسێت، ببێتە میوانی هەمیشەیی (کتێبخانەی بایەزید) کە ئەو ڕۆژگارە لە کتێبخانە بەناوبانگەکانی جیهان بووە. وەک خۆی دەڵێت بۆ یەکەم جار لەوێ شەرەفنامەی خوێندۆتەوە. لە

نۆ گۆڤار و ڕۆژنامەی جۆربەجۆردا بەشداری کردووە. بەردەوام شیعر و نووسین و وەرگێڕانی هەبووە. ژیانی هێمن و خۆشبەختانەی، ماوەی داهێنان و کارکردنیان زۆر کردووە. باوک و مامۆستا بووە بۆ کوڕەکانی، هاوڕێکانی هەڵبژاردە و نموونەی پیاوانی ئەدیب و شاعیرو ڕۆژنامەنووس و ڕابەرانی سیاسی ئەو ڕۆژگارە بوون.

لەو پەڕی دەسەڵات و خۆشگوزەرانی ژیانیدا دڵی لای باخات و کوێرە دێیەکی کوردستانەکە بووە. بڕوانە دەنووسێت: «لە ئەستەموڵ بەڕوتبە و نیشان و ئەعزایەتی مەجلیسی عالییەوە لە (أطە) کە مەڵبەندی پرنسەکانی کۆنی ڕۆم بوو لە قەسرێکی مومتازدا دائەنیشتم، کە شەو ئەنووستم لە خەوما لە گورگەدەر لە باخەکەی شێخ ئەحمەدی بازلیخا هەنارم ئەدزی»[١٣٦]!! هەر لەم ڕووەوە دیسان دەڵێت: «لە دەورەی خولیای شەبابدا کەوتمە ئەستەموڵ، یەکەمجار لە (أطە) دراوسێی ڕەجائی زادە ئەکرەم بەگ و عوشاقی زادە خالید ضیا و حسێن ڕەحمی بووم. (ڕەزا تۆفیق)یشیان پێ ناسیم. کەوتمە بەهەشتی سەروەتی فنوونەوە، کە ئێواران لە ئەستەموڵەوە بەواپۆڕ ئەگەڕامەوە بۆ لای سەعادەتی خۆم کە (أطە) بوو وە (سەروەتی فنوونم)[١٣٧] لە گۆگرتەی ئەو واپۆڕی سەر دەریای مەڕمەڕیەدا ئەخوێندەوە. تەئسیری ئەو شیعر و ئەدەبیاتە لە سندبادی بەحری زیاتر ئەیخستمە دەریای خولیاوە و لە غرامەفۆندا کە گوێم لە نەغمەی بەستەی خۆم دەگرت کە بۆ (مهر النسا)م وتبوو ڕۆحم ئەچووە تەختی سلێمانیی. وام ئەزانی فریشتەی ئاسمان و پەری سەر کێوی قاف گوێ لە دەنگی شیعری من ئەگرن. هەندێ جار شەوی مانگەشەو کە ئەچوومە کەنار دەریا و تریفەی مانگ ئەیدا لەو ئاوە و جریوەی ناز و غەمزەی ئەو کچە ڕۆمە دولبەرانە، ئەفسوونی ئەو ئەفسوونگەرانەم ئەبیست لە هیچە ئەکەوتمە خولیای شیعرەوە. وام ئەزانی گوڵ بۆیە ئارایشتی خۆی ئەدا من شیعری پیا هەڵدەم، بولبول بۆیە بەدەوریا ئەسووڕێتەوە شیعری منی بەسەرا بخوێنێتەوە»[١٣٨]. ئەمە ئەو بەشە پڕ ئارامی و خۆشبەختیەی (پیرەکورد) بوو کە بۆمان ڕوون بوەوە و تەنانەت جێگای وەزیفەی ژیانی لە دوورگەیەکی زۆر خۆش و ڕازاوەدا بووە کە یەکێکە لە هاوینەهەوارەکانی تورکیا. خۆشی دیسان شاعیرانە ژیاوە و شاعیرانەش باسی ئەو ژیانەی کردووە. بەڵام ئەم ژیانەی هەروا بۆ نەچۆتە سەر، گیانی نەتەوایەتی و نیشتمانپەروەری ڕۆژ بەڕۆژ لای ئەو گەورەتر و بڵند دەبوو. ئەو دایکی موشفیقەی ساڵەها بوو لێی دوور بوو شەوان لە خەوەکانیا نوێ دەبووەوە و لە جارانی جوانتر دەبوو. ئەمیش دێوانە ئاسای ئەو عەشقە نەمرە دەچووە خەڵوەتەوە، نەک تەنیا بۆ گریان و یادکردن بەڵکە بۆ زیاتر

(١٣٦) ژین (٨٩٤) ساڵی ت٢، ١٩٤٧

(١٣٧) ثروة الفنون- گۆڤار

(١٣٨) ژین (٩٦٧) حوزەیرانی ١٩٤٩

شکۆدارکردنی بەشیعر، بەنووسین، بەوەرگێڕان، دواییش بەخەباتی سیاسی بەبێ سڵ کردنەوە، هەتا ئەو کاتەی لە کوردستانی تورکیاوە دەنگی شۆڕش بەرەو ئەستەمۆڵی پایتەخت و هەموو لایەک پەخش و بڵاو بووەوە. ئەمە زیاتر ڕۆشنبیرە کوردەکانی ئەستەمۆڵی بزواند، هانی دان، یەکێک لەو گیانە نەمرانە پیرەمێرد بوو، بۆ سەلماندنی ڕاستیمان (مەعروف جیاووک)ی نیشتمانپەروەر و ئەدیب دەنووسێت: «لەساڵی ١٣١٨ی ڕۆمیدا لە ئەستەمۆڵ بەڕێکەوت لە ماڵی شەریف سەهل پاشادا یەکدگیر بووین، وا بزانم تەبیعەتیشمان لە دوو نوقتەی موهیمدا ڕێک کەوت، یەکێکیان سەربزێوی میللیەت، دووەمیان زەوقی ئەدەبی بوو»[139] ئنجا لەم واتەیەی مەعروف جیاووکەوە دەردەکەوێت کە سەربزێوی میللیەت دەبێ لای ئەدیبێک چۆن بکەوێتەوە. هەر ئەم گیانە بوو کە پاڵی پێوە ناو خەباتی ژێرزەمینیی و پیرە کورد ئاشکرا بوو، وە خرایە بەندیخانەوە، خۆی دەنووسێت: «هەندێ شت هەیە بەترس و لەرز و تەهلەکە تێدەپەڕێت کەچی لە پاش چەند ساڵێک کە یادی ئەکەیتەوە وەک چووبی بۆ سەیران وا ئەیگێڕیتەوە، من خۆم ئەمانەم بەسەرهاتووە، کە لە زیندانی ژێرزەمینی، (بلوکی بەکر ئاغای ئەستەمۆڵ) گیرابووم بەیعی خنکاندنم بوو، ئێستا کە ئەیگێڕمەوە ئەمەندە بەلەزەتە وەک لە ڕاو و شکار و دۆشەکی نەرمی یارا بووبم وایە»[140]. جارێکی تریش ئەم گرتن و فەرمانی خنکاندنە سەرلەنوێ تووشی دەبێتەوە و لەگەڵ پەرەسەندنی شۆڕشەکەدا دەسەڵاتدارانی ئەتاتورک و حیزبی اتحاد و ترقی داوای دەکەن بۆ دادگا و ئەم خۆی ون دەکات و دەگەڕێتەوە بۆ عیراق. ئەوانیش بەشێوەی (غیاب)ی حوکمی خنکاندنی دەردەکەن. پیرەمێرد وەک جارێکی تریش وتمان باسی ئەوە دەکات و دەنووسێت: «لەسەورە و کۆمیتەی ئەرزڕۆمی کوردا لە خزمەت مەلا سەعیدی بدیع الزماندا ڕەنجم ئەدا، ئیدارەی عورفیەی ئەستەمۆڵ بەئیعدام مەحکومی کردم»[141]. بەم شێوەیە ئەم مرۆڤە لە ساڵانێکی وەهادا کە کۆمەڵی کوردەواری لە هەموو لایەکدا دەیناڵاند بەدەست باری دواکەوتوویی کۆمەڵایەتی و دەسەڵاتی زۆرداری دەرەبەگ و ئاغاکانەوە، سەرباری هەمووی چەوساندنەوەی دوو لایەنی و زەبروزۆری ڕژێمە کۆنەپەرستەکانیش لەو ساڵانەدا لە برەو دابوون. کەسێکی وەک (تۆفیقی مەحموود ئاغا) هەموو خۆشی گوزەران و لانەی ئارامی و خێزانەکەی خۆی تێک دا و هەواری تێکۆشان و نیشتمانپەروەری و خزمەتی ئەدەبیاتی کوردی لە ئەستەمۆڵەوە گواستەوە بۆ عیراق و لە خاکی سلێمانیدا ژیایەوە و لە (پیرەکوردی) ئەستەمۆڵەوە بووە (پیرەمێردی سلێمانی).

(١٣٩) ژین (٨٢٠) ساڵی١٩٤٦

(١٤٠) ژین (٨٨٣) ساڵی١٩٤١

(١٤١) ژین (٩٥٣) ساڵی ١٩٤٩

پیرەمێرد و سێ نووسینی مێژوویی:[142]

ئەم سێ نووسینە کە سەبارەت بەپیرەمێرد نووسراوە، بەلای ئێمەوە پێویست بوو سەرلەنوێ خوێنەری ئەمڕۆی کورد بیانبینێ و ئاگاداریان بێت لەبەر ئەم چەند هۆیە:

١- نووسینەکانی کورتن و لەلایەن ئەم بەڕێزانەوە نووسراون. نەجمەددین مەلا، عەلی کەمال باپیر، زێوەر. کە هەریەکەیان لەلاپەڕەکانی مێژووی ئەدەبیاتماندا جێگای تایبەتی خۆیان هەیە.

٢- نووسینەکانی لە کاتێکدا بڵاوبوونەتەوە کە پیرەمێرد خۆی لە ژیاندا بووە و بینیونی.

٣- ئەگەرچی نووسینەکانی کورتن و سادەن و قووڵ بوونەوە و لێکۆڵینەوەی زانستی نین بەرامبەر ژیان و شیعر و بەرهەمی پیرەمێرد، بەڵام لە ڕووی نرخی مێژوویییانەوە و لە چاو ئەو کاتەدا کە نووسراون جێگای بایەخن.

٤- لەو نووسینانەدا دەتوانین گەلێ زانیاری نوێ و خاڵی گرنگ لەبارەی پیرەمێردەوە بەدەست بهێنین.

٥- هەر لەو سەردەمەشدا کە پیرەمێرد لە ژیاندا بووە دوو نووسینی گرنگی تریش کە لەو سێ نووسینەی پێشوو فراوانتر و زانستی ترن نووسراون، یەکەمیان لەلایەن مامۆستا (ڕەفیق حیلمی) و لە ساڵی ١٩٤١دا لەبەرگی یەکەمی (کتێبی شیعر و ئەدەبیاتی کوردی)دا بڵاوی کردۆتەوە. دووهەم لەلایەن مامۆستا (عەلائەددین سەجادی) و لە ساڵی١٩٤٣ لە (گۆڤاری گەلاوێژ)دا بڵاوکراوەتەوە. وە لە ساڵی ١٩٥٢دا دووبارە لە کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا مامۆستا سەجادی بڵاوی کردەوە.

پیرەمێرد ئەم نووسینەی مامۆستا سەجادی زۆر بەدڵ بووە و لە بارەیەوە نووسیویە:

«لەدیباجەی ئەمجارەی گەلاوێژدا عەلائەددین سەجادی منی بەوێنەیەکی خۆم ئاساییەوە خستۆتە گەلاوێژەوە خۆمی پێ لەخۆم گۆڕیبووم. عەلائەددین کەمتر لە چەند و چوونی من و زۆرتر لە بەرزی خەیاڵی خۆی و دڵپەسەندی و بڵندی خاکەکەی خۆی دواوە...هتد».

١- ئەو سێ کورتە نووسینە مێژوویییەی سەبارەت بە پیرەمێرد نووسراون لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.

أ- کەشکۆڵی نەجمەددین مەلا، کە ساڵی ١٩٣٧ بۆ (محەمەد ئەمین حەمە ساڵح ئاغای قزلجی) نووسیوە. لاپەڕە ٢١٤.

(١٤٢) ئەو سێ کورتە نووسینە مێژوویییەی سەبارەت بەپیرەمێرد نووسراون لەم سەرچاوانە وەرگیراون.

ب- گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، **١٩٣٩**- عەلی باپیر ئاغا.
ج- گەنجینەی مەردان، زێوەر ل ١٤٧-١٥٠.

***

نووسینی یەکەم:

نەجمەددین مەلا، **١٩٣٧** زایینی

حاجی تۆفیق بەگ کوڕی مەحموود ئاغایە، لە خێڵی عەزیز مەسرەف و هەمزە ئاغای وەکیلی خەرجی ئەحمەد پاشای (بابانە). لە ساڵانی ١٢٨٩ھ لەشاری سلێمانی هاتووەتە دنیا. لە حوجرە خوێندوویەتی، هەتا بووە بەمیرزا. لەپاش ئەوە بووە بەکاتب و ئەمینداری (شێخ مستەفای نەقیب) لە سلێمانی.

وەختێ شێخ مستەفای نەقیب چۆتە ئەستانبول حاجی تۆفیق لەگەڵی چووە. لەوێ چووەتە مەدرەسەی حقوقەوە. لە پاش دەرچوونی بەگەلێ وەزیفەی ئیداری لە ئەستانبول ڕایبواردوە و بووە بەسەرنووسەری غەزەتەی (پیام صباح). لە ساڵی ١٩٢٦ بیری وەتەنی کردووەتەوە، ڕوو بەسلێمانی خشاوە و لێرە بووە بەرەئیسی کۆمەڵی زانستی و سەرنووسەری غەزەتەی (ژیان). ئێستا کە ساڵی **١٩٣٧**ی میلادییە، لەم وەزیفەیەدا دەوام دەکا. تۆفیق ڕەفیقی بێ.

هەروەها نووسیویە: حاجی تۆفیق بەگ زیاتر لە تەرجەمەی شیعردا وریایی هەیە. شیعری عەرەبی، تورکی، فارسی، ئەگۆڕێتە سەر کوردی، عەینەن، بەشیعر مەعناکەی تێک نادا، بەرگی کوردی ئەکا بەبەرا.

دیسان حاجی تۆفیق بەگ دیوانی مەولەوی کە زمانی هەورامییە کردوویەتی بەزمانی کوردی سلێمانی.

چەند سەرنجێک لەبارەی ئەم نووسینەوە:

١- نەجمەددین مەلا ناوی ڕۆژنامەی (پەیام صباح)ی نووسیوە، کە پیرەمێرد سەرنووسەری بووە. بەڵام لە هەموو ئەو سەرچاوە باوەڕپێکراوانەی لای ئێمەن ناوی ڕۆژنامە یا گۆڤارێکی وەهای تیا نییە. پیرەمێرد خۆی لە زۆر موناسەبەدا باسی هەموو ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی کردووە کە تیایدا نووسیوە، بەڵام لە هیچ جێگەیەکدا باسی بلاوکراوەیەکی وەهای نەکردووە و نازانین نەجمەددین مەلا ئەو زانیارییەی لە کام سەرچاوە وەرگرتووە.

٢- نووسیویە کە پیرەمێرد لە ساڵی ١٩٢٦ی زایینیدا هاتۆتەوە بۆ سلێمانی. بەڵام لە ڕاستیدا لە مانگەکانی دوایی ساڵی١٩٢٤دا لە تورکیاوە بەرەو حەڵەب هاتووە و لەوێوە بۆ بەغدا و لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٥دا گەیشتۆتەوە سلێمانی. بەڵگەی ئەم ڕاستییەش ڕۆژنامەی (ژیانەوە)یە کە لە ژمارە ١٤ی ٢ی شوباتی١٩٢٥دا هەواڵی گەیشتنەوەی پیرەمێردی بەم جۆرە بلاوکردۆتەوە:

«جەنابی تۆفیق بەگی مەحموود ئاغا کە بیست و سێ ساڵە لەوەتەن دوورکەوتۆتەوە شەوی ٣٠ی کانوونی دووەمی ١٩٢٥ تەشریفی هاتەوە. مەملەکەتەکەمان بەقدوومی ئەم زاتە زۆر

مەسروور و پێخۆشحاڵە. بەناوی هەموو خۆڵاتیەکەوە بەخێرهاتنی دەکەین».

٣- مامۆستا نەجمەددین مەلا کاتێ باسی وەرگێڕانی شیعرەکانی مەولەوی دەکات لەلایەن پیرەمێردەوە نووسیویە «دیوانی مەولەوی کە زمانی هەورامییە کردوویەتی بەزمانی کوردی سلێمانی». کە دیارە لەوێدا دەبوا بینووسیایە شێوە زمانی هەورامی یاخود گۆران کە هەورامیش بەشێکە لە شێوە زمانی گۆران. بەڵام دیارە ئەمە ناکرێتە ڕەخنە لە مامۆستا نەجمەددین مەلا، چونکە نابێ لەبیرمان بچێت کە ئەو نووسینە ساڵی ١٩٣٧ نووسراوە و ئەوکات وەکو ئێستا دابەش کردنی شێوەکانی زمانی کوردی و ڕێزمان و ئەو ناوانە نەبوون کە ئێستا هەن و گەلێ کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامە لە بارەیانەوە دواوە.

هەڵبەتە لایەنەکانی گرنگی و نرخی ئەم نووسینە لەو لایەنانە زۆرتر و باشترن ئێمە سەرنجمان دانێ و ڕاستمان کردنەوە.

نووسینی دووەم:

پیرەمێرد - حاجی تۆفیق بەگ

عەلی باپیر ئاغا (١٩٣٩)

«حاجی تۆفیق بەگ، کوڕەزای هەمزەی مەسرەفە، ئەمساڵ پێی ناوەتە حەفتا و دوو. زۆرزانە. لە زەمانی عوسمانیدا وەزیفەی بینیوە. دوایی لە متصرفی ئەماسیەوە تورکیەی بەجێ هێشتوە کە حکومەتی عێراق پەیدا بووە ئەویش هاتۆتەوە، ساڵەها خزمەتی زانستی و زبان و ڕۆژنامەگەری کردووە.

خەریکی ئەوەیە کوردی لە زنجیرەی قافیەی بێگانە و تورەهاتی طرەی زوڵف و خەتی دەوری لێو و خاڵی دانە دەرکا. ڕەوان، ئاسانی گران مەعنایەکی جوانی بێ.

ئەسەری زۆری هەیە و چاپخانەیشی داناوە، هێشتا شیعری خۆی چاپ نەکردووە و دیوانی مەولەوی لە زبانی هەورامیەوە کردووە بەزبانی خۆمان، وەزن و مەعنای نەگۆڕاوە. شیعری نموونەی کوردی پەتییە. وانەی بێگانەی تیا نییە، سێ غەزەلی هەریەکە لە وەرزێک ئەنووسین».

چەند سەرنجێک لەبارەی ئەم نووسینەوە:

١- مامۆستا عەلی باپیر ئاغا هەروەک مامۆستا نەجمەددین مەلا زمان و شێوە زمانی بەیەک دیاردە داناوە و وەک وتمان لەو سەردەمەدا دابەشکردنی شێوەکانی زمان و لێکۆڵینەوەیان هێشتا پەیدا نەبووبوو.

٢- تەمەنی پیرەمێرد لە ساڵی ١٩٣٩دا کە عەلی باپیر ئاغا لەو ساڵەدا کتێبەکەی نووسیوە دەکاتە ٧٢ ساڵ، نەک ٧٠ ساڵ.

٣- لەو نووسینەدا، ئەگەرچی کورت و سادەیە، بەڵام دەستنیشانی گەلێ خاڵی گرنگی

کردووه، که جێگای چەندەها باس و لێکۆڵینەوەن.
وەک: ڕزگارکردنی شیعر لە زنجیری قافیەی بێگانە، ڕزگارکردنی لەلاسایی کردنەوە، وەکو باس کردنی زوڵف و خاڵ و ڕوو و خەتی لێو و... هتد، دۆزینەوەی ئوسلوبی ئاسانی گران (سهل الممتنع)، کە یەکێکە لە سیفەتە گرنگەکانی شیعری پیرەمێرد، مانا و مەبەستی جوان، واتا گرنگی دان بەناوەڕۆک پێ بەپێی ئەو شێوە ئاسانە، بەکارهێنانی زمانی خۆماڵی کوردی پەتی و لاخستنی وشە و واتای بێگانە. ئەم نووسینەی مامۆستا عەلی باپیر نرخێکی زانستی خۆی هەیە و لە مێژووی ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا نابێ فەرامۆش بکرێت.

نووسینی سێیەم:

پیرەمێرد

زێوەر

ڕەفیقی سەفەر و حەزەرم، دۆستی دانا و موعتەبەرم، پیرەمێردە، کە ناوی حاجی تۆفیق بەگە، ئەم پیرە لە سولەیمانی تەحسیلی ئیبتدائی تەواو کردوە، لە ئەستانبوڵیش حقوق. جەنابی حەق بەهرەیەکی وای لە عیلم و مەعریفەتدا داوەتێ ئەتوانم بڵێم لە سولەیمانیدا هاوتای نییە. لە پاش تەحسیلی ئیبتدائی مەهارەت و ئیقتدارێکی تەبیعی لە کیتابەتی تورکی و فارسی و عەرەبیدا بوو، بەو واسیتەوە حوکومەت موحتاج بوو بەکەسێکی وا لە وەزیفەدا ئیستخدامی بکا. بەباشکاتبی مەحکەمە تەعین کرا، مودەتێ لەسەر ئەو وەزیفەیە بوو. نەقیب شێخ موستەفا ئیحتیاج بوو بەکاتبی خسووسی بۆ لای خۆی، دڵخۆشی دایەوە. بردیە لای خۆی کە عەینی معاشی حوکوومەتی بداتێ و مەسرەفی جل و بەرگ و خواردنی ماڵ و منالیشی عەلاوە بێت. خۆیشی دائیما لەسەفەر و حەزەردا لە خدمەتی خۆیدا بێت. هەموو تەدارەکاتی و ئەسپی سواری و مەیتەر بۆ ئەسپی ببێت. بەم شەرائیتە چووە خدمەتی شێخ موستەفا، تەرکی خدمەتی حکوومەتی کرد، کە حوڕیەت و سەربەستی لەوێدا زیاتربوو. ئەویش تەحریراتی بۆ ویلایەت یا ئەستەنبووڵ یا موتەسەڕیفیەت ببوایە ئەینووسی و ئیش و کارێکی نەقیب لە دائیرەیێکدا بوایە ئەچوو تەعقیبی ئەکرد. باقی بەڕاووشکار لە خدمەت نەقیبدا ڕای ئەبوارد. تا لە خدمەتیا چوو بۆ ئەستەنبووڵ و لە ئەستەنبووڵەوە ئیشتیراکی سەفەری حیجازیشی کرد. نائیلی تەوافی (بیت الله) بوو. کە نەقیب لە مەککەی موکەڕڕەمە وەفاتی کرد لە خدمەت شێخ سەعیددا دێتەوە ئەستەنبووڵ، لەوێدا مایەوە، نەهاتەوە سولەیمانی بەواسیتەی ئیستیعدادی تەبیعی لەسەر وەزیفە موعەتتەل نەبوو، کرا بەمودیری ناحیە، بەقائیممەقام، هەتا موتەسەریفی تەرفیعی کرد. لە ئیعلانی مەشرووتیەتی عوسمانی لەگەڵ کوردەکانی ئەستەنبووڵ جەمعییەتیان دروست کرد بۆ خدمەتی کورد و نەشری غەزەتە و مەجەللەیان دەست پێ کرد. ئەمجا کەوتە خدمەت کردن بۆ میللەت و وەتەن بەهەموو ڕەنگێ لە خدمەت دوانەکەوت.

لەپاش چەند ساڵ و کەشاکەشی حوڕڕیەت پەروەرانە هاتەوە سولەیمانی لە سولەیمانیش لە خدمەت زیادی کرد. غەزەتەی (ژیان)و (ژین)ی بیست و پێنج ساڵ بەفیکری بیکری، بەقەڵەمی ئاگرینی بڵاو ئەکردەوە، ئەدەبیاتی کوردی ژیاندەوە. بەچەند سەترێکی غەزەتەکەی پەندی پێشینانی هێنایەوە بەرچاو، کە ئەو پەندی پێشینانەی دیوانێکی مەنزوومی خۆیەتی.
هەر بەخدمەت کردن، نووسین ڕازی نەبوو، کەسێ ئیشێکی ببوایە یا موحتاج، خۆی (بالذات) شوێن ئیشەکەی ئەکەوت هەتا بۆی ڕێک ئەخست و دەفعی ئیحتیاجی مواراجیعینیشی لەلا وەکو فەرز وابوو. خوا تەبیعەتێکی وای داوەتێ پارە و ماڵی دنیا لە نەزەریا بێ قەدر و قیمەتە. ئەو مەعاشەی کە بووی لەگەڵ مەنافیعێ لە غەزەتە پەیدای ئەکرد بەشی مەساریفی ئەو نەبوو کە موجەڕڕەد و تەنهاش بوو.
جەژنی نەورۆزی لە سولەیمانیدا زیندوو کردەوە، هەموو ساڵێ ئەووەڵی بەهار، نزیک سەد بار داری ئەکڕی لەلای گردی سەیواندا ئەیکردەوە بەئاگر و بۆ زائیرین خێوەت و ڕەشماڵ لەو دەشتەدا هەڵئەدرا. عموومی مەئموورین و تەلەبە و توجارِ و ئەشرافی دەعوەت ئەکرد بۆ زیافەتی جەژنی نەورۆز. مەسرەفێکی زیاد لە چێشت و گۆشت و حەلەویات و قاوە و چایی ئەکرا بۆ ئەم هەموو خەڵقە و ژنانیش بەجوێ خێوەت و ڕەشماڵیان بۆ ڕێکخرابوو ئەهاتنە ئەم سەیرانە. خولاسە ئەوی ئەو ئەیکرد و ئەو شادی و سورووره کە دڵی ژن و پیاوی پێ خۆش ئەبوو، هیچ مەلیکێ لە جەژنی نەورۆزدا نەیکردووە.
لە خسووسی دیانەتەوەش هەتا لە دەستی بێ، بێ قوسوورە، ئەکسەری ساڵ مەولوودێکی پێغەمبەر لە مزگەوتەکەی هەمزە ئاغا کە ئەو مزگەوتەش باپیری ئەو بینای ناوە، ئەخوێنێ. حافز قورئان و مەلایان و تەلەبەی علووم دەعوەت ئەکا. ئەو مەولوودە و تەعامێکی زۆریان بۆ ئەکا. لە هەموو حەفلەیەک کە لەسولەیمانیدا بۆ ئیعانەی مەعاریف بێت، یا فەقیران یا سائیرە، حازرە وەک دەعوەت کراوەکان بەقەدەر خۆی ئیعانە ئەدات وە زیاد لەوان بۆ تەرغیب خوتبەش ئەخوێنێ.
ئەو جەژنی نەورۆزەی لە سولەیمانیدا زیندووی کردەوە تەئسیری کردە ڕۆحی هەموو تەلەبەی مەداریس. لە هەولێر، کەرکووک، لە کۆیە، لە سەلاحیە، لە خانەقین، حەتتا لە شاری بەغدا. ئەم جەژنە بەزەمزەمە و خۆشییەوە ئیجرا کرابوو. تەبیعەتی مەوزوونی ئاساری لە غەزەتەکانیا دەرئەکەوێ. ئەدیب، شاعیر، دانا، نیکتەگۆیە. ئەمما قەڵەمی لە نەسرا بێ میسلە، کەس نایگاتێ، خوا ئەم پیرەمێردەمان بۆ ئەم نەوعە خدمەتانە لێ نەستێنێ.

چەند سەرنجێک دەربارەی ئەم نووسینە:

١- نووسینەکە بەشێوەیەکی گشتی باسی هەموو لایەنێکی ژیان و بەرهەم و کەسێتی پیرەمێرد دەکات. ڕۆشنایی خستۆتە سەر گەلێ لایەنی شاراوەی ژیان و بەرهەمی پیرەمێرد. جۆرە ناساندنێکی پیرەمێرد بەخوێنەر. ناساندنێکی تێکڕایی.
٢- ئەوەی زۆرتر گرنگ بێت لەم نووسینەی زێوەردا بەلای منەوە ئەوەیە سەرەڕای باسکردنی شاعیریەتی پیرەمێرد باسی قەڵەمی پەخشان نووسینی دەکات، کە بەڕاستی زۆرجار هەندێ

پەخشانی هونەری نووسیوە لە گەلێ شیعری خۆی بەهێزترە. زێوەر زۆر بەدڵنیاییی و پێ داگرتنەوە بەم شێوەیە باسی توانای پەخشان نووسینەکەی دەکات «ئەمما قەڵەمی لەنەسرا بێ میسلە، کەس نایگاتێ!».

تکایە لە پەراوێزەکاندا تەماشای ئەم تێبینیانە بکە:

١- پ. واتە پیرەمێرد

٢- م. هـ واتە محەمەد ڕەسوڵ هاوار

٣- ن.م واتە نەجمەددین مەلا لە کەشکۆڵی محەمەد ئەمین حەمە ساڵح ئاغای قزلجیدا کە بەخەتی خۆی بۆی نووسیوەتەوە ساڵی ١٩٣٧.

لە پ. دا پشتمان بەشیعرەکانی ڕۆژنامەکانی ژیان و ژین بەستووە، کە پیرەمێرد خۆی سەرپەرشتی کردووە.

له ترەنی ڕێی ئەستەموڵدا بێژراوە(١)

١٩٢٤

ئەوا ڕووم کردە تۆ، ئەی دایکی مشفق، بیست و پێنج ساڵە(٢)
لە غوربەتدا، بەیادی تۆ ئەژیم، خوا شاهێدی حاڵە
بەیانی دا، نەسیم لای تۆوە هات، بۆنی وەتەن پێوە
ئەوا نووسرایەوە پیرانە سەر، عومرم لەسەرنوێوە
ئەڵێن نەفخەی حەیاتی(٣) پێوەیە، بادی(٤) بەهار وایە
بە سروەی بای وەتەن ماوم، بەهار و بای لەلام بایە
ترەن(٥) جوولایەوە، وا کەوتەڕێ، باوەڕ بەخۆم ناکەم
خەوە یاخود خەیاڵ، یا ڕاستە ئەم حاڵی فەرەحناکەم
هەوای تەختی (سلێمان)ی(٦) هەیە، بادی (ترەن)، بابێ
بڵێ(٧) بابێ، لە شەهبا(٨) بێ، لەفەیحابێ(٩) لە زەورا(١٠) بێ
بەچاوما بێ ئەگەر تۆزێ، لە تۆزی بای سلێمانی(١١)
کە نووری (طور)(١٢)ە، تووریک(١٣) نایەنێ، سوورمەی سلێمانی(١٤)
کە با، بۆنی گوڵێکی کانی با(١٥) بێنێ، لەلام وایە
تەلای کەیخوسرەوی(١٦)، وەک گەنجی باداوەر هەمووی بایە
گزنگی ڕۆژ(١٧)، ئەداتە بەفرەکەی شاخی عومەر گدروون(١٨)
بریقەی خۆشترە لای من، لە دوڕڕو گەوهەری قاروون(١٩)
بە ئاواتی ئەخوازن خەڵک، تەعامی مائدەی عیسا
لەلام حەڵوا گەزۆیە نایەنێ، دەستم کەوێ ئێستا(٢٠)
سەبا(٢١) دێنێتە گوێم، دەنگی منالانی قوتابخانە
نەشیدەی(٢٢) میللیان لاهووتیە، قووتی دڵ و جانە(٢٣)
ئومێدم(٢٤) وایە، ئەم دەستە کوڕانە، مەشعەلێ(٢٥) هەڵکەن
لە تاریکی جەهالەتدا(٢٦) بەزانستی وەتەن دەرکەن(٢٧)

---

(١) لەڕۆژنامەی (ژیان)ی ژمارە (٣٦)ی ساڵی (١٩٢٦)دا ئەم ناونیشانەی بۆ دانراوە. پیرەمێرد خۆی وەهای ناردوە بۆ بڵاوکردنەوە.

(٢) ١٩٠٠ هەتا ١٩٢٥ دیارە کە بیست و پێنج ساڵە.

(٣) م. هـ نووسیویە (ژیان) بەڵام شاعیر خۆی نووسیویە (حەیات).

(٤) باد: با، هەوا.

(٥) لەوشەی (train)ی ئینگلیزییەوە بەواتای شەمەندەفەر.

(٦) مەبەست لە تەختی سلێمان پێغەمبەر و هەروەها شاری سلێمانییە.

(٧) لە م. هـ.دا نووسراوە (بلا) کە بەشێوەی بادینانی واتە (دەبا)- م. هـ.

(٨) شەهبا: شاری حەڵەب- م. هـ.

(٩) فەیحا: شاری شام- م. هـ.

(١٠) زەورا: شاری بەغدا- م. هـ.

(١١) سلێمانی: شاری سلێمانی.

(١٢) نووری طور: ڕووناکی چیای طور، سەرچاوەی ئەمە لە قورئاندا هەیە.

(١٣) توور: سەلکەتوور.

(١٤) مەبەست لە سلێمان پێغەمبەرە.

(١٥) کانی با: لای م. هـ. نووسراوە، کانیەکی بچوکە لە ڕۆژهەڵاتی شاری سلێمانیدا، گردێکی لە تەنیشتەوەیە، دار و شەخسێک بەسەر ئەو گردەوەیە کە لە بەهارا سەیرانکەران بەتایبەتی ئەچن بۆ ئەوێ بۆ سەیران و لای هەندێکیان وایە کە ئەو شوێنە بۆ باداری باشە.

(١٦) کەیخوسرەو.

(١٧) لای م. هـ بووە بە (گزنگی خۆر) پیرەمێرد کە بلاوی کردۆتەوە (گزنگی ڕۆژ)ی نووسیوە. بڕوانە ژیان ژمارە ٣٦ ساڵی ١٩٢٦.

(١٨) عومەر گدروون بە بەسەرچوونی ڕۆژگار بووە بە پیرەمەگروون.

(١٩) قاروون: کابرایەکی زۆر دەوڵەمەند بووە لە کۆندا.

(٢٠) پیرەمێرد لە ڕۆژنامەکەدا وەها بڵاوی کردۆتەوە. بەڵام لای م. هـ. بەم جۆرەی لێ هاتووە: هەمووی حەڵوا گەزۆیەک ناهێنێ دەستم کەوێ ئێستا.

(٢١) لای م. هـ سەبا بووە بەشەماڵ، بەڵام لای پ، ن.م وشەکە سەبایە.

(٢٢) لای م. هـ بووە بەنەشید لای پ، ن. م (نەشیدەی)ـە.

(٢٣) لای م. هـ نووسراوە گیان بەڵام لای پ، ن. م نووسراوە جان.

(٢٤) لای م. هـ نووسراوە هیوام پێیانە. لای پ، ن.م (ئومێدم وایە) نووسراوە.

(٢٥) پ. نووسیوە، مەشعەل. لای م. هـ بووە بەمەشخەڵ!

(٢٦) لای م. هـ بووە بەنەزانین بەڵام لای پ،ن.م (جەهالەت)ـە.

(٢٧) بەهۆی زانست و زانینەوە نیشتمان لە نەزانین ڕزگار بکەن.

***

دامەزراندنی کۆمەڵەی زانستی[١]

بەرزو بلّندە هێند، دەرەجەی خاکەکەی وەتەن
هێشتا بەهاری ئێمە نەهات، سەوز نەبوو، چەمەن
چوار لا بەهارە، بەزمە، سەدای ساز و زیلەیە
لای ئێمە، هەر شەستە، سەر بەکلاوە و[٢] ڕەهێڵەیە
نیسان بەهاری ئێمەیە، وا چاوەڕێین کە بێ
هەر قەترەیەکی، گەوهەرە، تەرزەی لەگەڵ نەبێ
زستان گەلێ[٣] بەزوقم و هەڵا بوو، ئەمانەوێ
پاداشتی ئەو هەڵڵایە، بەهارێکی دەرکەوێ
هەر گۆشەیەکی خاکی وەتەن، بێتە گوڵشەنێ
هەوری بەهار بگری، چەمەن شاد بێ، پێکەنێ
سەر هەر چلێ[٤]، گوڵێ، سەدایەکی[٥] بولبولێ
بەزمێکی جەم بێ، بادە وەکو کانی، هەڵقوڵێ
هەر بێشەیەکی، پڕ لە هوژەبرو پڵنگ و شێر[٦]
بۆ ڕۆژی ئیحتیاجی وەتەن، جانفیدا و دلێر
لەفزێک چەند موهەیجە، ناوی وەتەنی کەریم
بیبیەم، سەماعی عالەم، لاهووتە دێتە گوێم[٧]
مژدەی بەهاری پێیە، شکۆفەی نیهالی گوڵ
وەکو ئایەتی ژیانەوە[٨]، ئومێد ئەدا بەدڵ
ئەمشەو[٩]، گوڵی ئومێدی وەتەنمان ئەپشکوێ
میللەت ئومێدەوارە بەزانستی پێشکەوێ
زانستییە، سەویەی[١٠] میللەت بڵند ئەکا
زانستییە، کە ئێمە بناسێت بەئەورووپا
زانستی زۆر بەقیمەتە[١١]، ئومێدی ئاتییە[١٢]
ئەم ئیحتفالە فەئلە[١٣]، ڕوو لە هاتییە
تۆفیقی هەق، ببێتە[١٤] ڕەفیقمان لەم ئیشەدا
وا دەست لە دەست، هەڵبەتە خوا قوەتیش ئەدا

....

(١) دەربارەی کۆمەڵەی زانستی کوردان، بڕوانە کتێبی (کۆمەڵی زانستی لە سلێمانی) غەفووری میرزا کەریم، ساڵی ١٩٨٥ لە چاپ دراوە. ئەم شیعرە پیرەمێرد خۆی لە ژمارە ١٣ی ڕۆژنامەی ژیانی ساڵی ١٩٢٦دا بڵاو

کردۆتەوە.
(٢) سەربەکڵاو ـ بەخوڕزەم
(٣) لای پ. نووسراوە گەلێ و لای م. ھ بووە بە گەلێک
(٤) لای پ. نووسراوە چلێ لای م. ھ بووە بە چلێک
(٥) هەمان شێوەی پێشووە.
(٦) لە م. ھ دا وشەی پڵنگ نەنووسراوە
(٧) ئەم بەیتە لە ڕۆژنامەکەدا هەیە و لای.م. ھ نەنووسراوە
(٨) ئایەتی «يحيي الأرض بعد موتها»
(٩) پیرەمێرد شەوی ٦ی نیسانی ساڵی (١٩٢٦) لە ئاهەنگی کردنەوەی کۆمەڵەی زانستیدا ئەم شیعرەی خوێندۆتەوە.
(١٠) م. ھ نووسیویە (پلەی وڵات) بەڵام پ. خۆی نووسیویە، سەویەی میللەت. واتا: تای ترازوو
(١١) لای پ. بەقیمەتە، لای م. ھ بۆتە بەنرخە.
(١٢) ئاتی: داهاتوو، پاشەڕۆژ
(١٣) فەئل: سەرەوخێر. فاڵ
(١٤) پ. نووسیویە، ببێتە. م. ھ نووسیویە، بێتە

***

ختوکەی شاعیرێکە تێدەگا خۆی

١٩٢٧

دیومە بولبول، شەو دەخوێنێ، بۆ من و تۆ، خۆ، شەوە
شەو، خەوە، خەو شەو، چە خۆشە، خەو بەشیعری خۆشەوە

***

شەوێ لەگوێ شەتی بەغدا، خەیاڵی کوردم ئەکرد[١]
گەلێ لەگەل بەجێ مابووم، دەستوبردم ئەکرد
بەباڵی شیعر و خەیاڵ، کەوتمە پەلە و تەک و تاز
لە ئاسمانی سەرفرازی، بەجارێک کەوتمە پەرواز
فەزای ئومێدم ئەدی، بێ نیهایەت، ڕۆشن، ساف
تلووعی تالعی کورد، بووبووە نووری پەردەشکاف[٢]
کە دیم، دەوڵەتی تازەی، شوێن دەوڵەتی عەباسی
منیش ئەکەوتمە خولیا، خولیای لالە عەباسی
خەتی حدودم ئەکێشا لە خاکی ڕۆم و عەجەم
بەپانی فەیلی و لوڕ و زەهاویشم دابووە دەم

له ڕاستەوە سابلاخ بوو هەتا خەتی حەکاری
لەبەر تەماسی شیمال لازمە هەتا (چاری)[3]
کە ڕاست و چەپ ئەمە بێ، ڕوو لە ڕۆژهەڵات بڕۆ
هەموو قەومی خۆمانن، ڕەنجەڕۆن و سەرەڕۆ
ئومێدی زۆر بەکوردی موکریانە، دیندارن
بەڵام لە دەست، گەڕی زاڵم، کەساس و خەمبارن
ئەلەکتریک لە بەرانانەوە، هەتا گۆیژە[4]
تەلی بەسەر شارا ڕاکێشرابوو بەبێ پەیژە
لە ڕاستی تەختی سلێمانی، چوار پێنج ئەوەندەی مانگ
گڵۆپی نوور، دەروو ژوور، ڕووناک ئەکاتەوە، تا بانگ[5]
تەرەسوداتی[6] تەلەسکۆبی، لەسەر عومەر گدروون
لە پێش قوللەی ئیڤل[7]، بۆی لواوە کەشفی شئوون
لە سەرچنارەوە تا تانجەڕۆ، لە ڕیزی چەم
بوخاری ماکینە، ڕووی ئاسمانی، کردووە بەتەم
لە گوڵپ[8]ەوە چەمی خواجایی[9] هەتا شنروێ[10]
بەپێی تەبیعەتی بەگزادە، مونتکارلو[11]ی ئەوێ
بە تاڤگەی سەری زەڵم بۆچی نەڵێم نیاگارە
ئەوەندە بەفەیزە، پڕیشکی کەفی گەوهەر بارە
ئەساسی مەرکەزی تەیارەخانە لای خورماڵ
مواسەڵاتی لەگەڵ ئەوروپا ئەکات ئیکماڵ
تونێل بەناو گۆیژە و تاریدەرا وەکو تووس
خەتی شەمەندەفەری پێ گەییە ناو خاکی ڕووس
دەماری مەعدەنی ئاڵتونی شاری عەواڵان
تیجارەتی هەموو دنیا، کێش ئەکا وەکوو تاڵان
بۆری نەوتی سپیمان، گەیشتە بەحری سپی
شکستی خوارد، ئەمەریکا، کە بیری نەوتی تەپی
لە گۆیژەوە سەرکەوە، بۆ ئەزمر هەتا قەیوان
بەریزە، ئوتێل و ئەیوانی گەیوەتە کەیوان
ئەمانە، من بەخەیاڵ، یا بەخەو کەوا ئەمدی
هیوام بەخوایە، بۆ کورد، بەڕاستی بێنێتە دی

بەفەیزێتی سابیتە، هەولێر، دیبەگە و، مەخموور
ڕەواجی دەغڵی، پێستەی[12] بیلادی[13] خستە فتوور
هەموو تیجارەتی ئیزمیر[14]، تەنها بەهەنجیرە
ئەوەندە زۆرە، ئەترشێ و فڕێی ئەدەن لێرە
خەڵووزی ماوەت، ئەڵماسی مۆمیای دەوری (خاوێ)[15]
ئەمانە بێنە برەو، مەعدەنی تری، ناوێ
سەهۆڵی پیری موبارەک[16]، بۆمانتی[17] سەر قەندیل
دەماری نەوت، یەک بگرن، ئەبێتە ڕووباری نیل
داری میوەی بەرداری، داری کەرستەی بەرزی
چەوەندەر و گێزەری، لەگەڵ سێوی بن ئەرزی
گەزۆ، بنێشت، کەتیرە، سمۆرە، ڕێوی، دەڵەک
بەراز و گورگ و چەقەڵ، ئاسک و پڵنگی بەڵەک
برنج و تووتن و مازوو کەتیرە و سەعلەب
خوری و پەنیر و مەڕی جاف، گەیشتە شاری حەڵەب[18]
ترێ و هەنار و بەهێ، قۆخ، هەڵووژە، سێو، گێلاس
کەما، چنوور، بەڕەزا، کاشمە و قارچک و ڕێواس
بەقوەتی ئەمەوە، ویسعەتی قەریحەم بوو
لە خاکی ڕۆم و عەجەم، گەیشتمە مەتڵەبی زوو
وەختێ لەوێ هاتمەوە، ڕووم کردە دجلە و بەغدا
کەچی خیلافی ئەمەل، موشکلات ئەبوو پەیدا
وەکو سەدای بێگانە، جۆششی ئاوی دجلە
بەعارەبی بانگی کرد وتی: لاتجی وەحلە
وەختێ چاوم هەڵبڕی، لۆزەندەییێکی لنگ ڕووت
بەیابە ڕووی کردە من و عەتابەی ئەوت
تەمای بوو بێتە سەرم، تۆپزی لە دەس ئاڵان
چاوی کەوت بەخەنجەری کوردی ڕای کرد تێی تەقان
لە گوێم دێ، دەنگی لای لایەی وەتەن، دایک جگەر سووتاو[19]
ئەڕژێنێ بەسەر وێرانەکەی خوێناوییا خوێناو
ئەلاوێنێتەوە و ئەگری، سەری شینە لە ماتەمدا
شەو و ڕۆژ، کۆتەڵی منداڵەکانی[20] وا لەبەردەمدا

ئەڵێ: لەو فیتنەیەی کوردا، کوڕی چاکم نەما کوژران[٢١]
ئەوەش مابوون[٢٢]، هەموو مردن، لە برسا بێ کفن نێژران
خودا پاداشتی ئەم تەنگانەیەی وا دایەوە، وام دی
بەپێی خۆی هاتە بەرپێم، تاجە[٢٣] گەوهەردارەکەی کوردی
صلاح الدین جەلالی وای نەبوو، تەئریخ لە پێش چاوە[٢٤]
هەموو پاشای[٢٥] بابان مردن، بەحەسرەت ڕۆژێکی واوە
شەوێ دەس ئەهرەمەن کەوت، خاتەمی موڵکی سلێمانی[٢٦]
کەچی، میر و گزیری پێ ئەکرد، قەدری وەها زانی
بەدەم ئەم ناڵەوە، دەستی درێژ کرد، خستیە سەرشانم
وتی: تۆفیق هاتیتەوە، بۆ باری میحنەت ئەیزانم[٢٧]
بەڵێ حاڵم پەشێواوە، فڕندە باڵی سووتاندووم
نەما غەیری کەلاوە، شەو بناڵێنە لەوێ وەک بووم
وتم دایە، کە دایکم مرد! نەگریام، چونکە تۆ ماوی
ئەگەر ئەولادەکانیشت بکوژرێن، تۆ ئەبێ چابی
قەسەم بەو عەزمی کوردەی شانی ڕیچارد[٢٨]ی بەشیر ڕووشان
کڵاوی کورد ئەبێ قووچ بێ کە هاتوو شانی خۆی جووڵان
شەوێ، پیاوێ، لە بەفرا، ما، نەمرد، ئاگرێکی دووری دێ
لەلای من نائومێدی کفرە، ئەم ئاگرەی دڵم بۆ کێ

....

(١) پیرەمێرد لە ژیانی ژمارە ٤٤٧ی ساڵی ١٩٣٥دا باسی ئەم شیعرە دەکات و دەنووسێت: لە ساڵی ١٩٢٦دا لە بەغدا مەنزومەیەکم نووسیوە، خەیاڵە و لەگەڵ کەهانەتدا تێکەڵ. سەربەندی ئەمەیە: شەوێ لە گوێ شەتی بەغدا...هتد.

(٢) پەردەشکاف: پەردەدڕ، تاریکی لابەر.

(٣) چاری، ناوچەیەکە لە هەرێمی (شوکاک) کە جاران بەشی ئیسماعیل خانی سمکۆ بوو لە کوردستانی ئێران. م. ھ

(٤) بەڕاستی پیرەمێرد لەم شیعرەدا وەستایەتییەکی وردی نواندووە و هەموو وجودی کڵپە و گڕێک بووە بۆ ڕۆشن کردنەوەی ئاواتی ئەو کوردستانەی ئەو خەوی پێوە دیوە.

(٥) تا بانگ تا بانگی بەرەبەیان، هەتا دنیا ڕۆشن دەبێتەوە.

(٦) وشەکە عەرەبیە و لە (رصد و مرصد) واتە ڕوانگەوە هاتووە.

(٧) مەبەست بورجی ئیڤلی بەناوبانگی فەرانسەیە لە پاریس.

(٨) گوڵپ: گوندێکە لای ژوورووی شاری هەڵەبجە. م. ھ

(٩) چەمی خواجایی چەمێکە نزیک شاری هەڵەبجەیە. م. ھ

(١٠) شنروێ چیایەکە لە ڕۆژهەڵاتی شاری هەڵەبجە. م. ھ

(١١) مونتکارلو: شارێکی بچکۆلەی سەربەخۆیە کە مەرکەزەکەی مۆناکۆیە و بەقومارکردن بەناوبانگە، بەگزادەکانی جافیش لە هەڵەبجەی ئەو سەردەمە بەوە بەناوبانگ بوون کە حەز لەقومار ئەکەن. پیرەمێرد لە شوێنێکی تریشدا باسی قومارکردنی جافەکان ئەکات.

(١٢) پیسە: جۆرە پارەیەکی بێگانە بووە. م. ھ

(١٣) بەهەموو شتێکی بێگانەی جاران ئەوترا (بلادی). م. ھ

(١٤) ئیزمیر: شارێکە لە تورکیا بەهەنجیر بەناوبانگە. م. ھ

(١٥) خاوێ: گوندێکە لەناوچەی قەرەداغ لە سلێمانی.

(١٦) پیری موبارەک: نیازی لە چیای پیرەمەگروونە لە ڕۆژئاوای شاری سلێمانی کە هاوین و زستان هەمیشە سەهۆڵی پێوەیە.

(١٧) بۆمانتی: کارخانەی بیرەیە.

(١٨) ئەم بەیتە لە م. ھ دا نییە.

(١٩) پیرەمێرد ئەم شیعرەی خۆی لە ڕۆژنامەی ژیانەوەی ژمارە ٣٤ی ساڵی ١٩٢٥دا بڵاوکردۆتەوە. یەکەم شیعری بڵاوکراوەیەتی دوای هاتنەوەی لە تورکیا شیعرەکەی جۆرە گلەییەکە لە شێخ مەحموودی حەفید.

(٢٠) لای م. ھ نووسراوە منداڵەکانیت کە دیارە هەڵەیە.

(٢١) لای م. ھ ئەم نیوە بەیتە وا نووسراوە «ئەڵێ لەو گەردشەی کوردا، کوڕی چاکم هەبوو کوژران» وابزانم ڕاستیەکەی ئەوەیە ئێمە نووسیومانە.

(٢٢) م. ھ نووسیویە مابوو پ. نووسیویە (مابوون).

(٢٣) م. ھ نووسیویە تاجی پ. نووسیویە (تاجە).

(٢٤) م. ھ نووسیویە لەبەرچاوە لای پ. نووسراوە (لەپێش چاوە).

(٢٥) م. ھ نووسیویە بەبان پ. نوسیویە (بابان).

(٢٦) مەبەستی نگینەکەی پێغەمبەر سلێمانە. ئەم دێرە تێهەڵکێشەی هی ئەحمەد بەگی ساحێب قرانە و پیرەمێرد لەم مناسەبەتەدا بەکاری هێناوە. م. ھ.

(٢٧) شیعرەکە لەم بەیتەوە هەتا ئەو پێنج بەیتەی کۆتایی لە ڕۆژنامەکەی ١٩٢٥دا نییە و لەبری ئەو دوو بەیتەی تر نووسراوە. لەبەرچەند هۆیەک بەباشمان نەزانی بینووسینەوە. ئەوی مەبەستیەتی!! با تەماشای ڕۆژنامەکە بکات، هەروەها پیرەمێرد بە شیعری (ئەبێ بەخشندە) داوای لێ بووردن لە شێخ دەکات و، چونکە ئەو شیعرە وەرگێڕاوی شیعرێکی فارسییە. لە شوێنی خۆیدا دەینووسینەوە.

(٢٨) ڕیچارد شای ئینگلیز کە لە شەڕی سەلیبییەکاندا زامدار کرا.

***

سەر لەژێر سدارە نانێم، کوردم و تەپلەم بەسە
جۆق و بۆق[١]م بۆ چییە، گۆرانی و چەپڵەم بەسە
ئاسمانی باوە پیارە، کاری بۆ فەیسەڵ[٢] نەداین
مائدەی بۆ عەمر و زێد بێ، من بەڕوو خەپلەم بەسە

قـــەت گـــەزۆ ناخـــۆم، کـــە ناوی مـــەننە زادەی مننەتە
کـــوردی دۆشـــاو خـــۆرم و چرکی[٣] دڕی[٤] و ڕەزڵەم[٥] بەســـە
هەر بەمندالّی لەســـــەر شـــــاخی بلّند پەروەردە بووم
بەرزە ئەســـتـــۆم نانەوێ، بۆ مـــەسنەد ئەم ئەقـــڵـــەم بەســـە
ســـانعی ئەم ئەرزە، ئێـــمـــەی خـــســـتـــە ژوور بەغـــدا بەجێ
زۆر بەجـێـیـە، عـوسـبـە[٦]، مـۆری کـرد و ئەم شـەقـڵـەم بەسـە
وەک غـــرامـــافـــۆن لە قـــەشـــقـــە، هەوهەوی ســـوارەی بەبان
هەر لەگوێم دێ ئێـسـتـەکـەش، ئەم عـەنعـەنە و تەپڵـەم بەسـە
ئەو کـــەسی خـــۆی وا لەژێر خـــەڵکا ئەڵێ: ســـوارت ئەبم
ئەحـمـەدی سـوارە و حـەمـەی خـەتابم ئەم نەقـڵـەم بەسـە[٧]
بۆچی وەک کـــەو جن خـــۆم ڕاکـــێـــشـــمـــە ژێر داوی بەڵا
دانی گـــەنمی ناو قـــەفـــەز ناخـــۆم، گـــیـــا و گـــەپلەم بەســـە

....

(١) جۆق و بۆق: نیازی لەو باندی مۆسیقایانەیە کە لەو سەردەمەدا لەبەغدا هەبووە.

(٢) مانای چاک و خراپ لێک جیاکەرەوە و نیازیش لە مەلیک فەیسەڵی یەکەمە کە لەو سەردەمەدا مەلیکی عیراق بووە. م. هـ.

(٣) چرکی: بەدۆشاوێک ئەڵێن کە دووجار کوڵابێت و زۆر خەست و توند بووبێتەوە م. هـ.

(٤-٥) ناوی دوو دێیە، دڕی لە ناوچەی ماوەتە، ڕەزڵە لە ناوچەی بەرزنجەیە. هەردوو دێیەکە بەترێ و دۆشاو و باسووق و سجووق بەناوبانگن.

(٦) عوسبە: عصبة الأمم کە لە جەنگی جیهانی یەکەمدا دانی بەمافی کوردا نابوو.

(٧) م. هـ لەم بارەیەوە نووسیویە: بۆ ئەحمەدی سوارە و حەمەی خەتاب پیرەمێرد ئەم چیرۆکەی خوارەوە ئەگێڕێتەوە، ئێمەش لێرەدا ئەم چیرۆکە بۆیە بڵاو ئەکەینەوە، بۆ ئەوەی دەری بخەین کە لەو سەردەمەدا دەمارگیریی گەیشتبووە چە ڕادەیەک. پیرەمێرد ئەڵێ لە ساڵی ١٢٤٢ی کۆچیدا عەبدولڕەحمان پاشای بابان بەخۆی و سوپاکەیەوە، ڕوو ئەکاتە شاری بەغدا بۆ داگیرکردنی، پاشا ئەسپێکی نایابی ئەبێ کە ڕەخت و شەقەبەندەکەی زێڕ ئەبێ، ئەحمەدی سوارە و حەمەی خەتاب هەردووکیان مەیتەر و ئێشکچی ئەو ئەسپە ئەبن، شەوێک لە ئارامگای سوپادا ئەحمەدی سوارە ڕەخت و شەقەبەندەکە ئەخاتە ژێر سەری نەوەکو لەو چۆڵە بیدزن. حەمەی خەتابیش ڕەشووی ئەسپەکە لە دەستی خۆی دەئاڵێنێ و بەهەردووکیان ئاگاداری ئەسپ و ڕەخت و شەقەبەندەکە ئەکەن. دوو عەگال بەسەر کە بەرۆژ چاویان بەئەسپەکەی شا کەوتبوو بەشەو بڕیار ئەدەن کە ئەسپ و شەقەبەندەکە بدزن، کە ئەگەنە ئارامگای لەشکر ئەحمەدی سوارە و حەمەی خەتاب وریا ئەبن هەردوو عەگال بەسەر ئەگرن و ئیشیان بۆ چاک ئەکەن!!. جا پیرەمێرد هاتووە ئەو کردەوەیەی ئەو دوانەی بەشتێکی ئازایانە پیشان داوە.

بۆ جەژنی لەدایک بوونی مەلیک غازی

١٩٣٩

یاخـــوا ســـەروەرمـــان، هەر شـــای غـــازی بێ
بەشـــمـــان بەغـــازی ســـەرفـــرازی بێ
ئەو نەسلی پاک و ئێـــمـــە قـــەومی چاک
پـێـکـەوە بـژیـن لـە عـــــــالـەم بـێ بـاک

***

شیوەنی شەهیدانی کوردی سەروو[١]

ئەم ئاسـمـانە شـینە، کـەوا بەرگی مـاتەمـە
تەحلیلی وا کـراوە، قـوبـبـەی، غـەمـە، تەمـە
چەرخـێکی کـۆنە مـاکـینەی ژەنگی گـرتووە
چەوری نەکا بەخـوێن پەکی سووڕانی کـەوتووە
پیـرەژنێکە هەر شـەوەی شـوویە ئەکا بەخـەڵق
سووراو بەخوێنی مێرد ئەکا، پێی ئەڵێن شەفەق
گوڵگوون بەخوێنی عاشقە دێوجامەکەی فەلەک
چنگی پڵنگی ناوەتە ژێر تاقـــمی بەڵەک
گـاهێ بەخـوێنی ئالی نەبی سوور ئەبێ فـورات
خوێناوی کوردی تێکەڵە دیجلە کە زیاد دەکات
سـەرداری ئێـمـە بوو کـە لەسـەردار بەپێکەنین
بانگی ئەکرد «بە کوشتنی من میللەتم ئەژین»
ئەویان یەزیدی زاڵم و ئەم خـــائینی لەعین
تاکـەی بەدەست ئەمـانەوە یاڕەب ئەسـیـر بین
داوای حەیات ئەکەین، بەمەمات تێی دەگەن، بەشەر
فەرقی نییە، چ ژین و چ مردن و چ خەیر و شەڕ
لەم عەسری بیستەمەی مەدەنییەت، لە ئاخرا
هەر لایێکی قـەنارە بوو، بۆ کـوردە هەڵخـرا
ئێستەش لە کەللە، قوللە دەکەن، دوژمنانمان
زکـیـان دڕا بەسـونیـیـەوە، تیـفلی بێ زمـان

هەرچی ڕەئیسی کورد بوو، بەسێدارەدا کرا
باقی بەماڵی خواشەوە، سووتان لەئاگرا[٢]
کێ دی بەغەیری میللەتەکەم، لەم قەبارەدا
ئینشادی شیعری میللی، لە پایەی قەنارەدا
«کیم در بزی منع ایلەیە جەک باغی جناندن
میراتی پدر در گیرەرس خانە پزم در»[٣]
شادین و فەخری پێوە دەکەین، بەم حەمییەتە
مردن، کە بۆ ژیانی وەتەن بێ، مەزییەتە
سەر دەفتەری شەهیدی وەتەن، ناوی (خالید)ە
وەک ناوی خالیدە، ئەبەدی خۆیشی خالیدە[٤]
شێخ قادرە[٥] ڕئیسی هەموو خانەدانی کورد
میراتی جدی (کوڕ بوو بەڵابوو) بەئیرسی برد
دایکی زەمانە جارێکی تر نایهێنێتە دی
لەم کوردەدا غەزەنفەری[٦] وەک سەید محەممەدی[٧]
خۆ شێخ سەعیدی[٨] گەورە، کە مادی و مەعنەوی
نەبووە بەعەزم و ڕەزمەوە، پیرێکی وا قەوی
یوسف ضیا[٩] ضیایە بوو، ئاه زوو کوژایەوە
گەورەی کەمالیی، ڕێویە بوو، ئەو بەلایەوە
دکتۆر فوئاد، کە ڕۆژی ئەزەل، عەشقی کوردی بوو
تا مرد، لە حەسرەتی وەتەن، ئاهی سەردی بوو
دوو عاشقن، کەمال[١٠] و فوئاد، هەردوو بێ میسال
ئەو عەشقەیان، گەیاندبووە، مەرتەبەی کەمال
قۆچ زادە[١١] ، وابووە قوربانی[١٢] میللەتی
سەد ئافەرین، لە عەزم و سەبات و مەتانەتی
زاتەن شەهید، شەریفی(شەریف)[١٣]یش شەهید کرا
ڕۆژی قڕان بوو، قڕ لە وەزیع و شەریف خرا
لەم قافڵەی موبارەکەدا شاعیریش هەبوو
بۆ وەزنی شیعریان بوو، ئەگینا خەتای نەبوو
ناوی ئەمانە، لازمە بیکەینە بەر، هەموو
تەهیجی حیسی میللیە، بۆ ئینتقامی زوو

ئەم خوێنی کوردە، هەروەکو خوێنی سیاوەشە
هەقی نەسێنرێ، هەڵدەقوڵێ، دائما گەشە
بۆ ئێمە لازمە، هەموو ساڵێک، هەتا دەژین
ئەم ڕۆژی ٢٤ی ئایارە، بکەین بەشین
ڕۆژێکە، کە ڕۆژی مردن و ژینە برادەران
فەرزە غەزا، مەقلوبە نەقدی دڵ و زوبان

....

(١) پیرەمێرد ئەم شیعرەی بۆ شەهیدانی شۆڕشی کورد نووسیوە لە تورکیا. کە ڕۆژی ٢٤ی ئایاری ١٩٢٥ لە سێدارە دران. یەکەمجار لە ساڵی١٩٢٧دا بەشی دووەم و سێیەمی ئەم شیعرە بڵاکراوەتەوە، ئەویش لە نامیلکەیەکدا کە عەلی عیرفان ساڵی ١٩٢٧ لە چاپی داوە بەناوی (کورد لە کەیەوە خەریکە) وە لە چاپخانەی فرات لە بەغدا چاپ کراوە. بۆ دووەم جار پیرەمێرد لە ژمارە ٧٠٦ی ڕۆژنامەکەیدا ساڵی ١٩٤٣ لەهەمان مانگدا ئەم شیعرەی بڵاوکردۆتەوە. بەڵام بەبێ ناونیشان. لەو نامیلکەیەدا کە باسمان کرد لەلاپەڕە ١٤دا بەشی دووەم و سێیەمی شیعرەکە بڵاوکراوەتەوە و بەناوی (کاکە ڕەشید)ەوە پێشەکیەکی کورتی بۆ نووسراوە کە دیارە ئەوکاتە پیرەمێرد لە تورکیا گەڕابووەوە، چونکە کارەساتەکە لە مانگی مایس/ئایاری ١٩٢٥دا بووە، پیرەمێرد لەسەرەتای ساڵی ١٩٢٥دا گەڕاوەتەوە و ڕۆژنامەی (ژیانەوە) باسی گەڕانەوە و بەخێرهاتنەوەی دەکات بۆ شاری سلێمانی. نامیلکەکەش ساڵی ١٩٢٧ دەرچووە و شیعرەکەی بڵاو کردۆتەوە و لە پێشەکیەکەیدا نووسراوە «ئەم شیعرانە قیسمێکە لە قەسیدەیەکی شاعیرێکی میللی کورد، چونکە زۆر مناسەبەتی هەیە بەم مەقالەیەوە و عادەتەن موتەمیمی یەکترین، بۆ ئەمەی ناوی هەندێکیان لە غایەی میللیەتدا لە تەرەف تورکەوە بەئیعدام مەحو کراونەتەوە ئەبەدەن لە فیکر ناچێتەوە چاپمان کرد».
هەروەها کاتی خۆی برای بەڕێز عومەر مارف بەرزنجی لە گۆڤاری دەفتەری کوردەواری ژمارە٣ی ساڵی ١٩٧٠دا ئەم شیعرە و شیعری «پیاو ئەبێ لەسەر قەولی بمێنێ»ی بەتەواوی بڵاو کردەوە کە ئەویش شیعری یەکەمی لە ڕۆژنامەی ژینی ژمارە ١٦١٥ی ساڵی١٩٦١ەوە وەرگرتووە و شیعری دووەمی لە (ڕۆژی نوێ)دا ژمارە ١ی ساڵی یەکەم وەرگرتووە.
شیعری یەکەم نەجمەددین مەلا لەو ژمارەیەی ژیندا بڵاوی کردبووەوە، بەڵام لە هەشت بەیتەکەی پیرەمێرد خۆی کە ساڵی ١٩٤٣ لە ژیندا بڵاوی کردبووەوە دوو بەیتی تیا بوو کە نەجمەددین مەلا نەینووسیبوو. ئێمە لەم کتێبەدا بۆ یەکەم جار دەقی تەواوی شیعرەکە بڵاو دەکەینەوە کە(٢٨) بەیتە.
هەروەها لە کاتی خۆیدا ئەم شیعرە کاری کردۆتە سەر شاعیرێکی ناوچەی موکریان کەناوی (شێخ ئەحمەدی سریل ئاوایی)یە، وە ساڵی ١٩٤٣ شیعرەکەی لە ژمارە ٣ی ساڵی ١٣٢٢ی هەتاوی ١٩٤٣ی گۆڤاری «دیاری» کۆمەڵەی (ژ.ک)دا لە مەهاباد بڵاو کراوەتەوە. شیعرەکە تەواو کاریگەری بەشی یەکەمی شیعرەکەی پیرەمێردی لەسەرە و تەنانەت چەند واتا و دێڕی بەکەمێ گۆڕینەوە دووبارە کردۆتەوە. ئێمە لە پەراوێزدا تەواوی شیعرەکەی شێخ ئەحمەد دەنووسینەوە بۆ بەراورد.
هەروەها دکتۆر مارف خەزنەدار لە کتێبەکەیدا لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە لەلاپەڕە١٥٠دا سەبارەت بەم شیعرەی پیرەمێرد دەنووسێت: «لەبابەت ئەم شیعرەی پیرەمێردەوە مامۆستا هێمن لەنامەی ناوبراو لە پەراوێزی

ژمارە ١٢ی ئەم باسەدا بۆی نووسیوە و دەڵێ: ٣٠ ساڵ لەوەو پێش کۆمەڵەی (ژ.ک) لە کوردستانی ئێران کتێبێکی بچووکی شیعری سیاسی کوردی چاپکرد بەناوی (دیاری کۆمەڵەی ژ.ک) کە ڕەنگ بێ نوسخەی کەم مابێ. لەو کتێبەدا شیعرێک چاپکراوە شاعیرەکەی ناوی (شێخ ئەحمەدی حیسامی)یە وەک لە بیرم مابێ ئاوا دەست پێ دەکا:

«ئەم ئاسمانە شینە کەوا بەرگی ماتەمە
ئیجادی واکراوە کە قوببەی هەم و تەمە»(*)

شێخ ئەحمەد کوردێکی دڵسۆز و نیشتمانپەروەر و شاعیرێکی ڕووناکبیر و خۆش زەوق بوو، باوکی ناوی شێخ جەلال و لە بنەماڵەی قازی و خزمێکی نزیکی قازی محەممەد بووە. لێرەدا زانیارییەکانی مامۆستا هێمن تەواو دەبێت.

(*) شیعرەکە بەو جۆرە نییە کە مامۆستا هێمن نووسیویە و لێرەدا تەواوی شیعرەکە لەبەر گۆڤارەکە دەنووسینەوە و گلەییش لە هێمن ناکرێ، چونکە ئەو هەر لەبەری بووە و کاتەکەش زۆر لە مێژوو بووە و گۆڤارەکەی لەلانەبووە.

ئەمەش تەواوی شیعرەکەی (شێخ ئەحمەدی سریل ئاوایی) لەگەڵ ئەو پێشەکییە کورتەی بۆی نووسراوە لە گۆڤاری (دیاری کۆمەڵەی ژ. ک) ژمارە ٣ ساڵی ١٣٢٢ - ١٩٤٣ .

«دوای جەنگی ڕابووردوو کە جەمهوریەتی تورکیا سازبوو، مەحکەمەیەک بەناوی (مەحکەمەی سەربەخۆیی) داندرا، جەنابی شێخ عەبدولقادر شەمزینی و سەید محەممەدی کوڕی دەگەڵ هەندێ لە گەورە و ناودارانی کورد لەم مەحکەمەیەدا محاکەمە کران و هەڵیان ئاوەسین. ئینجا شێخ ئەحمەدی سریل ئاوایی کە پیاوێکی بەناوبانگی موکوریانە ئەم شینەی خوارەوەی بۆ شەهیدانی ڕێگەی سەربەستی کورد گێڕاوە:

ئەم ئاسمانە شینە، کەوا بەرگی ماتەمە
ئیجادی وا کراوە، کە قوببەی هەمم و غەمە
بارانی مەرگە، بەفرە کفن، ڕەعدە نەفخی(صور)
ئەوڕۆ گرانی، قابیزی ئەڕواحی عالەمە
سەرتیپی، تیپی هەورە، شەماڵ بۆ سەفی قیتال
نارەنجەکی تەرزەیە، تەییارەیی تەمە
ڕۆژی سیایە، ڕۆژ و شەوی تارە، چەرخی پیر
هەوری لەدوودە، ئاهە، تەمی وی هەموو غەمە
ئەم چەرخە، کۆنە، ماشێنەکەی ژەنگی گرتووە
چەوری نەکا، بەخوێنەکی سووڕانی عەستەمە
لەم قەرنی بیستەمی مەدەنیەت بەخوێنی کورد
ژەنگی لەسەر نەهێشتووە، هێشتاکە پێی کەمە
«تارندراوە چەرخی ستەم، کارییە
ئەو زوڵم و جەورە، قسمەتی هەرشین و زارییە»
خاصە بەخوێنی کوردی شیمالی، هەموو زەمین
گوڵزاری خوێنە، خونچە سیفەت، دڵ هەموو غەمین

هەوری خەفەت، لە ئەوجی فەرەجدا، موسەڵەتە
شادی نەبوو، لە هیچ دڵێ دا، نەبێ بەشین
مەحشەر میسالە، دەشتی، شیمال، کەربەلا سیفەت
غەمناکە لەم موسیبەتە، سوکانی حەوتەمین
ئەکسەر لەوانە سەیدن و هاشمی نەسەب
میراسی جدیانە، شەهادەت، کەپێی گەیین
فەرمانی قەتڵی عامی(کەمال)(*) بێ کەمالییە
مەقسوودی، مەحوی دینە، لە ئیعدامی ئەهلی دین
«وا، حەسرەتا، چرای ئومێدم کوژرایەوە
قەتڵی، موحەڕڕەمی، لە شیمالی بڕایەوە»
(جەنگیز) (کەمال)ە ئەهلی کەمال، شاهێدی دەدا
کوانێ زەمان و عەسری مەغۆل، زوڵمی وا کرا
هەر بەو گوناهە. دوژمنی دین، مەحوی کردەوە
لەو جێ و مەکانی کوردە، کە بێنی(**) خودا کرا
نەسسی حەدیسە، تەرکی تورک(***) ئێستە مەحکەمە
بەو زوڵمە، خیبسی باتینان، بەرمەلا کرا(****)
دڵ بەحری خوێنە، سۆفی مەپرسە، چە فایدە
تەعدادی ناکرێ، کە بڵێم چەند خەتا کرا
هاوارە، قەومی کورد، وەرن، ڕۆژی غیرەتە
نیسبەت بەئێمە، زوڵم و تەعەددا چەهاکرا
غوسسەم(*****) ئەوەندە زۆرە،، دڵم هێندە پڕ غەمە
سەحبانی ناتیقم(******)، لە غەما لاڵ و ئەبکەمە

....

(*) کەمال: مەبەست لە کەمال ئەتاتورکە.
(**) کە بێنی خودا کرا: واتا کە بۆی خواناسی لەو جێگە پیرۆزانەدا وەک مزگەوت و خانەقا ئەکرا.
(***) ئاماژەیە بۆ فەرمودەی محەممەد(ص) «اترک الترک ولوکان أخوک».
(****) بەرمەلا کرا: ئاشکرا کرا.
(*****) غوسسە: واتە خەفەت.
(******) سەحبانی ناتق: وتەبێژی بەناوبانگی عەرەب
(٢) لە ڕۆژی ٢٤ی ئایاری ١٩٢٥ (١٥) مزگەوتی دیاربەکر پڕ کرا لە مناڵانی کورد و سووتێنران.
(٣) واتا کێ ئێمە مەنع بکا لەم باغی بەهەشتە، میراتی باو و باپیرمانە، هەر هی خۆمانە و هەر هی خۆمان ئەبێ، ئەم شیعرە بەتورکی دکتۆر فوئاد وتوویەتی.
(٤) خالید بەگی جبران کە میر لیوا بووە.
(٥) شێخ عەبدولقادری شێخ عوبێدڵڵای شەمزینی کە لە کوردستانی ئێراندا لەبەر خۆشەویستی بەغەوسی سانی

بەناوبانگە.

(٦) غەزەنفەر:شێر

(٧) سەید محەممەد کوڕی شێخ قادر، پارێزەر بووە، لەژێر پێیا سەریان بڕی.

(٨) شێخ سەعیدی پیران.

(٩) یوسف ضیا، مەبعوسی شاری بتلیس بوو لەو کاتەدا.

(١٠) کەمال: ئەفسەرێکی لاو بووە لە خێڵی جبرانی.

(١١) قۆچ زادە: محەممەد عەلی بەگ، یاوەری ئالای هەشتی تورک بوو.

(١٢) قۆچ بوو: بووە قوربانی.

(١٣) شەریف: شێخ شەریف.

***

هاتن شەهیدەکان(١)

هاتن شەهیدەکان، بەجلی سووری خوێنەوە
دایکی وەتەن، دە هەڵسە سڵاویان بسێنەوە
شێخ قادرە لە پێشەوە، سەرقافڵەی ئەوان
چەند جوانە، خوێن و ڕیشی سپی، پیر و نەوجەوان
سەیری ئەمانەکە، کە هەموو کوردی سەف شکەن
ڕۆحیان فیدا ئەکرد و ئەیان وت، بژی وەتەن
قوربانی تۆن بەڕیزە، کە تۆ غەم لەبەر نەبی
بۆ ئێمە مردنە، ئەگەر ئازادە سەر نەبی
مەگری و مەناڵە، با بەخەفەت، دڵ شکست نەبن
نەختێ لەلات ئەمێننەوە و بۆ بەهەشت ئەچن
توخوا لەباتی ئێمە بەچاوێکی ڕوونەوە
فەرموو کە، خوا ئەزانێ لەبیرمان نەچوونەوە
ئاخۆ لە فرسەتێکی ترا، بەختیار ئەبین؟
ئێمەش وەکو ئەوان، لە دڵی میللەتا بژین؟
من وام ئەوێ، کە حەشر ئەکرێم، خوێن بەبەرگەوە
بەو عەشقی میللیە و بەکزەی سۆزی جەرگەوە
ئەو ئاگرەی لە دڵمەوە، بەربێتە کفنەکەم
تا دوژمنم نەکا بەزوخاڵ، شەرتە پف نەکەم

....

(١) ئەم شیعرە لەلاپەڕە(١٠٤)ی م. ه دا زۆر بەناتەواوی بلاوکراوەتەوە! نازانم مامۆستا م. ه لەبەر کام

دەستنووس یاخود کام چاپ ئەم شیعرەی وەها بەشێواوی وەرگرتووە. لەکاتێکدا تەواوی شیعرەکە و بێ هەڵە لە ساڵی ١٩٥٢دا لە مێژووی ئەدەبی کوردی عەلائەددین سەجادی لە باسی پیرەمێرددا بلاو کراوەتەوە. هەروەها دوو بەیت لە شیعرەکە بەیتی شەشەم و حەوتەم لای م. ه چاپ نەکرابوو. لێرەدا ئێمە تەواوی شیعرەکە، کە ئەو دوو بەیتەشی لەگەڵە بلاو دەکەینەوە.

***

تاکە بەیت

١٩٤٨

گوێلکی خۆماڵی، بۆچ نابێ بە گا؟!
کەر نابێ بە گا، قۆچمان تێ هەڵلا؟!

***

من و ئەستێرەکان(١)

ئەستێرە بەرزەکان، ئەدرەوشێنەوە بەشەو
وەک من بەداخەوەن، نە سرەوتیان هەیە، نە خەو
چەند ساڵە، ئاشنای شەوی بێداری یەکترین
وەک سەرسەرین، شەوێ سەرێ ناکەینە سەر سەرین
من خوار و ژوور لەدەست چوەکەی بێوڵەت، ئەوان
وەک خێڵی خوار و ژوورکەری کورد، وێڵی ئاسمان
شەو، شەوقی ئەوانە چیمەن ئاو ئەخواتەوە
ڕۆژ، هەڵمی ئاوی چاوی منە، سەربەخاتەوە
دوێ شەو، بەری بەیان بوو، دەگریان بەسەر منا
منیان کەساس ئەبینی، لەناو دۆست و دوژمنا
دڵسۆزی وام نەدیبوو، کە بۆم بگری، وەک خەشیم
فرمێسکەکەی ئەوان بوو، بەئاونگی تێگەییم
(با)م ڕاسپارد، بڵێ کە خەفەت بۆچ ئەخۆن ئەوان؟
وەک ئێمە نین، نزیکتری لای بارەگای خودان!
ڕاسپێرییان نووسیبوو، بەشەونم، لەسەر گیا
تا ئاسمان، پریشکی بەدی ئێوە، هەڵپژا
هاوکاری کوردەکانی سەروو گەیە ئاسمان
بەو دووکەڵی هەناسەیە، ئاو دێ لە چاومان(٢)

....

(١) پیرەمێرد دووجار لە ژیانی خۆیدا ئەم شیعرەی بلاو کردۆتەوە. یەکەمجار لە ڕۆژنامەی (ژیان)ی ژمارە

١٩٢٦دا، جاری دووەم لە گەلاوێژی ژمارە ٧، ٨ی ساڵی ١٩٤٢دا. شاعیر جاری دووەم لە گەلاوێژدا دەستی بەشیعرەکەدا هێناوەتەوە و ئێمەش لەبەر ئەو نوسخەیە نووسیمانەوە. ئەوی لای م. ه کە نازانم لە کام سەرچاوەی وەرگرتووە هەڵەی زۆرە و نەدەکرا هەمووی لە پەراوێزدا ڕاست بکەینەوە.

(٢) پیرەمێرد، لەو نوسخەیەی ڕۆژنامەی (ژیان)دا کە باسمان کرد ئەو چەند دێڕە پەخشانە جوانەی لە کۆتایی شیعرەکەوە نووسیوە و مەبەستی لە کوردی پەتی نووسینە (ئەم کچە کوردەم، کە بەم جلە کوردییە، پەتییە، پۆشتە کردۆتەوە و پرتۆڵێکی بێگانەی تیا نییە، پێی لێ ئەنێم، تەنیا لە جل برینەکەیا دەستمی تیایە کاڵاکەی واڵایەکی منی تیا نییە، هی یەکێکە، لە پێگەیشتووە، تێگەیشتووە، بەشەوقە پڕ شەوقەکانی وەتەن. کەواکەی بەری سەروبەرە، سەرکەوێ، بەرکەوێ. ئەو منی هێنایە سەر سەودای کوردی پەتیی نووسین، بەشۆڕێکی زۆرەوە، ئەیەوێ نووسینمان چاک و پاک و ڕێکوپێک بێ. تێکەڵ و پێکەڵ نەبێ. گوڵ بێ، پەیکوڵ نەبێ. بەچرای خۆمان بەڕێدا بڕۆین و بەڕێوە بچین. لەم دیارەدا ئەمە لەوەوە دیاری داوە. دیارە ئەبێ بکرێ بەدیاری (ئەو)(*) خوا یاربێ.

(*) ئەو: مەبەست لە ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگی. موتەسەریفی ئەو کاتەی سلێمانی بووە.

***

پێ هەڵخزان(١)

١٩٢٦

پێ هەڵخزانە، بە بەستی خەزان، هەڵدەسینەوە
ساڵ بێ بەهار نییە، بە بەهار، هەر دەژیەینەوە
حەقی حەیاتی میللی کە کەوتە کلێشەوە
(صور تەبذیرە) ڕەنگی بەقا، بەو قلێشەوە
چەند ترسنۆک و بێ ورە بوون گەنجەکانی کورد
مەئیوس ئەبن، بە بایەکی، بێ وادە، دەستوبرد
پێیان بڵێن تەکەڕوڕە تەئریخی کائینات
ڕۆما و (دۆچە)چی بوون و ئێستا، چییان لێ هات
ئەم دیجلەیە، کە ئێستا، بەبێ خەم، دەکا گوزەر
ئەو دیجلەیە، هۆلاکۆ، بەری بەستبوو بە سەر
ئەمرۆکە شەمسی طالعە، بەو طالعە قەمەر
ئەگرێتە باوەش و جلی نووری، دەکاتە بەر
بەو شەوقە تازە، شەوقی لەشەرقا ئەکا ظهور
بەو مانگ و ڕۆژە، دەردەکەوێ، شاهراە نوور

---

(١) ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێردی م. ه دا نییە. شاعیر دووجار بڵاوی کردۆتەوە. جارێک لە(ژیان)ی ژمارە٤٤ ساڵی ١٩٢٦ جاری دووەم لە (ژین)ی ژمارە ٧٤٢ی ساڵی ١٩٤٤. لە بەرئەوەی شیعرەکە لەو دوو بڵاو

کردنەوەیەدا ئەوەندە جیاوازی زۆرە ناچار هەردوو دەقەکەمان نووسیوەتەوە.

***

پێ هەڵخزان

پێ هەڵخزانە، بە بەستی خەزان، هەڵدەسینەوە
ساڵ بێ بەهار نییە، بە بەهار، هەر دەژینەوە
ئەم خاکە بەرزە، فێرە بەزوقم و بەفر و با
وا بای بەهار، لەشکری زستان، ئەدا بە با
چەند ترسنۆک و بێ ورە بوون، گەورەکانی کورد
نەومید ئەبن، بە بایەکی، بێ وادە، دەستوبرد
پێیان بڵێن تەکەڕوڕە تەئریخی کائینات
ڕۆما و لەوچە چی بوون و ئێستا، چییان لێ هات
ئەم دیجلەیە، ئێستە کە سەربەست، ئەکا گوزەر
ئەو دیجلەیە، هۆلاکۆ، بەری بەستبوو بە سەر
سەد کاسە گڵ، لە کاسەی کەللەیان، کرا
چەند (نادر و ڕەزا) لەسەر ئەو تەختە دانرا
ئەم کوردە، گوردە، ناوی لەناو ناچێ مایەوە
ڕۆژی ئەویش بەرێ دەکەوێ، دێتە کایەوە
عەشقی ژیانی میللی، کە کەوتە کلێشەوە
ئەدرێ لە چاپی ژین و ژیان بەو قلێشەوە

***

حسی کوردی لاوکی سادەی دەوێ(١)

ئەدەبیاتێکی مومتاز: شیعری بێ نوقتەی کورد:

١٩٢٩

وا دەمی دەورەی ڕەواحە، گوڵ لە سەحرا ڕەوح ئەدا
مەل، لەگەڵ گوڵدا، دڵ ئاگاهی لە سڕی لەوح ئەدا
(طوری) سووری لالە، ئاگری (طور)ی موسا هەڵدەکا
ئەو گڕی (طرارە) ئەم سیحری حەلاڵە هەڵدەکا
هەر دە ئاڵ و سوور و مۆرە، وەک کەوای سوورمەی عرووس
گوڵ گەڵای لوول کردووە وەک طوڕڕەی دڵداری ڕووس

ساحەی وادی، لەوادەی ڕووی سەحەردا (طاوسە)[2]
کەڵکەڵەی ئەم مولکە، دوو سەد کاوسی لێ ئاوسە
عەکسی میهر و مەه، لە ڕوودا سلسلەی داوی دڵە
طالعی کورد هەروەکو ئەو سڵسڵەی لای سەر دڵە[3]
گرمە گرمی هەوری دوور دێ، کێ دەڵێ دڵ دەسرەوێ
ڕۆحی علوی کورد سەمای ئامالی سامالی دەوێ

(١) ئەم شیعرە شاعیر خۆی لە ڕۆژنامەی (ژیان)ی ژمارە١٧٣ی ساڵی ١٩٢٩دا بڵاوی کردۆتەوە.
(٢) لای م. هـ لە دیوانەکەدا ل٦٥ نووسراوە «ساحەی وادی لەوادە ڕووی سەحرا طاوسە» کە دیارە هەڵەیە و مانا نابەخشێ.
(٣) لای م. هـ نووسراوە «طالعی ئەم کوردە وەک ئەو سلسلە سەدری دڵە» کە نازانم ئەمە مانای چی ئەبەخشێ.

***

کۆستی بوومەلەرزەی پێنجوین[1]

١٩٤٦

دڵخۆشیمان ئەداتەوە خوا، گوایە کێی بوێ
بەو ویستنە، ئەبێ خەفەتی زۆری بەرکەوێ
ئەم کوردە ڕەنگە، ئەو ئەسەری خۆشەویستە بێ
ڕۆژێ نەبوو کە چەرمەسەرێی قورسی تووش نەبێ
شاعیر ئەڵێ، بەڵا، کە لە لای خوا خرایە ڕێ
سەردەق، لە پێشەوە گەڕەکی کوردی دێتە ڕێ
یاخود ئەگەر لەبەر ئەمەبێ بەرزە جێگەی
بەرزی نەوی، نەوینە پەلی ئێمە تا بەکەی
بەرزی تەوژمی، بەندەنی بەرز و نزار بوو چوو
وا ڕەو ئەکەین و لەشکری بێگانەمان لە دوو
تەکلیفی تۆ خوایە، لە وەسعت، وەسیعترە
تووشی بەڵایە بووین، کە لە تاقەت بەدەرترە
جاران لە ئاسمانەوە بوو، ئێستا لەژێر زەمین
مووی گا ئەکا بەتیر و پەلامار ئەدا بە قین

مەڵبەندی سەر حدود، یەکەمین بەندەری گوزین
بێ ئێلی جاف، گوزەرگە بوو، ئێلاخی پێنجوین
ئێستا بەبوومەلەرزەوە، کەوتە زەلزەلە
ماڵیان ڕووخا و لەترسی ژیان کەوتنە پەلە
ئۆف خوایە وا منالّ لە خەوا، نووستووە و شەوە
دەستیشی وا لە گەردنی دایکیا و ئەژی بەوە
کاتێ ئەزانێ، خانوو بەسەریا ڕووخا، لە پڕ
هەر گرمەیە، زەوی هەموو، دێت و دەچێ بەگوڕ
دایک بەڕەحمەوە، دەستی خۆی دایە بەر وروژم
دار و دیوار، بەسەریەکەوە، کەوتووەتە تەوژم
هاوار و بانگە، ورد و درشت، شین و ڕۆیەتی
کێ گوێی لە کێیە، هەر کەسە دەربەستی خۆیەتی
ئێستا ئەمانە هاتوونە ژێر باڵی ئێمەوە
هاوخوێنەکان، خۆیان ئەخەنە ماڵی ئێمەوە
لاوان بەجارێ کەوتوونە جۆش و خرۆشەوە
تەمسیل و باربوویانە بەهەوڵ و پەرۆشەوە
ئاواتەکەم ئەبینم، ئەوا هاتە دی، بەچاو
دەستەی کوڕان بەمەشعەلی فریاوە کەوتنە ناو

(١) ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێردی م. هـ دا نییە.

***

بۆ لافاوی سلێمانی[1]

١٩٣٢

شینی زبان بۆ ژیان
چڵکە هەورێ، کەوتە ڕووی ئەم ئاسمانەوە، تاڵی کرد
هاتە گرم و هۆڕ، با و هەورەتریشقە دەستوبرد
هەوری پایز، زۆر لەسەرخۆیە، گوڕە و ناڵەی نییە
هەر دەمانوت، ئەم برووسکە و لێزمەیە کاری چییە

کەوتە بارینێکی وا، ئاوی بەخورەم لێ ڕژا
وات دەزانی، دەرکی کوندەی سەربەرەوژێر هەڵڕژا
کردیە لافاوێکی وا، هاژەی لە گرمەی هەور ئەچوو
دەت وت، ئەرز و ئاسمان، دوو دوژمنە تێک هەڵدەچوو
خەڵک لەناو شیرینی خەوا، نووستوو بەپرخەی گەرمەوە
کاتێکت زانی، سەر ئاو کەوتن، لە جێگەی نەرمەوە
قاو و قیژی دایک و منداڵ و، زریکەی بێ کەسان
لرفەلرفی ئاو فڕاندن، نەعرەتەی خانوو ڕووخان
ئۆف لە هاواری ئەوانەی، وا بەزۆر ئاو ڕای فڕان
دایکێ، چوار منداڵی ئاو بردی، هەناوی هەڵکزان
خۆ ئەوانەی، وا لەژێر خانووی تەپیوا مانەوە
ڕۆحیان ئەسپارد، بەناچاری بەدەم گریانەوە
هەر کەسێ هەوڵی سەری خۆی بوو، برای بیر چووبووەوە
خەڵک وەرەی بەردا بوو، بەم تۆفانی تاریکە شەوە
خۆ زیانی ماڵ و خانوو، بەم هجومی ئاوەوە
شەکر و چا و کوتاڵ بەجارێ، کەوتە ژێر لافاوەوە
تانجەڕۆ هات، ئەرخەوان سوور، سووری بووکێنی دەکرد
شەکری شاری کردە شەکراو، هەر بەبار کوتاڵی برد
خوا دەزانێ، هەر کەسێ هۆشێکی ئینسانی ببێ
تێر و پڕ ئەگری بەسەرمانا، ئەگەر دوژمن نەبێ
ماڵ وێران، بێ خانوو مان، ڕوو لە زستان پێ پەتی
ئێمە بۆ (سوریا) پیتاکمان ئەنارد، بۆ یەکیەتی
ئێستە لێقەوماو و داماو، کەساس و جەرگ بڕاو
چی دەبێ، با جامعەی خاکی عیراقیش بێتە ناو
خوایە تۆ فریاکەوی، تۆڵەی هەژاریمان بکە
چونکە هاوارمان بەتۆیە، دەستگیرت بێ شکە

(١) پیرەمێرد ئەم شیعرەی بۆ ئەو لافاوە وتووە کە لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٢دا لە سلێمانی هەستاوە و زیانێکی زۆری داوە. هەروەها (ڕەشید نەجیب و حەمدی بەگی ساحێبقرانیش بۆ هەمان لافاو شیعریان هەیە. ئەم شیعرەی پیرەمێرد لە دیوانەکەی. م. ه دا بڵاو نەکراوەتەوە.

پیرەمێرد بۆ جاری دووەم لە ژمارە (٥٨٩)ی ژینی ساڵی ١٩٤٠دا چوار بەیت لەو شیعرەی پێشوو بڵاو دەکاتەوە، بەڵام هەندێ دەستکاری و ئاڵوگۆڕی تیادا کردووە، بەتایبەتی کۆتایی شیعرەکە دوا بەیتی لەم نوسخە نوێیەدا زۆر جوان دەستکاری کردووە و لە بەیتی کۆتایی ئەوی پێشوو زۆر پڕ مانا و شاعیرانەتر و جوانترە.

خەڵک لەناو شیرین خەوا، نووستووە بەپرخەی گەرمەوە
کاتێکی زانی، سەر ئاو کەوتەوە، لە جێگەی نەرمەوە
قاو و قیژی دایک و منداڵ و زریکەی بێ کەسان
لرفەلرفی ئاو فڕاندن، نەعرەتەی خانوو ڕووخان
ماڵ وێرانی خانوو مان و ڕوو لە زستان، پێ پەتی
ناهومێد و ڕووت و برسی، دیلی دەستی نەگبەتی
بۆ ئەمانە هەر کەسێ هۆشێکی ئینسانی ببێ
ئاوی چاو، کیسەی دراو، دێنێتە ناو، سانی دەبێ

***

بورجی ڕۆژی کورد(١)

١٩٤٥

بورجی ڕۆژی کورد، کە ڕۆژهەڵات بوو
هەڵمان هەڵنەکەوت، بەشمان هەڵات بوو
قافیەی ئەکراد، هەر بەدنیهاد بوو
بوومی شووم لە شوێن بوومان دڵشاد بوو
سەرچاوەی دیجلە، لە دیاربەکرا
هێند خوێنی کوردی، تێکەڵ ئەکرا
وەک ئەرخەوان سوور، ئەبوو بەلافاو
پیرەژنی چەرخ، ئەیکرد بەسووراو
هەتا خوا وای کرد ڕۆژ گەڕایەوە
دادی هەژاران، پرسرایەوە
لە ڕۆژ ئاواوە، ڕۆژمان بۆ هەڵات
غوولی مەغوولی بیابان هەڵات
ئەڵێن کاتێک ڕۆژ، ئەگەڕێتەوە
دەوری زۆرداری، ئەبڕێتەوە

ئەبێت بەدەوری، مەهدی سەر زەوی
لەسەر ئایەتی (خاتم النبي)
پەیڕەوی (نبي) دیموکراتییە
دیموکراتییە، ڕوو لەهاتییە[٢]
من باوەڕم کرد کە ئەم ئاینە
ئاوێنەیە بۆ کوردی ساف سینە
بۆیە ئینگلیزم بەدڵ خۆش ئەوێ
ئەمجارەیش فریای ئێمە ئەکەوێ[٣]
ئەگینە من خۆم، لەکێ دادمە
نان و کەبابێ، سەرو زیادمە
مایەی ژیانی، ئێمە کە (با) بێ
بۆ نەیگۆڕمەوە، من بە کەبابێ
خوا تۆفیق وەهبی و جیاووک بهێڵێ
بۆ پێشەوایی و سەر بەرزی خێڵێ[٤]
ئەو دوو پیاوەمان کە خوێندەوارن
جێی هیوای گەلن، کەفیداکارن

....

(١) ئەم شیعرەی بۆ کۆماری مەهاباد وتووە. م. ه نووسیویە کە ٢٨ی حوزەیرانی ١٩٤٥ شیعرەکە نووسراوە. بەڵام ٢٨ی حوزەیرانی ١٩٤٥ ڕێکەوتی بڵاوبوونەوەی ژمارە(٧٩٢)ی ڕۆژنامەی (ژین)ە کە ئەو شیعرەی تیادایە نەک دانانی شیعرەکە.

(٢) دیموکراتییەت: دروشمی بەرەی سوێندخوارەکان بوو لەشەڕی جیهانی دووەمدا. م. ه.

(٣) لەلاپەڕە (٣١)ی دیوانی پیرەمێردی م. ه. دا نیوە دێڕی یەکەمی ئەم بەیتە دەستکاری کراوە بە «من سوێند خوارانم بۆیە خۆش ئەوێ» لەکاتێکدا لەڕۆژنامەکەدا کە م. ه شیعرەکەی لەبەر نووسیوەتەوە نووسراوە «بۆیە ئینگلیزم بەدڵ خۆش ئەوێ». وە ئەم نیوە دێڕە هیچ کەمی و ناتەوایەک بەرەوڕووی پیرەمێرد ناکاتەوە، چونکە نەک پیرەمێرد، بەڵکو زۆر لە ڕۆشنبیرانی ئەوکاتە چاوەڕێی دەستکەوتێک بوون بۆ کورد ئەگەر جەنگ کۆتایی بێت. وە ئینگلیزیش کە یەکێک بوو لە هێزەکانی (حلفاء) ئەو دەنگوباسەی گەیاندبووە گوێی کورد و، بەڵام دوایی دەرکەوت کە ئەو پڕوپاگەندەیەی تەنها تاکتیکێک بوو بۆ بەرژەوەندی خۆی لە کاتی جەنگدا.

(٤) م. ه نازانم لەبەر چ هۆیەک ئەو دوو بەیتەی لەبەر ڕۆژنامەکە نەنووسیوەتەوە و لە دیوانەکەدا چاپ نەکراوە. لەکاتێکدا کاروکردەوە و خزمەتی هەر یەک لە(تۆفیق وەهبی و مەعروف جیاووک) شتێک نییە فەرامۆش بکرێ. دەبوا مامۆستا م. ه ئەو ئەمانەتە بپارێزێ.

***

ئەستێرەی بەختم[١]

١٩٤٧

ئاسمانەکەی، جێی ئەستێرەی بەرز
ئەدرەوشێتەوە، بەشوعلەی سەد تەرز
ئەو دەمەی تیشکی، ڕۆژ ئەدا لە ئەرز
بۆچ ئەستێرەکان، دێنە ترس و لەرز؟
خوا وای کردووە، ڕۆژ باڵادەستە
مانگیش لەڕوویا زەبوون و پەستە
ئەمە تەقسیمی، ڕۆژی ئەلەستە
عالەم لەم سرە، گێژ و دەم بەستە
وای تەرتیب داوە، ڕەحمانی ڕەحیم
وفوق کل ذي علم، علیم
لە ڕاستی قوەت، کە نەبێ تەسلیم
دیارە ئەکەویە، گێژی ترس و بیم
دەستێ نەتوانی، لەبندا بیبڕی
ئەبێ بیشۆیت و بە خاولی بیسڕی
کە ورچ لەسەر پرد، ڕێی لەتۆ بڕی
ئەبێ ملوانکەی مووڕووی، بۆ بکڕی
ئەمساڵیش دیسان، وا شەشی ئەیلوول
لە فەلەستیندا کردیە، گەردولوول
عالەمی ئیسلام، دڵگیر و مەلوول
کوردیش بەجارێ، هاتنە جوڵەجووڵ
ئەی سپەهیی پیر، ئەو ئەستێرانە
هەریەکە شانی، هەر یەکێکمانە
ئەستێرەی بەختی، منیش لەوانە
بیگۆڕەرەوە، ئێسکی گرانە
ئەستێرەیەکی، وای لە شوێن دانێ
ڕێی سیاسەتی، دەوران بزانێ

شەوقێکی وای بێ، گەل پێی بڕوانێ
نەک کاروان کوژەی، کوردبێ و نەزانێ

(١) ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێردی م. ھ دا بڵاو نەکراوەتەوە.

***

یادێکی حەزین[(١)]

مارت (ئازاری) ١٩٤٩

پیاو ئەبێ لەسەر، قەولی بمێنێ
سەروماڵ بدا و، بەڵێن نەشکێنێ
لەسەر پێستی خۆی، شەقی کەن وەک گا
پێستی کەللەیشی، بئاخنن لە کا
باز گەشتی نەبێ، لە ئاستی مەردی
تەئریخ بێ بڵێ: کوردی نەبەردی[(٢)]
خۆ ئەگەر لە ڕێی، میللیەتا بێ
ئازا و شێلگیر بێ، نەبەزێ تابێ
من ئەم مەردەیەم، لە کوردا دیوە
شینی شەھیدان ئەمەی نووسیوە
ئەمڕۆ کە بیست و چواری ئازار بوو
سەرداری کوردان سەر لەسەر دار بوو
لە دیاربەکرا، گەورەکانی کورد
لە تەناف دران، ناڵەیان نەکرد
شێخ قادر نەوەی شێخ عبیداللە
ئیرسی جدی بوو، زوڵمی کەربەلا
لەسەر سێدارە، بانگی کرد مەگرین[(٣)]
با من بکوژرێم، میللەتم بژین
دکتۆر فوئادیش، وتی وا ئەمرم
میراتی باوکمە، من وەری ئەگرم

من ھەمووساڵێ، بیر یەخەمەوە[(٤)]
ھەم بەفەخرەوە، ھەم بەخەمەوە

(١) پیرەمێرد ئەم شیعرەی بۆ کارەساتی شەھید بوونی شۆڕشگێڕانی کورد وتووە لە تورکیا کە ساڵی (١٩٢٥) ڕووی دا. لە (ژین)ی ژمارە ٩٥٩ی مارتی ١٩٤٩دا بڵاوکراوەتەوە. ئنجا نازانم ٢٤ یاخود ٢٥ی ئایار کە ڕۆژی کارەساتەکەیە چۆن لێرەدا بۆتە ٢٤ی ئازار (مارت)؟!! ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێردی م. ھ دا بڵاو نەکراوەتەوە.
(٢) لە ڕۆژی نوێی ژمارە(١) و لە دەفتەری کوردەواری ژمارە(٣)دا وشەی (تەئریخ) کراوە بەمێژوو.
(٣)، لە ڕۆژی نوێی ژمارە(١) و دەفتەری کوردەواری ژمارە(٣)دا نووسراوە:

«لەسەر دار بانگی ئەکردن مەگرین
با من بکوژرێم، ھۆزەکەم بژین»

(٤) ئەمە ھەڵەیە و پیرەمێرد خۆی لەو ژمارەیەی (ژین)دا کە باسمان کرد بەو جۆرەی ئێمەی نووسیوە. ھەروەھا بیریەخەمەوە ڕاستە نەک بیری ئەخەمەوە.

***

ئاوات[(١)]

١٩٤٤

بولبول بەھارە، شەتاو بەھارە
بانگ ئەکەن ئەڵێن، بەھرەی بەھارە
ئارایشی دا، بەھەردە و کۆھسار
خەملی لە گوڵدا، دەشت و بەربنار
نەورۆز، ڕۆژی نەو، لەنێو جیھاندا
ژینی دابەش کرد، بەکوردستاندا
دریغ، بەھاری من ئەمە نییە
کە زوو بەسەرچوو، گوڵ کەڵکی چییە؟
ئەمەوێ خاکی کوردستان، یەکسەر
گوڵی گیاندارمان، بۆ بێنێتە بەر
لاوان وەک لاولاو، بئاڵێنە دار
بۆ خاکیان ببنە، پەرژینی گیاندار

ئەوسا کوردستان، ئەبێ بەباغێ
خوێندن تیا ببێ، بەشەو چراغێ

---

(١) ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێرد م. ه دا بڵاونەکراوەتەوە.

***

ئەم خاکە پاکە

ئەم خاکە پاکە، هێندەم لا چاکە
بەشۆری سەودای دیدەم نمناکە
بە تەماشای دوور، تێری لێ ناخۆم
کەی دەمکێشێتە، سینەی خۆی ئاخۆم[١]
من بەسەر ئەودا، ئەویش لەسەر من
بەیەکتر شاد بین، بەکوێری دوشمن[٢]
لەمەودوا ئەگەر، ئێواران یاران
لە دووم بگەڕێن، وام لە کۆساران
کاریزی شەریف، دەمی بەربەیان
بریقەی وێنەی[٣]، سینەی بەربەیان
ئارامگای شۆخی، دیدە مەستانە
ڕەشێنەی ڕوخسار، حەسرەت کێشانە
لە گردی یارە، چاوم لێیەتی
نازانم وێڵی، سەودای کێیەتی
یاخوا ئەو کەسەی، کە ئەم دووساڵە
لێم کەوتە گیزە، وەک زەردەواڵە
نەی هێشت ئاگری، یارە بگرێ
چەقۆی ئاهی من، جەرگی هەڵدڕێ
بەنەشئەی بەهار، لەو مێرغوزارە
کۆ ئەبوونەوە، خەڵکی ئەم شارە
سەیری شیرینیی، وڵاتیان ئەکرد
داخی زستانیان، لە دڵ دەرئەکرد

نیشتمان بەسەیر، دێتە بەرچاومان
بە «حب الوطن» بەرز ئەبێ ناومان
من زەوقی شیعرم، بەچەشم ئەندازە
شنەی بەیانم، لەگەڵ هامڕازە
ئەمەوێ گۆیژە و ئەزمڕ بێ بەڕێم
وەک قەیسی دوجەیل پیایا بگەڕێم
لەگەڵ باڵندە و، دڕندەی یار بم
وەک تاق تاق کەرە، شەوان بێدار بم
هەر جێیەک خاکی وڵات پڕ نم بێ
هەر شوێنێ دانەی ئاو لەسەر لم بێ
ئەوە جێی جۆشی گریانی منە
ئەوە هەواری هاواری منە

---

(١) لای م. ه ئەو بەیتە بەم شێوە تێکدراوە. بڕوانە ل ٤٨ی دیوانەکەی پیرەمێرد.

«بە تماشای دوور تێری لێ ئەخۆم
کەی دەم گەیشتە سینەی خۆم ئەخۆم»

کە دیارە بە بەراورد لەگەڵ بەیتەکەی سەرەوەی ئێمەدا دەزانرێت ئەمە هەم هەڵەیە و هەم ماناش نابەخشێ.

(٢) پیرەمێرد هەمیشە نووسیویەتی (دوشمن) نەینووسیوە (دوژمن).

(٣) ڕاستییەکەی (بریقەی وێنەی)یە نەک وەک لای م. ه نووسراوە بریقە و وێنەی.

***

تاکە بەیتێ[١]

فائق بۆ ئەمەی کە ببێ بەکورد
ناومان نا هوشیار ناوی تەبدیل کرد

---

(١) ئەم شیعرە، پیرەمێرد و حوسێن حوزنی هەر یەکە نیو دێڕیان نووسیوە و ناوی (فائق تۆفیق)ی کچەزای پیرەمێردیان کرد بە (فائق هوشیار).

***

ناڵەی دڵتەنگی(١)

حوزەیرانی ١٩٤٨

ئەم قەومی کوردە، ئەگەر تێنەگا
کە غایەی چییە؟ ڕوو لە کوێ ئەکا
سەر گەشتەی چۆڵ و بیابان ئەبێ
ناگاتە هەوار، سەرگەردان ئەبێ
تا یەک نەکەون، ڕێگە دەرناکەن
ئەبێ بەکۆمەڵ وەتەن ئاواکەن
ئەم خاکە ناوی، خاکی عیراقە
لەسەر زەمیندا، بێ وێنە و تاقە
دوو تیرەی برای، یەکی تێدایە
یەک دین و ئیسلام، بەندەی خودایە
(لا عصبیة في الأسلام) ڕێیە
فەرموودەی نەبی، هەمووی بەجێیە
خۆ خوا داوینێ، ئەوەی ڕەهبەرە
نەسلی هاشمی، شوێن پێغەمبەرە
ئەوەی خراپە، قەدر نەزانین
چونکە گیرۆدەی جەهل و نەزانین
ئەگەر بەخوێندن، لەمانە نەگەین
وەک کەر کەری بار، بۆ خەڵکی ئەبەین
ئەگەر ئەتەوێ، کارت مەحکەم بێ
نەخوێندەواریت، ئەبێ زۆر کەم بێ
ئیقبالی ئوممی، گڕ و دەورێکە
وەکو نیشانەی پەڵە هەورێکە
هەتا سایەمان تەواو بەرز ئەبێ
پەل و پۆی عیلم و فەن سەد تەرز ئەبێ
بەتەقوو هوڕی تفەنگ و هەرا
کاتێکمان زانی، لێفەکە برا

بە کۆڵانانا، کە بنەڕێنین
گەلێ لە گەلان، بەجێ ئەمێنین
خۆمان لە حوجرە بدزینەوە
لە ماڵی باوکمان ئەگوێزینەوە
کە کاسبی تر، لەناوا نەبوو
ئیتر چاوەڕێی وەزیفەین هەموو
خۆ میریش معاش بەئوممی نادا
هەموو هیوامان ئەڕوا بەبادا

....

(١) ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێردی م. ه دا بڵاو نەکراوەتەوە.

***

قەلەندەر تۆراوە(١)

١٩٤٩

کاری ناچاریە، بێزار لە شەوی ئەم شارەم
چەند ڕۆژێکە بەتۆراوی، لە گەردی یارەم
گەردی یارە، وەکو ئاتەشکەدەی نەورۆز بوو
وا کوژاندیانەوە، سووتاوی گڕی ئەو نارەم
کەس نییە، هامدەمی ناڵەی شەوی بێداریم بێ
باری زۆر قورس بووە، دەربەستی دڵی بێچارەم
دەستەڵاتم نییە، چی بکەم، ئەمە کاری خوایە
چاکی ناسیوم ئەزانێ، کە کەری ئەم بارەم
کردەوەی خۆمم ئەزانی، کە نەتیجەی وایە
ئێستە ڕابووردووە، فایدەی چییە ئەم هاوارەم

....

(١) ساڵی ١٩٤٩ ڕێگە نادەن پیرەمێرد وەک ساڵان ئاگری نەورۆز بکاتەوە. ئەویش داخی دڵی خۆی بەم شیعرە دەردەبڕێت. ئەم شیعرە لە دیوانی پیرەمێرد م. ه دا بڵاو نەکراوەتەوە.

***

له بەردی توانج[١]

تشرینی یەکەمی ١٩٤٣

لەبەردی توانج، هێند سەرم سوڕما
بەرد بوو بەکولانەی سەرما لەسەرما
بەفرە، بێ و بفرە، بەپێچ و دەورە[٢]
بۆ گەرمی سەرما، سەرمایەی دەورە
لەفەلەک دڵم لە خۆی نامێنێ
کە، کەچیی لەگەڵ مندا ئەنوێنێ
سەری خورشیدی بووکی بڕیوە
بە پاشکۆی خۆیدا هەڵی واسیوە
پێم ئەڵێن پۆکەر مەکە، حەرامە
ئەوەی حەڵاڵ بێ، لەم شارە، کامە؟!
کیلۆیەک شەکر، لەجێی یەک تەنە
ئەوی هەرزان بێ، لافی وەتەنە
سەردەمێک باو بوو، نیشتمانپەرست
ئێستا برستی، براوە بەرست
داخی داخداریم، ناوە لە دەستم
کە وتبێتم، وەتەنپەرستم
بەرێکەوت هەرچی، بۆی رێکەوت ڕۆژێ
وەک دەعبا پەنجەی، دایکی ئەکرۆژێ
پێستی روومەتیان، هێندە ئەستوورە
تەڕی و تەریقی، زۆر لەوان دوورە
سا خوایە بەسیە، ئەم تەنگانەیە
کەیف و قرپ و جرپ، بۆ بێگانەیە

(١) پیرەمێرد ئەم شیعرەی لە ساڵی ١٩٤٣دا نووسیوە و لە لاپەڕە ٢٤١ی م. ﻫ دا هەیە. جاری دووەمیش ساڵی ١٩٤٨ بڵاوی کردۆتەوە و جیاوازی ئەمجارەیان لەگەڵ شیعرەکەی (١٩٤٣)دا زۆرە. بۆیە بەباشمان زانی ئەویش بنووسینەوە.
(٢) ئەم بەیتە لای م. ﻫ چاپ نەکرابوو.

***

هەمان شیعر لەساڵی ١٩٤٨دا بەجیاوازی لەگەڵ ئەوی پێشوودا:

لەفەلەک دڵم، لە خۆی نامێنێ[١]
ئەم جەورە لەگەڵ کوردا ئەنوێنێ
سەری خورشیدی، بووکی بڕیوە
بە (بەن سامووتە)[٢] هەڵیان واسیوە
پێم ئەڵێن غەیبەت مەکە حەرامە
ئەوی حەڵاڵ بێ، لەلامان کامە؟!
هێند شت گرانە، کیلۆیەک تەنە
ئەوی هەرزان بێ، لافی وەتەنە
داخی ئەمانەم، نا لە پشت دەستم
ئیتر قەت نەڵێم، وەتەنپەرستم
بەرێکەوت هەرچی، بەرێکەوت ڕۆژێ
وەک تووتک پەنجەی، دایکی ئەکرۆژێ
تۆفانی نووحە، کەوتە تەنگانە
منداڵ ئەخەنە، ژێر پێ بروانە
هی ئەوتۆ، دایکی وەتەن، باس ئەکا
بۆگەنی، ئەهلی، نامووس کاس ئەکا

(١) ئەم شیعرە لە دیوانی م. ﻫ دا بڵاو نەکراوەتەوە.
(٢) بەن سامووتە: ئەو تاڵە بەن یاخود چەرمەیە کە سوار بەمەلاو بەولای زینا دایناوە هەتا نیچیری پیادا هەڵواسێ.

***

تاکە بەیت

١٩٤٨

هەر کەسێ هەڵکا، بە وشک و بە تەڕ
بێ غەمتر ئەژی، لە شای بەحر و بەڕ

***

١٩٣٦

ئەم قەومی کوردە، زۆر گەورەی بووە
بەڵام هەریەکەی، بۆ لایەک چووە
(نادر) و (کەریم خان) کەوتوونە ئێران
عەزیزی میسرە (صلاح الدین)مان
ئەمانە بەشی، ئیداریمان بوو
لە ئاسۆی عیلما، بڵندترمان بوو
چونکە کوردستان خۆی بێ نسیبە
ئەدیبەکانی تیادا غەریبە
خۆ (ئەحمەد شەوقی) و(محەممەد عەبدە)
شوعەرای عەرەب، لەلایان عەبدە
داخی سەرداخان، جەمیل زەهاوی
لەناو کورداندا ون بووبوو ناوی
بەڵێ مومکینە، جەمیل ئەدزرێ
بەڵام زەهاوی، لە کورد ناخوازرێ
باعەیبیش بووبێ، کافی زەهاوە
هەرچی خۆی گۆڕی، دیارە بەدناوە
مستەفا پاشا، بۆیە پەسەندە
فەخری بەکورد بوو، لای خوا و بەندە
لەوەسیەتیشدا خۆی لێ نەگۆڕا
بەوەسیەتی خۆی، لە سەیوان نێژرا
لەسەر کوردێکمان، غیرەتی وابوو
بەگژ شاهێکی ئێراندا ئەچوو
بیگرە باوەشت، ئەی گردی سەیوان
پاشای کوردستان، هاتوە بەمیوان
کورگەل گەورەتان ئەگەر خۆش بوێ
زۆر گەورەی ترتان، تیا هەڵئەکەوێ
ئەمرۆ ئەم یادە، بوو بەیادگار
زۆر کەس هەوڵ ئەدا بۆمان بێتە کار

***

تاکە بەیت

١٩٤٨

ئەو ڕۆژە خۆشە، دڵتی تیا خۆشە
ڕۆژی ڕەش، جەژنیش، ماتەمە و بۆشە!

***

بۆتەی سروشت

ڕەنگی ژەنگێکی، کە بۆتەی سروشت(١)
قالبی کوردی، منی پێ داڕشت
خۆ تاکو دەمرم، لێم نابێتەوە
کەواتە واتەی چیم لێ بێتەوە
بەڵێ هەر کوردم، کوردێکی سەرچڵ
پەژارەی هەژار ئەبەمە ژێر گڵ
هەرزەگەڕێکم بەسەر یالەوە
سەر ئەدەم لەبەرد بەدەم نالەوە
ئەبینم هەرچی، بانگی ئەکەمێ
دەمی گیراوە، ئاخ بۆ هاودەمێ
ئەم قەومە وەکو مەڕی بێ زمان
دوای هەر کەسێ کەوت نەیبردە ناو ڕان
بەخوری و شیری، دەست هەڵناگرێ
بۆ گۆشتی مەڕە، سەری ئەبڕێ
ئێستا دەستەیەک، پەیدا بوون غەیبین
کە دەنگیان هەیە و ڕەنگیان نابینین
کەوتووە خولیای بالا پەروازی
بەڕیشی بابا، کەوتوونە بازی
بەباڵی خەیاڵ، بەلاف و گەزاف
هەڵمان ئەفڕێنن، بۆ سەر کێوی قاف
ئێمە لە خاکی، عیراقدا ئەژین
چۆنمان بۆ ئەلوێ، لەم خاکە دەرچین